

ЮРІЙ БАЧА

**ЛІТЕРАТУРНИЙ РУХ
НА
ЗАКАРПАТТІ**

СЕРЕДИНИ ХІХ століття

1961

СЛОВАЦЬКЕ ПЕДАГОГІЧНЕ ВИДАВНИЦТВО
відділ української літератури в Пряшеві

Рецензенти:

Проф. П. К. Волинський (Київ)

Доктор філологічних наук проф. І. І. Пільгук (Київ)

Канд. філологічних наук О. М. Рудловчак (Пряшів)

© Юрій Ваца

Обкладинка роботи художника Андрія Гая

Висловлюю щирю подяку

*Колективу Кафедри історії української літератури
Київського одрена Леніна державного університету
ім. Т. Г. Шевченка, науковому керівникові профе-
сорові П. К. Волинському та рецензентам за допо-
могу і поради.*

Автор.

І. СТАНОВИЩЕ У ДОСЛІДЖЕННІ ЛІТЕРАТУРНОГО РУХУ ЗАКАРПАТТЯ ХІХ СТОРІЧЧЯ

У великих бібліотеках можна знайти десятки книг, сотні брошур та статей про життя українського населення Закарпаття в ХІХ ст. Справді, від Петербурга і Москви, через Одесу, Київ, Варшаву, Прагу, аж до Берліна і Парижа — не рахуючи вже сюди Відень, Будапешт, Львів, Перемишль, Ужгород, Мукачево, Пряшів — міста, які часто були центрами культурної, а тим самим і видавничої діяльності закарпатських українців, — в кожному з наведених міст писались книги про Закарпаття. Авторами цих робіт були також представники різних народів і найрізноманітніших суспільно-політичних переконань та літературних напрямів.

Першу оцінку культурно-освітньому рухові Закарпаття середини ХІХ ст. дали самі учасники цього руху, висловлюючись з різних нагод про питання як своєї діяльності, так і діяльності своїх сучасників. Наприклад, в листуванні О. Духновича, І. Раковського, в їх статтях, друкованих в 50-х рр. ХІХ ст., знаходимо цілий ряд висловлювань, в яких висвітлюється та оцінюється ставлення закарпатських українців до угорської революції 1848-49 рр., говориться про літературні та культурно-освітні прагнення представників Закарпаття тощо. Таким чином, висвітленням літературного руху Закарпаття ХІХ ст. дослідники займаються вже понад сто років.

Не вдаючись до аналізу умов та обставин, в яких проходило вивчення цих питань, можна сказати, що це досить довгий час для того, щоб висвітлити, якщо не всі, то принаймні основні питання цього руху. Однак, знайомлячись з попередніми дослідженнями та статтями, ми помічаємо, що багато основних питань літературного руху Закарпаття середини ХІХ ст. не тільки не висвітлено, а навіть не було поставлено. Тільки зараз створені умови для їх справжнього наукового висвітлення.

Літературний рух Закарпаття середини ХІХ ст., в силу цілого ряду історичних причин, не привів до справжнього розвитку культурно-політичного життя закарпатських українців в наступні роки. Культурно-політичне та економічне життя закарпатських українців животіло не тільки в другій половині ХІХ ст., коли закарпатські українці жили в складі Австро-Угорщини, де вони зазнавали найжорстокішого соціального, національного та релігійного гноблення як від своїх панів, так і від іноземних — австрійських та угорських поміщиків, але й у ХХ ст. після розпаду Австро-Угорської монархії — цієї тюрми слов'янських народів, — коли Закарпаття, тепер вже під назвою Підкарпатської Русі, ввійшло до складу буржуазної Чехословацької республіки.

При такому стані економічного та культурно-політичного життя закарпатських українців нікому було займатись збиранням матеріалів з історії літературного руху, організувати роботу по їх розшуканню, зберіганню, вивченню тощо. Не було центра — музею чи бібліотеки, — де б зберігались рукописи, старі газети або хоча б примірники друкованих робіт. При цьому потрібно мати на увазі, що через брак власних друкарень, друкованих органів, діячі українського населення друкували або надсилали до друку свої роботи до різних міст не тільки Австро-Угорщини, але й за кордон (в Росію, наприклад, до Києва, Москви та Петербурга). Часто надіслані до друку роботи не друкувались, рукописи залишались на руках у редакторів і так поступово губилися¹. Друковані роботи, оскільки вони виходили в різних країнах і з великими труднощами доходили до Угорщини, теж не завжди були доступні

дослідникам. (Відомі, наприклад, труднощі ввозу російських книг в Австрію).

Отже, при відсутності архівів, великих бібліотек та книгосховищ, вивчення та висвітлення літературного руху Закарпаття зазнавало великих практичних труднощів.

Оскільки закарпатські українці входили до складу Австрійської імперії, то багато матеріалів, особливо офіційних урядових документів, документів поліції про діяльність закарпатських українців знаходиться в архівах Відня та Будапешту. Особливо дружні зв'язки закарпатські українці підтримували з галицькими українцями. У Львові та Перемишлі друкувалась переважна більшість робіт закарпатських діячів; туди ж надсилали вони свої твори. (Духнович, наприклад, майже всі свої рукописні твори присвятив і надіслав до «Народного Дому» у Львові). Там і знаходимо особливо багато рукописів та першодруків. Нині ці фонди належать Львівській бібліотеці АН УРСР². Є матеріали і в Пряшеві, Ужгороді, Перемишлі та в багатьох інших містах і то як в бібліотеках, музеях, архівах, так і у приватних осіб.

Крім того, як свідчать посилення різних дослідників, різними шляхами потрапляли тогочасні матеріали в Москву та Ленінград³.

Ось чому більшості дослідників довелось працювати лише з частиною матеріалів, робити висновки про явище в цілому, маючи в розпорядженні та знаючи лише окремі факти. З великої кількості цих дослідників ми не знаємо жодного, який мав у руках всі матеріали з даного питання. Чимало робіт ґрунтувалось на зовсім випадкових фактах. Всі ці обставини вели до односторонності у висновках. Проте окремі дослідники (Арістов Ф. Ф., Студинський К., Недзельський Е. Л., Свенцицький І. С.) користувались значними матеріалами, і тому їхні роботи зберегли свою вартість і в наші дні.

У зв'язку з цим варто навести такий факт: вірші, надруковані у книзі «Избранные сочинения А. В. Духновича — стихи и проза» (Ужгород, 1941 р.), за якими багатьом дослідникам довелося робити аналіз літературної спадщини поета, являють собою фактично

уламки віршів Духновича, надрукованих ним вперше у книзі «Поздравление Русинов на год 1851» та у книзі «Поздравление Русинов на год 1852». В той час, коли, наприклад, вірш «Тоска на гробі милой» у першодруку має 128 рядків⁴, у книзі «Избранные сочинения...» він має всього-навсього 28 рядків⁵. З вірша «Сирота в заточенії» викинуто у згаданому виданні 80 рядків⁶, з вірша «Незабудка» — 30 рядків⁷. Навіть з вірша «Вручание», який усіма дослідниками аналізується і наводиться як кращий вірш поета як за свою ідейну спрямованість, так і за свою художню цінність, викинуто в цьому виданні 8 рядків⁸. З прозового твору Духновича «Пам'ять Щавника» викинуто саме те місце, де мова йде про селянина, що «от тяжести работ утрудженный и заморенный...»⁹.

Отже, недостатня кількість матеріалів, розкиданих по різних містах різних країн Європи, його тенденційне перекручення в перевиданнях спричинилися до того, що багато дослідників користувалось вже існуючими працями на цю тему¹⁰, а не першоджерелами.

Все це — неможливе в жодній серйозній науці — можливе тут просто тому, що в силу історичних умов закарпатська інтелігенція була переважно попівською, в силу цього обмеженою як у своїх поглядах, так і у своїх діях, і тому не змогла створити ні справжню літературу, ні організувати її наукове висвітлення. Все це можливе тут ще й тому, що серед дослідників літературного руху Закарпаття ХІХ ст. було дуже мало справжніх науковців, а дуже багато попів, адвокатів, політиканів різних мастей, людей абсолютно непідготованих до справжньої науково-дослідницької роботи. Чимало серед дослідників цих питань було також білогвардійських емігрантів, що після Великої Жовтневої соціалістичної революції в Росії знайшли захист в буржуазній Чехословаччині.

Тому в літературі про минуле життя закарпатських українців є велика група робіт, які не мають нічого спільного з науковими дослідженнями. Це відверто ворожа антирадянська та антикомуністична писанина, сповнена ненависті до простого трудового народу, його перемоги у соціалістичній революції. В літературі про закарпатських українців, крім вищезгаданої писанини,

є багато невеличких та неглибоких загальних робіт, які належно не висвітлюють питань, яким вони присвячені. Так, наприклад, у книзі Павла Федора «Очерки карпаторусской литературы со второй половины XIX ст.» (Ужгород, 1929 р.), кожному письменникові приділено буквально по 2—3 невеличких сторінки, в яких подано і біографію, і аналіз його літературної творчості, а також аналіз його культурно-освітньої діяльності. Така література не ставить жодних проблем, не висвітлює жодних питань, а тільки у вигляді «непреложних істин» подає найзагальніші відомості. Коли відкинути і такого роду літературу, то залишиться зовсім небагато праць про літературне життя Закарпаття XIX ст., які при критичному використанні можуть стати в пригоді сучасному досліднику.

* * *

Захоплений багатогранною і корисною діяльністю О. Духновича, якою після революції 1848-49 рр. дійсно починався новий етап літератури закарпатських українців, його сучасник Микола Мигалич, що виступав під псевдонімом «Орел Татранський», назвав Духновича ще в 1850 році «отцом словесности и зачинателем народности нашей»¹¹. Інший його сучасник — Іван Раковський писав, що Духнович мовою та хистом своїх творів «догоняє і руських класиків»¹². До таких високих оцінок творчості Духновича скоро приєднались такі епітети, як «батько вітчизни своєї», «батько народності», «другий Мойсей», «пророк» тощо.

Такими пишними, але голослівними епітетами нагороджувала закарпатських письменників середини XIX ст. переважна частина місцевих «вчених».

Особливо багато таких робіт з'явилося у зв'язку з 120-річчям з дня народження О. Духновича в 1923 році, коли вже Закарпаття входило до складу буржуазної Чехословаччини. Загалом кажучи, всі ці ювілейні статті не внесли майже нічого нового у висвітлення діяльності Духновича. Безперечно, що в деяких з них є де-не-де і якісь нові, невідомі раніше факти, але їх так мало і вони настільки не мотивовані, що майже не

має рації звертатись до них як читачам, так і дослідникам.

Ці дослідники, до яких потрібно приєднати також деяких російських та чеських буржуазних дослідників, ідеалізували діяльність культурно-освітніх діячів Закарпаття ХІХ ст. Обмежені за своїм світоглядом та своєю політичною орієнтацією, буржуазні націоналісти трактували творчість окремих письменників, як і всю історію українського населення Закарпаття, лише як прояв і потяг до національної волі, до вільного національного життя. Вони не спроможні були бачити важке матеріальне становище пригнобленого трудового народу. Тому вони не бажали помічати наявні в творчості, скажімо, Духновича картини життя народу. У згоді із своїми буржуазними поглядами вони скорочували його вірші, викидаючи з них усе, що хоч трохи говорило про пригнічення народу. Так були видані «Избранные сочинения», де вміщено незначну частину творів автора, та й то спеціально підібраних, скорочених та виправлених. Тому вони бачили в ньому «общенационального» діяча, який писав про всіх, діяв в інтересах «всього» народу. Тому вся їхня діяльність у галузі «дослідження» української літератури Закарпаття була однобокою та тенденційною. Зрозуміло, ми не хочемо тим сказати, що ніби Духнович не зробив багато корисного для українського населення Закарпаття, ніби його творчість не була новою, а тим і вищою чи кращою сторінкою в історії слаборозвиненої художньої літератури Закарпаття, що ніби він не був дуже популярним серед народу, людиною дорогою українському населенню тощо. Духнович, як ми у своїй роботі вказуємо, зробив багато для свого народу, його літературна творчість та культурно-освітня діяльність не була позбавлена цілого ряду позитивних рис, він дійсно був і є популярним серед місцевого українського населення. Ми хочемо лише підкреслити, що згадувані нами «дослідники» його творчості та питань, прямо чи посередньо зв'язаних з ім'ям чи діяльністю Духновича, не подавали конкретного аналізу й оцінки його творів, не вказували критично на те, чого бракує цій літературі, не звертали увагу на соціальні позиції письменника. Некритично захоплюючись творами цих письменників,

захвалюючи їх, вони перебільшували їх значення та заслуги і не бачили в них, як і в творчості та діяльності Духновича та інших діячів літературного руху Закарпаття взагалі, цілого ряду важливих недоліків, а то й прямо реакційних тенденцій.

На цьому фоні слід все-таки виділити деякі праці, що становлять певну цінність.

В 1905 р. Кирило Студинський видав у Львові книгу «Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850—1862».

В цій книзі зібрано 405 листів різних діячів закарпатських та галицьких українців, представників чеського народу та інших діячів слов'янських народів до Я. Головацького. У вступі до цієї книги, який займає 161 сторінку, подано, за висловом І. Франка, «перший систематичний перегляд історії галицько-руського письменства . . . , фатальних 50-тих років»¹³. Знаходимо тут багато фактів та висновків про літературний рух Закарпаття. В ній надруковано 58 листів закарпатсько-українських діячів (О. Духновича, І. Раковського, В. Добрянського, М. Бескида) до Я. Головацького, що був неофіційним керівником всього руху австрійських українців. Це видання і досі залишається найповнішою публікацією листів культурних діячів Закарпаття ХІХ ст. В книзі розкриваються псевдоніми цих діячів. Вже з цього можна судити про велике значення даної книги. Потрібно додати, що автор зібрав багато фактів про літературний рух, системізував їх, намагаючись показати їх зв'язок з умовами життя. Проте його лібералізм культурно-історичної школи, його підхід до оцінки фактів не дали йому змоги поставити діяльність окремих письменників у зв'язок з умовами класової боротьби. Він «з захватом аматора слідить за тими нитками, розмотує їх заплутані вузлики, розв'язує псевдоніми й аноніми і розточує перед нами широкий образ газетної мізерії і особистих заходів та сплетень . . . »¹⁴. Але він «хоч декуди й не скриває свого обурення при надто вже ярих проявах морального занепаду, та все-таки ті факти являються у нього індивідуальними, рівноважаться гарними вчинками, розумними і чесними словами інших людей і образ у цілому виходить ясний, пластичний, і крім звичного історич-

ного зацікавлення не викликає ніяких загальніших питань, не насуває сумнівів і не тривожить свідомості. «От як воно у нас було!» — й на сьому спиняється думка»¹⁵.

В цих словах оцінки праці Кирила Студинського Іван Франко підкреслив його сумлінне ставлення до праці, але й його, за думкою Франка, пасивне ставлення до досліджуваного матеріалу. Робота Студинського є цінним матеріалом для сучасного дослідника. Висновки його в окремих деталях та питаннях можуть бути й сприйнятні, проте він не розкрив суспільно-політичного значення цього руху.

К. Студинський написав ще одну книгу, в якій висвітлює питання літературного руху Закарпаття середини ХІХ ст. Це книга «О. В. Духнович і Галичина» (Ужгород, 1924 р.). В ній автор повторив частину своїх висновків з попередньої своєї праці і розробив питання співпраці закарпатських та галицьких українців, найкращим виразником якої був саме О. В. Духнович.

В 1916 р. з'явилось ще одне дослідження про українську літературу Закарпаття. Це перший том з запланованих трьох томів московського славіста Ф. Ф. Арістова «Карпаторусские писатели». Вартість цієї роботи визначається вже тим, що це перше дослідження, де зібрано велику кількість фактів про життя та творчість визначних західноукраїнських письменників та про українську літературу Закарпаття взагалі, де подано також відомості про рукописні та друковані твори українських письменників Закарпаття ХІХ ст. і на підставі всього цього зроблено відповідні висновки. Перший том містить у собі також огляд життя і творчості О. Духновича, І. Раковського та А. І. Добрянського¹⁶. Велику цінність становлять додатки до таких оглядів про життя і творчість окремих діячів, в яких подається хронологічний перелік всіх друкованих та рукописних творів даного автора. Ці додатки, знов - таки найповніші та найточніші з усіх дотеперішніх; вони є й першими¹⁷.

Слід, однак, підкреслити, що цінність робіт¹⁸ Арістова про літературний рух Закарпаття знижує властива його роботі москвофільська тенденційність. Наслідком цього є тенденційна оцінка багатьох фактів, а головне —

заперечення автором того, що населення Закарпаття є частиною українського народу.

З нарисів про літературу Закарпаття окремо варто згадати книгу Е. Л. Недзельського «Очерки карпато-русской литературы» (Ужгород, 1932 р.), в якій зібрано багато фактів про давню і нову закарпатоукраїнську художню літературу, широко подані відомості про життя та діяльність окремих авторів, хоча з його оцінками ніяк не можна сьогодні погодитись. Невизнання існування українського народу, складовою частиною якого є закарпатські українці, вороже ставлення до соціалістичного ладу в Радянському Союзі — ця тенденція знецінює роботу і приводить автора книги до невірної оцінки багатьох явищ літературного життя Закарпаття ХІХ ст. (боротьби навколо питань літературної мови закарпатських українців, питань «москвофільства» тощо).

* *
*

Але серед дослідників літературного руху Закарпаття ХІХ ст. були представники і іншого напрямку, можна сказати, прямо протилежного першому.

В той час, коли І. Раковський, Е. Сабов (що видав «Христоматию церковно-славянских и угро-русских литературных памятников» (Ужгород, 1893 р.), Н. Бескид, Е. Недзельський, Ф. Ф. Арістов, П. Федор та десятки інших захоплювались творчістю О. Духновича та О. Павловича і вихваляли намагання писати російською мовою, твердили, що мовою і хистом своїх творів вони «доганяють і руських класиків», — такі дослідники, як Володимир Бирчак, твердили, що «за весь ХІХ вік не появилось на Угорській Русі жодного оповідання з народного життя, реальне оповідання, чи побутове, чи оповідання, яке малювало б душевні переживання народу. Ні одно! Народ, селяни, для тієї літератури не існував...»¹⁹.

Коли б В. Бирчак дав таку характеристику художньої літератури Закарпаття ХІХ ст. вперше і коли б вона була результатом суворої, але об'єктивної критики, та коли б вона була викликана любов'ю до трудового народу, якого він хотів би побачити в художній літе-

ратурі, ця оцінка заслуговувала б належну увагу. Однак, оскільки така оцінка є результатом великої ненависті автора до великого російського народу, до віковичних прагнень українського населення Закарпаття возз'єднатись з Росією, то нею не варто займатись як фактом наукового дослідження. Це явно буржуазно-націоналістична робота. До того ж ще, така характеристика літератури Закарпаття є переспівуванням висловлювань ворога російського народу та волелюбних прагнень українського населення до возз'єднання з Росією — Івана Созанського, який ще в 1908 р. писав: «Не полишили вони (закарпатські письменники. — Ю. Б.) нічого корисного для рідного народу, а змарнували себе самих, спричинились немало до застою на цілі десятки літ нашого народно-культурного розвитку. Своєю творчістю, — пише далі Созанський, — створили вони той ретроградний напрям, яким пішла ціла плеяда більше і менше талановитих людей Закарпаття»²⁰. Не бажаючи бачити в усій творчості українських письменників Закарпаття взагалі та в усій багатогранній діяльності О. Духновича зокрема ні трошечки хисту, Созанський твердить, що «нещирою була їх любов і праця до свого власного народу», що їхня любов до народу «се іронія і безприкладна в яким-небудь другім народі гіпокризія»²¹. Після такої оцінки діяльності Духновича нема чого дивуватись тому, що цей дослідник каже про вірші Духновича, що вони не становлять «найменшої літературної стійкості», що «се макулатура, не література»²². Все це наслідок порочних поглядів та хибних, ворожих нам ідей.

Правда, в Созанського оцінці літературного руху Закарпаття, як і в оцінці В. Бирчака, є кілька моментів, взятих з робіт І. Франка. Однак висвітлюють вони ці моменти по-своєму, перекручують їх в дусі свого буржуазно-націоналістичною світоглядом.

Отже, всі буржуазні дослідження разом узяті створюють строкату й суперечливу картину намагань буржуазних літературознавців висвітлити тільки окремі прояви літературного життя, не бажаючи всебічно і правдиво показати життя всіма гнобленого трудового населення; вони, стоячи на помилкових позиціях обмеженого свого світогляду, не розуміють законів розвитку

суспільства, не можуть вірно оцінити й прояви розвитку суспільства з усіма його суперечливими, несприятливими умовами, обставинами. Та вони ніби й не прагнуть вірного розуміння проблем, а задовольняються тим, що можуть прислужитись своїм дослідженням сучасним їм політичним течіям.

Ці буржуазні дослідники не здійснили ні задовільного видання творів О. В. Духновича чи О. Павловича²³, ні не створили монографічних праць про окремих діячів, їх літературну творчість та культурно-освітню діяльність.

На цьому фоні виразно й вигідно виділяються погляди Івана Франка на проблеми літературного руху Закарпаття. Вони протистоять всім цим тенденційним та ненауковим роботам, бо І. Франко намагався зрозуміти соціально-політичні відносини, рівно як і національні суперечки життя закарпатських українців. І саме тому його дослідження вражають намаганням зрозуміти суть проблеми, ясністю викладу думок.

Для порівняння можна взяти хоча б статтю І. Франка «Стара Русь» — рецензію на книгу Кирила Студинського «Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850—62». Дослідник К. Студинський проробив багатющий матеріал поки написав своє дослідження, а Іван Франко, хоча в основі і спирається лише на матеріали рецензованої книги, проте бачив і розумів набагато більше, ніж сам дослідник. Тут дав себе знати світогляд Франка, його талант письменника і здібність вченого.

Він, наприклад, зумів побачити в Духновичеві «людину без сумніву доброї волі і не малих здібностей» і разом з тим його «невлічиму заплутанність в язикові та політичні доктрини»²⁴. І. Франко вже тоді побачив велику і принципову різницю між щирою і чесною працею О. Духновича і діяльністю комісара царських військ «звісного гофрата» А. Добрянського. Критикуючи нещадно діяльність А. Добрянського в цілому, він все-таки бачив і відмічав велике значення його діяльності під час революції 1848—49 рр., і писав, що «його (А. Добрянського, — Ю. Б.) знаменитий організаторський талант зелектризував цілу Русь Угорську і підвів її до життя»²⁵. Таких прикладів вірного, конкретного

аналізу різних питань на різних періодах і в різних умовах, глибокого розуміння суті проблеми літературного руху Закарпаття І. Франком можна навести багато.

І в цьому величезна різниця між Іваном Франком і всіма іншими дослідниками літературного руху Закарпаття дорадянського періоду, і в цьому велика заслуга І. Франка як дослідника цього руху. Ним, власне, і покладено початок наукового дослідження літературного розвитку на Закарпатті в ХІХ ст.

Потрібно, однак, ще підкреслити, що Франко цікавився не тільки літературним рухом Закарпаття ХІХ ст., але й давнішим «карпаторуським письменством»²⁶.

З окремими пам'ятниками цього письменства зустрічалось багато вчених, однак, до Франка ніхто не приділяв їм належної уваги, не зміг побачити за окремими пам'ятниками широко розвиненого популярного письменства.

Досліджуючи це письменство, І. Франко довів, що в ХVІІ-ХVІІІ вв. воно «виявило до певної міри свою окрему фізіономію» і як таке «повинно зайняти своє місце в загальній конструкції нашої літературної історії, як один з її добре обрисованих типів»²⁷.

Не менший інтерес з боку І. Франка викликав і літературний рух Закарпаття наступного періоду. Причиною всіх фатальних помилок представників літератури ХІХ ст. І. Франко вважав їх відхід від традицій народного письменства. В карпатському письменстві ХVІІ-ХVІІІ ст. Франко розглядав «мову, окрашену діалектом, сміливість і простоту обробки авторами тем»²⁸ — все це було розраховано на потреби невчених читачів та слухачів. А література ХІХ ст. виникла не на народному ґрунті і тому не могла бути достатньо міцною, щоб спинити наступ мадяризації, який посилювався в цей період. Франка незадовольняла мова цієї літератури та її відірваність від масового читача, «безцвітне наслідування різнородних чужих взірців», що не були «органічним впливом з духовних потреб інтересів народу»²⁹.

І. Франко вірно оцінював літературний рух Закарпаття не тільки взагалі, але також в його конкретних, детальних проявах.

Потрібно, однак, зауважити, що наступні дослідники літературного руху Закарпаття не враховували франківські характеристики. Слова Франка про Духновича наводяться дослідниками зовсім механічно або коментуються цілком свавільно: з одного боку твердять, що Духнович, хоч і був людиною, без сумніву, доброї волі і немалих здібностей, проте був невлічимо заплутаний у язикові та політичні доктрини³⁰; інші, навпаки, вважають, що Духнович, хоч і був невлічимо заплутаний . . . , але був, без сумніву, людиною доброї волі...³¹, треті, нарешті, наводять лише ту половину цієї характеристики, яка їм найбільше подобається³².

При всьому позитивному ставленні до просвітницької роботи Духновича, Франко гостро засудив його відмову від прогресивних традицій народного письменства XVII-XVIII ст. Він справедливо писав, що стан літературного розвитку Закарпаття був би далеко кращим, якби література Закарпаття XIX ст. розвивалась на ґрунті цього популярного письменства. Відмова від народної мови, хотіли чи не хотіли цього діячі, вела до тієї ж мадьяризації, проти якої вони боролись.

Тому ж і виходило так, що книги Духновича, написані народною або близькою до неї мовою, швидко розходилися між народом і протягом кількох років витримували по два-три перевидання (як, наприклад: «Книжиця читальная для начинающих»), а книги Духновича та інших авторів, які ні мовою, ні змістом не були близькі народові, було важко розпродати. Тому в листі до Головацького Духнович скаржиться, що не може розпродати 280 примірників «Місяцеслова». А І. Франко з цієї нагоди писав: «Той самий Духнович, що так резолютно відстояв проти папського нунція один виступ у своїм «Литургическом катехизисе», що видав свої гроші на закупку книжок, які роздавав даром . . . людям . . . він ніколи не задавав собі праці роздивитися ближче, які книжки радніше читали б його земляки, і відхрещувався, мов від злого духа . . . від потреби заведення народної мови в письменстві»³³.

Це теж дуже глибоке і в основі вірне спостереження Франка про одне з протиріч літературного руху Закарпаття XIX ст. Однак неважно зрозуміти, що не ця одна, наведена Франком, причина вела до «анальфабетизму

і мадьяризації». Духнович писав свої твори «для народу» народною мовою і тут він не «відхрещувався» від неї, мов «від злого духа». Правда, в той же час він не завжди вважав цю мову літературною. Однак «до анальфабетизму і мадьяризації» приводили соціально-економічні умови і австрійська та угорська протислов'янська політика, що після поразки угорської революції 1848—49 рр. знов набрала попередньої гостроти, і матеріальне становище українського населення, яке в новий період ще погіршало.

Про все це І. Франко у своїй статті не говорить, бо його мета — дати оцінку книзі К. Студинського та вказати на шкідливу політику москвофілів Закарпаття для місцевого культурного та літературного життя. Однак, це тільки означає, що наше літературознавство повинно розкрити всі причини, що привели до такого стану, повинно вказати на взаємозв'язок різних причин, а не обмежуватись механічним цитуванням та ще й у різних виглядах оцінок класиків літератури та науки.

У висловлюваннях попередніх дослідників ми знаходимо думки про те, що поворот до мадьяризації, до анальфабетизму був викликаний не діяльністю Духновича і йому подібних, а іншими від них незалежними причинами. Ярослав Галан говорить, що «через кілька десятків років (в другій половині ХІХ ст. — Ю. Б.) треба було вдень із свічкою в руках шукати уніатського священика, який своєю рідною мовою не вважав би угорську мову» і які «стають в руках угорських і німецьких феодалів . . . знярядям мадьяризації Закарпаття», але тут же підкреслює, що «в ХІХ ст. ми бачимо незначну групу уніатських священиків, які в більшій або меншій мірі відхиляються від традиційного шляху ренегатів. Це, в першу чергу Духнович, Павлович . . ., не всі уніати були в числі продажних. Так, Духнович ним не був . . .»³⁴!

До групи дослідників, що своїми дослідженнями прагнули конкретно допомогти закарпатським діячам кінця ХІХ ст., розібратись в складних проблемах їхньої культурно-освітньої праці в умовах жорстокої мадьяризації, слід віднести М. Драгоманова, М. Возняка та І. С. Свенцицького. Всі вони з жалем спостерігали, як на Закарпатті в другій половині ХІХ ст. все більше

поширюється угорська мова замість рідної української, як інтелігенція кидає працю серед народу, поступово все більше мадяризується і разом з гнобителями-угорцями гуде про відсталість народу замість того, щоб допомогти йому наздогнати інші народи Європи.

М. Драгоманов у своїх «Австро-руських споминах»³⁵ говорить про свої враження від поїздки по Закарпаттю. Він був свідком страшної духовної бідності місцевої інтелігенції, звертає увагу на її мадярський дух. Місцева інтелігенція повністю відійшла у своїй діяльності від народного ґрунту (народної мови та народно-поетичної творчості), сподіваючись не на власні сили, а на допомогу царської Росії.

М. Возняк³⁶ довгий час займався вивченням закарпатських діалектів, збиранням закарпатських народних пісень, казок тощо. Цією своєю творчістю він намагався привернути увагу місцевих діячів-письменників до народу, його мови та його духовних скарбів.

І. С. Свенцицький³⁷ видав два невеличких томи матеріалів до історії карпаторуського відродження, які допомагають зрозуміти багато важливих проблем тогочасного культурно-політичного життя закарпатських українців.

Разом з І. Франком ці діячі галицьких українців уважно стежили за розвитком культурного життя на Закарпатті, підтримували тих діячів, які хоч трохи цікавилися долею життя народу і суворо критикували тих, які разом з угорськими гнобителями допомагали ліквідувати рідні іскорки народного життя.

Проте ця діяльність припадає на кінець ХІХ ст., а також на початок ХХ ст. — період, який не є предметом нашого дослідження.

Нема чого й підкреслювати, що, незважаючи на випадкові статті І. Франка та статті інших прогресивних українських діячів літератури і науки, проблеми літературного руху Закарпаття середини ХІХ ст. залишаються невисвітленими і дійшли до нас заплутаними, нерозробленими . . .

* * *

•

В наш час — як в Закарпатській області, так і в соціалістичній Чехословаччині усунено всі перешкоди на шляху вивчення всього минулого життя українців колишнього Закарпаття взагалі і їхнього літературного життя зокрема.

Перші радянські, чехословацькі, як також угорські дослідження, присвячені цій темі, свідчать про принципно новий підхід дослідників до проблем дослідження літературного руху Закарпаття ХІХ ст.

Озброєні марксистсько-ленінським вченням про суспільство та закони його розвитку, користуючись марксистсько-ленінською методологією, радянські літературознавці та вчені країн народної демократії невпинно наближаються до вірного розуміння питань літературного руху Закарпаття ХІХ ст.

В 1949 році з'явилась праця Ірини Мельникової про 1848 рік на Закарпатті³⁸. В цій роботі автор наводить багато цікавих фактів про становище українського населення Угорщини до революції 1848 року, про відношення до Угорської революції «дворянсько-буржуазної» української інтелігенції; подає характеристику літературно-освітнього руху закарпатських українців. В той же час вона традиційно ставить на одну платформу таких різних у своїй діяльності і у політичних поглядах діячів як А. І. Добрянський та О. В. Духнович. Вона пише: «... национально-освободительное движение в Закарпатье ... возглавила группа дворянско-буржуазной интеллигенции ... Наиболее видную роль в этой руководящей группе играли А. Духнович и А. Добрянский ... А. Добрянский также (як і О. Духнович. — Ю. Б.) придерживались прогабсбургской программы ... Добрянский и Духнович враждебно относились к революции ... Тем самым они предали интересы своего народа, толкнули его на реакционный гибельный путь»³⁹.

Відомо, що Іван Франко бачив величезну різницю між цими двома діячами.

Отже, Мельникова, спираючись на раніш зібрані факти, оцінює їх дещо по-старому⁴⁰.

Ще більше питань в традиційному дусі висвітлюється в роботі І. К. Борисова «Писатель-просветитель Закарпатья середины ХІХ ст. — Александр В. Духнович»⁴¹.

У висвітленні деяких питань дослідник настільки знаходиться у полоні поглядів буржуазних дослідників, що, оцінюючи цю роботу в цілому, не досить говорити про вплив цих досліджень, про окремі «запозичення», а потрібно відверто вказати на механічне перенесення з них основних проблем, на просте списування фактів та коментарів. Причина цього полягає в тому, що, намагаючись показати літературне життя Закарпаття середини ХІХ ст. у зв'язку з соціально-економічними умовами, І. К. Борисов пішов за попередніми дослідниками і не залучив нових матеріалів і тому не спромігся зробити нові висновки. Мова йде, наприклад, про позицію Духновича у мовному питанні.

В книзі «Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850—62» Кирило Студинський довів, що Духнович спочатку дотримувався думки про потребу писати «мовою карпато- или бескидо-руською, яку народ в Угорщині і Галиччині употребляє»⁴², що пізніше «Духнович висловив свою думку ясніше, коли писав: «А мненіє наше такое, что народний наш язык в союзи з біблїчеським употреблятися імеет»⁴³, і що, накінець, Духнович повністю відійшов від думки писати народною мовою⁴⁴.

Такі періоди в розумінні Духновичем проблеми літературної мови закарпатських і галицьких українців відзначив також І. К. Борисов. При цьому, він не тільки не знаходить жодного іншого, нового аспекту розуміння цієї проблеми, не тільки не перевіряє хоча б одне слово Студинського, не тільки списує від нього цитати — вірні і невірні, — він списує навіть супровідні слова Студинського, можна сказати, цілими абзацами, його трактування наведених ним цитат, його розуміння і висвітлення всієї проблеми навколо літературної мови закарпатських та галицьких українців і відношення до неї Духновича⁴⁵.

І це не єдина проблема роботи І. К. Борисова. Так само традиційно висвітлює він і проблему друкування творів російської літератури в закарпатоукраїнських журналах та газетах другої половини ХІХ ст. На це питання в буржуазних дослідженнях є принаймні два погляди: одні — в основному москвофіли — твердять, що друкування творів російських поетів в газетах та журналах закарпатських українців другої половини

XIX ст. свідчать про позитивне ставлення закарпатських діячів до великої російської культури, літератури, до Росії, що воно було пропагуванням російської літератури і т. п.⁴⁶, інші — наприклад, чеський дослідник Фр. Тіхий у своїй роботі «Vývoj současného spisovného jazyka na Podkarpatské Rusi» (Прага, 1938 р.) — твердить, що закарпатські русофільські журнали та газети вміщували на своїх сторінках твори російської літератури, бо завжди відчували велику нестачу власних поетичних творів.

Радянський дослідник І. К. Борисов, не зазначивши навіть наявності різних поглядів на це питання, не зупинившись докладно на питанні, чиї і які твори з російської поезії передруковувались в закарпатських журналах, повністю повторює висновки, наведені кілька десятиків років раніше буржуазними москвофільськими дослідниками.

Аналізуючи художню творчість О. Духновича, дослідник користується кількома рукописними творами ранньої творчості Духновича, а всю іншу творчість він оцінює за тими уламками віршів, які передруковані у вищезгаданих нами книжках, не користуючись навіть книжками, виданими самим Духновичем. Тому його аналіз творів Духновича теж вносить мало чого нового.

Спеціальний розділ його дисертації становить «Рукописное наследие Закарпатского писателя», що «представляет собою сообщение о найденных рукописях О. В. Духновича и краткое описание их»⁴⁷. Виходить, що дослідник знайшов якісь нові, невідомі науці раніше рукописи О. Духновича і подає їх опис. Однак, наведені тут рукописні збірники творів Духновича були відомі дослідникам ще тоді, коли Духнович переписав їх у спеціальні зошити чи у книжки і, з присвятою «Народному Дому во Львові», надіслав їх туди⁴⁸.

Та ж, галицький дослідник, відомий літературознавець І. С. Свенцицький, якому, між іншим, належать два томи «Материалов по истории возрождения Карпатской Руси» (Львів, 1906 р.), вже в 1905 р. в своїй, надрукованій тоді ж у Львові, роботі «Описание иноязычных и новейших карпаторусских рукописей библиотеки Народного Дома во Львове» подає науковий опис тих же

рукописних збірників творів О. В. Духновича, які через півсторіччя знайшов і описав І. К. Борисов. При цьому ці збірники вже тоді були занесені в каталог бібліотеки Народного Дому, пізніше в каталоги бібліотеки АН УРСР у Львові, мали і мають з самого початку ті самі інвентарні номери⁴⁹.

Окремим розділом чи додатком до роботи є «Библиографический указатель сочинений, статей и писем А. В. Духновича». Цей список знов-таки не що інше як «Хронологический перечень напечатанных сочинений А. В. Духновича», надрукований 1916 р. в Москві у нас вже згадуваній книзі Ф. Ф. Арістова⁵⁰, нічим не доповнений, по-науковому не перевірений⁵¹.

Ми зупинились на недоліках цього дослідження досить детально головне тому, що ці недоліки значною мірою типові для робіт про літературний рух Закарпаття. Недостатнє знання першоджерел приводить до подібних помилок і інших дослідників останніх років.

В газеті «Советское Закарпатье» від 22 та 23 липня 1958 року надруковано велику статтю радянського дослідника В. Л. Микитася про О. Духновича. В основі вірно оцінюючи заслуги Духновича, вказуючи на негативні чи навіть реакційні моменти в його діяльності, автор, подібно І. К. Борисову, повторює помилкові твердження К. Студинського (видаючи їх за свої, бо посилань на К. Студинського тут немає) про погляди Духновича на літературну мову закарпатських та галицьких українців. (Подібні погляди В. Микитась висловив також на «Міжвузівській науковій конференції, присвяченій питанням розвитку української літератури Закарпаття в Ужгороді 23—27 грудня 1958 р.).

В. Микитась надрукував уривок з твору О. Духновича «О народах Крайнянських . . .», який, незважаючи на те, що він був описаний І. С. Свенцицьким та І. К. Борисовим, все ще вважає «невідомим» (замість «ненадрукованим») ⁵². Ще раз цей уривок «невідомого» твору був надрукований О. М. Рудловчак — українським дослідником в Чехословаччині — в журналі «Дукля»⁵³.

Одною з останніх робіт про О. В. Духновича є книжка Михайла Ричалки⁵⁴. Це, безперечно, цінна і потрібна книжка. Приємно відзначити, що Ричалка відшукав багато матеріалів для свого дослідження. Автор пра-

цював весь час з усіма книгами Духновича, з багатою його рукописною спадщиною та з багатим матеріалом архівів міст Кошице та Пряшів. Багатством матеріалу визначається також розділ про освітню діяльність О. Духновича. Тут автор наголошує на величезній освітній роботі О. Духновича серед населення. О. Духнович бореться за покращання житлових умов українського населення, за підвищення сільськогосподарського виробництва, подає багато конкретних порад: як і що вирощувати, як будувати дома, як добувати корми для домашніх тварин тощо.

Дослідник звертає увагу на турботу О. Духновича про заснування по карпатських селах початкових шкіл, про організацію літературного життя закарпатських українців та їх видавничої діяльності, подає цікаві факти про бібліотеку Духновича, яка була передана Краснобрідському монастиреві з наказом, щоб вона служила не тільки монастиреві, але кожному — священникові чи селянинові — хто тільки забажає нею користуватись.

На підставі такого аналізу діяльності О. Духновича Ричалка робить висновок про позитивне значення його освітньої діяльності.

Однак, розділ про освітню діяльність Духновича, який виник, мабуть, внаслідок того, що, збираючи матеріали про педагогічну діяльність Духновича, автор роботи зустрівся також з багатим і цікавим матеріалом про його освітню діяльність, який він не міг не використати у своїй роботі — хоча цікавий і багатий матеріалом, проте неповний.

З критичних зауважень до цієї роботи ми наведемо лише те, що її автор подає дуже загальну і некритичну оцінку всього того, що вже про О. Духновича було написано.

Автор лише зазначає, що «працю О. В. Духновича оцінювало багато авторів (дослідників. — Ю. Б.)» і далі викидає абсолютно принагідно по кілька слів різних дослідників.

Так, не назвавши навіть автора (Івана Раковського) «Доверительного письма из Будина», що було надруковано в «Зорі Галицькій» (1854, № 18), не охарактеризувавши ні словом позиції чи ставлення І. Раков-

ського до О. Духновича, він наводить його слова: «Ми в творах О. В. Духновича знаходимо щире ставлення кормити народ наскільки можливо чистими плодами літератури і корисними знаннями наук» (Підкресл. Ричалки. — Ю. Б.). А своє розуміння цих слів дослідник не розкриває. Він їх не коментує ні словом. А між тим вираз «чисті плоди літератури» означає, що Духнович пише свої твори не народною, а чистою літературною мовою. А коли так розуміє Раковський свої слова, то навряд чи можна було навести їх без належних коментарів.

Слідом за цими словами Раковського, Ричалка наводить — і знову без єдиного пояснення — слова В. Бирчака, не сказавши навіть, хто такий був Бирчак і як він ставився до Духновича.

Серед таких немотивованих, недоведених оцінок діяльності Духновича ми знаходимо і таке: «Духнович дуже любив молодь і дітей» (Підкресл. нами. — Ю. Б.). А хто автор цих «багатозначних» слів і в якому «дослідженні» було це доведено? Це написала А. Дубовська (це, мабуть, псевдонім!) у статті «А. В. Духнович», що була вміщена у журналі «Колокольчик» для учнів початкових шкіл (Пряшів, 1948 р., стор. 1—2). Хіба це теж дослідження?

«Великому українському поетові І. Франкові», разом з коментаріями про нього і його цитатою, у книзі відведено аж три рядки⁵⁵.

А після цього (всім дослідникам, що писали про О. Духновича, відведено тут аж дві сторінки) Ричалка робить висновок: «Так і подібно характеризують в різні періоди згадані автори літературно-освітню і педагогічну роботу О. В. Духновича. Ці автори дають позитивну оцінку діяльності і праці, виконаній О. В. Духновичем протягом життя на літературно-педагогічному полі»⁵⁶.

Така оцінка діяльності О. Духновича та літератури про нього нічого не дає.

Незважаючи на багатство матеріалу, дослідник все-таки подекуди робить висновки, які не випливають з розгляду цього матеріалу. Значна кількість мовно-стилістичних помилок та огріхів, наявних у роботі,

спричиняється до того, що окремі місця роботи позбавлені змісту і важко сприймаються читачем.

Крім згаданих вже робіт радянських та чехословацьких дослідників є тут ще одна (чи не перша!) робота угорського автора Й. Перені: «Из истории Закарпатских украинцев»⁵⁷, що теж хоча лише частково висвітлює досліджувану тему.

Автор цієї роботи «отримав від Інституту історії (Угорської АН. — Ю. Б.) завдання написати історію русинського «національного питання», т. є. простежити розвиток українського населення Закарпаття за 1790—1918 рр., беручи особливо до уваги «... національні протиріччя». Але оскільки «дослідження» національного питання вимагало висвітлення таких економічних, суспільних та політичних проблем, якими попередня історіографія не займалась, виявилось, що і риси історії закарпатських українців ХІХ ст. ще не висвітлені, то «автор був змушений поширити свою роботу і підготувати синтез історії русинів». Таким чином, «Из истории закарпатских украинцев» — це «одна частина угорського рукопису, а саме матеріал епохи 1849—1914 рр.», в той час, як інші розділи роботи, між якими є і «Начало русинского возрождения» та «Борьба за освобождение 1848—49 гг.» подані лише у вступі «у вигляді короткого резюме»⁵⁸.

Отже про досліджуваний нами період у цій роботі мова йде лише у вступі. Тут автор показує, що до початку ХІХ віку історією та й долею закарпатських українців ніхто не цікавився. Угорські дослідники, виходячи з фікції, що населення Угорщини складається лише з угорців, на якій мові воно б не розмовляло, взагалі ніколи не займалися історією неугорських народів Угорщини⁵⁹. Своїх істориків українське населення Угорщини не виховало; єдиним, хто між цим населенням був освіченим, було духовенство, а воно нічого на зразок російської літописної літератури не залишило.

Цікаво навести твердження автора, що угорські офіційні кола, замість намагань частини закарпатських українців запровадити в другій половині ХІХ ст. російську літературну мову до своєї літератури «радніше бачили би на місці літературної мови який-небудь місцевий діалект»⁶⁰. В «москвофільстві» вони вбачали

панславізм, а місцевий діалект здавався їм, напевно, слабкою зброєю в боротьбі проти мадьяризації. Їм вдалося, — пише автор, — знайти кілька прихильників цього напрямку, але до самого розпаду Австро-Угорщини їм не вдалося витиснути великоруську мову.

Заслуговує на увагу ставлення автора цієї роботи до попередньої літератури. Перені не визнає за нею жодної наукової вартості, не використовує і не згадує її у своїй роботі⁶¹.

Все своє дослідження він базує на матеріалах угорських архівів. В цьому теж полягає інтерес його роботи, бо подає невідомі раніш документи. Проте його відмова від використання наявної літератури шкодить його роботі.

Протягом останніх років було надруковано ще кілька статей та наукових розвідок, що таким чи іншим способом зачіпають питання нашої теми⁶².

Всі ці статті є яскравим свідченням того, що їх автори відчувають недоліки буржуазних досліджень і потребу нових оцінок історичного минулого. Та в коротких розвідках важко дати нові оцінки того чи іншого явища чи діяльності окремих письменників, не вдаючись до глибокого аналізу політичного життя того часу.

Недавно вийшла з друку окрема праця про О. В. Духновича⁶³. Її автор, Василь Микитась, відмічає, що «праці, в якій би б і л ь ш ш и р о к о була розглянута вся спадщина Духновича, досі не було»⁶⁴, і тому «даний літературно-критичний нарис» він вважає «першою такою спробою» (стор. 6).

В першому розділі книги автор подає коротенький та дуже загальний огляд попередніх писань про Духновича. Між іншим, він пише: «Спекулюючи інтересами народних мас», ідеологи «Просвіти» та «Общества имени Духновича» (буржуазні просвітянські організації Закарпаття 20—30-х років ХХ ст. — Ю. Б.) приклали свої руки і до спадщини письменника... Українські буржуазні націоналісти назвали Духновича «апостолом руськості в Карпатах...». Ідеологи «Общества имени Духновича»... також фальсифікували творчість письменника, доводячи, що він «русский», що він відстоював «русский народ», а звідси і закарпатці

не українці, а «русские» (стор. 4. Підкреслено нами. — Ю. Б.). Отже, не пояснивши «руськості» українських буржуазних націоналістів, виходить, ніби і «просвітяни», і «духновичівці» відстоювали однакові погляди на творчість Духновича, а між тим ці дві групи «дослідників» додержувались протилежних поглядів (напр. В. Бирчак та Є. Недзельський).

Другий розділ свого нарису дослідник присвятив характеристиці епохи, в яку жив та діяв О. Духнович.

Перш за все дослідник допустився тут однієї прикрої помилки. Говорячи про Слов'янський з'їзд у Празі (у червні 1848 р.), він наводить зовсім не ті вимоги, які від імені словаків та закарпатських українців подав на з'їзді словацький культурно-політичний діяч Й. М. Гурбан (власної делегації закарпатських українців на з'їзді ж не було⁶⁵), а вимоги «меморіалу», що були подані імператору представниками української буржуазії Закарпаття 16 жовтня 1849 року⁶⁶ (стор. 14). Якщо дослідникові невідома багатюща література про згаданий з'їзд, то проти наведеної ним петиції свідчать самі наведені ним вимоги. Хіба могли закарпатські українці в червні 1848 року вимагати «проголошення березневої конституції на Закарпатті», коли такої конституції тоді ще й не було, коли вона з'явилася лише в березні 1849 року?

В наведеній дослідником петиції є вимоги «визнання рівноправності «угрорусів», навчання в школах і видання газети рідною мовою»; в тій же програмі (чомусь цього дослідник не наводить)⁶⁷, були ще вимоги «виділити Закарпаття в окремий край з окремим крайовим сеймом, з думкою якого рахувався б австрійській уряд, забезпечити українцям співрозмірне місце в центральних урядових установах і в армії» тощо, і тому нам здається, що не варто махнути на все це рукою. Безперечно, нічого революційного там немає, вся наведена програма свідчить про політичну обмеженість її авторів, проте хоча б за вимогу шкіл на рідній мові не можна назвати її «жалюгідною», як це робить автор нарису.

В цьому ж розділі автор пише, що «революційно настроєні пригноблені міські маси та передова частина учнівської молоді, а також селянство (йдеться про

українців Закарпаття. — Ю. Б.) підтримували революцію» (стор. 9), і все це не вимагає заперечень. Проте, коли, продовжуючи цю думку, автор твердить, що «в містах і селах почали створюватися органи місцевого самоврядування, а також революційна національна гвардія» (мабуть українська), бо її солдати «пліч-о-пліч з угорською революційною армією боролися проти імперських військ» (стор. 9), то з цим вже важко погодитись. Українське населення Закарпаття не становило в адміністративному значенні жодного окремого району чи області, представники угорської революції не визнавали навіть існування в Угорщині іншого, крім угорського, народу, а тут створюється поруч «з угорською революційною армією» якась «революційна національна гвардія» українців Закарпаття. Чи не вірніше буде твердити, що, поруч з угорцями, до національної (розумій: угорської) гвардії входило також багато українців, проте не окремими військовими частинами, а тільки як громадяни Угорщини⁶⁸.

Побоюючись, мабуть, щоб якийсь «ретельний» критик не закинув авторові, що він перебільшує заслуги «представників» української дворянсько-буржуазної інтелігенції, він підкреслив, що «Добрянський, Духнович були взагалі проти широких демократичних свобод і прав трудового народу» (стор. 17). Виходить — хтось ті «широкі демократичні свободи і права трудового народу» давав, а згадані діячі були «взагалі проти»? Чи не краще і точніше було б написати: вони не боролись за такі-то права...

Далі дослідник заявляє: «Вони не уявляли собі держави без абсолютизму і старих феодальних порядків» (стор. 17). Слід було б писати окремо про А. Добрянського і окремо про О. Духновича, бо їх погляди в цьому питанні, рівно як і в багатьох інших питаннях, різні. Щодо ставлення Духновича до феодальних порядків, то воно не зовсім дає підстав для такого висновку. Сам же дослідник трохи нижче (стор. 46) пише: «Духнович добре знав історію свого краю, знайомий був з прагненнями трудового народу, який ніколи не міг примиритися з своєю сирітською долею в державі угорських і австрійських феодалів і завжди плекав на-

дію на возз'єднання з своїми братами». Ті самі думки О. Духнович висловив у відомому вірші «Сирота в за-точенії». Крім того, відомі намагання О. Духновича об'єднати Закарпаття з Галичиною та багато інших фактів з його багатогранної діяльності. Тому тут напрошується інший висновок.

В цьому ж розділі дослідник закликає «відмовитися від антинаукового терміну «будитель», який був механічно занесений з чеської літератури і зв'язаний з іменами Шафарика, Коллара, Челаковського та інших» (стор. 19). Чому потрібно відмовитись від терміну «будитель»? Чому цей термін «антинауковий»? Дослідник відповідає: 1) тому, що «ні один із закарпатських письменників ХІХ ст. не будив народ до класової свідомості, до боротьби за соціальне визволення». Та хіба інші, незакарпатські «будителі», наприклад, той же Шафарик, Коллар, Челаковський, будили до класової свідомості, боролися за соціальне визволення, хіба це необхідна умова діяльності «будителів»? Будителі, навпаки, саме ті культурно-освітні діячі поневолених народів в багатонаціональній країні, які не стали ще повністю на демократичні позиції (інакше ми б їх назвали демократами), та які ще не доросли до розуміння необхідності революційної класової боротьби і революції як єдиного шляху успішної боротьби за визволення від національного та соціального гніту (інакше ми б їх назвали революційними демократами), проте у своїй діяльності вони виявляють і елементи демократизму і борються за цілий ряд важливих питань культурно-політичного життя поневоленого народу⁶⁹. 2) «Якщо ж і будили національну свідомість, то не настільки активно, як це їм приписували». Та хіба ж у тому, що діяльність будителів аж досі невірною оцінювали (автор не називає хто), винуватий термін «будитель» і хіба з-за цього він «антинауковий»?

Краще, мабуть, було б не поспішати з відмовами від термінів, а зрозуміти та дослідити діяльність цих людей, дати вірну їй оцінку, а тоді говорити, що являють собою «будителі» і куди їх слід віднести.

В третьому розділі автор подає загальний аналіз суспільно-політичних поглядів Духновича. Проте він майже не зачіпає тут одного з найголовніших питань,

без якого не можна висвітлити діяльність та погляди О. Духновича. Мова йде про ставлення О. Духновича до угорської революції 1848—49 рр. Дослідник згадав про це всього одним реченням: «Що ж до революції 1848 року, то Духнович, з одного боку, співчував національно-визвольному рухові своїх земляків, але взагалі зустрів її вороже». Отже, дослідник сконстатував факт, ні трохи не пояснивши його суперечностей, причин, що його породили.

Недоліком праці В. Микитася є і те, що він не висвітлює погляди О. Духновича на літературну мову Галичини та Закарпаття. Він не використав першоджерел, статей самого Духновича, а керується тільки цитатами з існуючих робіт і нічого нового не вносить у висвітлення цього питання. Суперечить фактам і твердження дослідника про те, що «участь його (Духновича. — Ю. Б.) в галицьких виданнях... втягнула лише до мовної полеміки» (стор. 31. Підкресл. нами. — Ю. Б.). Та ж відомі, наприклад, статті Духновича про возз'єднання Закарпаття з Галичиною, наприклад стаття «Состояніє Русинів в Угорщині» («Зоря Галицька», 1849, № 31) та інші.

В IV і V розділах В. Микитася подає аналіз художньо-літературної творчості Духновича і подає його вірно, без помітніших перебільшень чи недооцінок окремих творів.

Проте він подає аналіз лише тих творів і в такому їх вигляді, які друкувались не за життя Духновича, а в різних «вибраних» творах, що видавались буржуазними видавцями за часів їхнього панування. Взагалі переважна більшість всіх дослідників обмежується цими виданнями творів Духновича, не підозріваючи навіть, що в першоджерелах багато творів Духновича мають зовсім інший зміст, що у різних «вибраних» творах Духновича деякі його твори подано лише в уривках, менших інколи за половину твору.

Мабуть, В. Микитасеві невідомий текст повісті «Милен и Любица», бо він, без найменших на це підстав, сумнівається, чи згадану повість написав Духнович.

Потрібно ще підкреслити, що до Микитася майже ніхто не висловлював подібного сумніву і тому досліднику слід було б навести докази, які привели його до

такого сумніву. Однак, він обмежився такими словами: «В тому ж альманасі («Поздравленіе Русинов на год 1851...»). — Ю. Б.) була вміщена «Идильская повесть от древних русинов времен» під назвою «Милен и Любица», яку Фр. Тіхий та інші дослідники приписують Духновичеві, але достовірних даних немає, щоб твердити, кому саме вона належить» (стор. 67), — і гадає, що з нього досить.

Та коли б Микитась, раніше ніж сповістити про свій сумнів, прочитав згадану повість, то він побачив би в ній кілька віршів. Після цього логічним було б прочитати тогочасні альманахи, рукописні збірники віршів, чи десь не надруковані або не записані ці, або дуже на них схожі вірші, за якими можна було б встановити автора повісті і позбавитися своїх безпідставних сумнівів. Коли б автор монографії проробив таку, необхідну для дослідника, роботу, то знайшов би, що вірш «Прелестные горы», використаний у повісті (стор. 94—95), записаний рукою Духновича і ним же підписаний в рукописному збірнику народних пісень О. В. Духновича (стор. 3—5), що зберігається в бібліотеці АН УРСР у Львові. Ще раз цей вірш знаходимо в «Записці О. В. Духновича на 1863 р.» (стор. 132—135), що зберігається в Державній науковій бібліотеці в м. Пряшів. Інший вірш «Тяжкий жаль на сердце моем», що теж використаний у повісті (стор. 129—131), записаний також в наведеній збірці народних пісень О. Духновича (стор. 5—7) та у рукописному збірнику «Забавки О. Духновича... 1848» (стор. 20—22). Після дослідження цих фактів навряд чи наважився б Микитась висловлювати сумнів щодо авторства Духновича. Та Микитась, подавши свій сумнів щодо авторства повісті, звільнив себе рівночасно від обов'язку подати її аналіз.

В наступних розділах (VI—VII) В. Микитась аналізує «наукову» спадщину та педагогічну діяльність Духновича. І цей аналіз, хоча в основі і вірний, зате дуже загальний. Дослідник обходить мовчанкою деякі твори, зокрема, тут чомусь не знаходимо аналізу цікавої рукописної праці Духновича «Естественно духовныя разсужденія».

Підсумовуючи свої спостереження (у VIII розділі), дослідник вказує як на заслуги Духновича, так і на

його обмеженість та консервативність, що «принижують значення діяльності і спадщини Духновича» (стор. 101). Однак, дослідник вірно зазначає, що «перегляд і критична оцінка спадщини Духновича свідчать про те, що він відіграв значну роль в культурному і суспільному житті Закарпаття» (стор. 100), що «діяльність і спадщина Духновича є своєрідним явищем в історії культури закарпатських українців, займають певне місце в складному історичному процесі розвитку нової української літератури ХІХ століття і по сьогодні мають своє пізнавальне значення» (стор. 101).

Всі помилки та прогалини знижують значення потрібної праці і виразно свідчать про те, як багато важливих питань літературного життя Закарпаття минулого століття ще не досліджено.

Крім того, час від часу з'являються різні дослідження про літературне минуле Закарпаття, видаються капітальні праці про різні історичні події, проблеми. В таких працях ми теж знаходимо хоча б окремі абзаци про розвиток літератури і літературних діячів. Вони занадто короткі і загальні, проте вони дуже вагомі, бо вірно ставлять питання і орієнтують дослідників на головне, вказують зв'язок цих питань з іншими, подібними, або на причини, що їх породили.

Серед таких робіт слід назвати: «Революции 1848—49 гг.», «Новая история. Том второй (1789—1870)» та «Всемирная история»⁷⁰. З них ми довідуємось, як національно-визвольний рух Закарпаття виникав і розвивався поруч і в залежності від подібного руху сусідніх народів; як поступово, в залежності від розвитку угорської революції, виявляються слабкі його сторони, міняється його напрям, і як, і в залежності від чого, він не досяг належного успіху тощо.

У зв'язку з питанням про національно-визвольний рух населення Закарпаття в 1848—49 рр. варто вказати на те, як оцінюється в згаданих працях ставлення угорської революції, угорського революційного уряду до прагнень і вимог закарпатського селянства та інтелігенції.

«Всемирная история» з цього приводу пише: «Венгерское революционное правительство выступило против требований крестьянства Закарпатской Украины и про-

тив національного движенья закарпатских украинцев, которые добивались создания школ с преподаванием на родном языке и издания украинской национальной литературы»⁷¹.

Отже, тут десь потрібно шукати основну і головну причину неуспішного розвитку національно-визвольного руху Закарпаття, а не твердити лише, що «Добрянский и Духнович враждебно относились к революции...» і «тем самым они продали интересы своего народа, толкнули его на реакционный гибельный путь»⁷².

Не Добрянський і Духнович штовхнули населення Закарпаття на поганий шлях австрославізма, а невизнання революційною Угорщиною навіть існування українського населення (як і всіх інших немадьярських народів), виступ революційного угорського уряду проти домагань селянства та інтелігенції Закарпаття відвернули українське населення та інтелігенцію від угорської революції і скерували їх в обійми Австрії. «Правительство не представило угнетенным нациям равноправности и тем самым толкнуло их в объятия габсбургской реакции»⁷³. Та сама причина привела до австрославістської політики й того самого Духновича, якого звинувачували в тому, що він скерував народ в бік Австрії.

Таке розуміння політики революційного уряду Кошута щодо національних меншостей Австро-Угорщини стало вже загально визнаним: «Невірне та шовіністичне ставлення угорського середнього дворянства (а воно фактично очолювало угорську революцію. — Ю. Б.) відштовхнуло («odszizilo») від угорської боротьби за волю кращих представників словацького (а так само і українського. — Ю. Б.) народу», — пише в своїй роботі сучасний дослідник⁷⁴.

Інший угорський сучасний дослідник також пише: «Главной ошибкой венгерского освободительного движения явилось то, что оно не могло быть достаточно демократическим в двух решающих вопросах: в крестьянском вопросе и национальном вопросе. А разрешение этих вопросов сделало бы возможным победоносное доведение до конца борьбы против абсолютистской реакции... Мы не можем замалчивать преграды и грубые ошибки национальной политики Кошута

и венгерского правительства. Они сыграли большую роль в том, что стонущие под общим гнетом абсолютинской реакции не дошли или только ограниченно дошли до ясного познания общих интересов и сверх этого познания — до осуществления практических последствий»⁷⁵.

Ще більш виразно розкрита ця політика у виданій Академією наук СРСР «Новой истории»: «Венгерская революция потерпела поражение потому, что возглавлявшее ее дворянско-буржуазное правительство не было в состоянии и не сумело разрешить имевший для Венгрии огромное значение вопрос о равноправии населяющих ее народностей»⁷⁶. Як бачимо, тут навіть не згадується аграрне питання, що, без сумніву, теж було головним питанням, а велике значення надається саме національному питанню, в неправильному вирішенні якого вбачається головна причина поразки революції.

Отже, першою головною і вирішальною причиною слабого розвитку національно-визвольного руху на Закарпатті були помилки угорського революційного руху в рішенні аграрного і національного питань. Ці помилки відштовхнули селянство і кращу частину закарпатської інтелігенції від угорської революції, яку селянство спочатку зустріло з великим ентузіазмом і підтримкою. Помилка керівництва угорської революції полягала в тому, що воно вело боротьбу тільки за визволення угорського «обуржуазившегося дворянства» і в той же час «стремилось сохранить национальный гнет» інших народів, «которые составляли в общей сложности более половины населения венгерского королевства»⁷⁷. Австрія, в обіймах якої опинилось Закарпаття, вміло використала надії народів на її допомогу і намагалась використати незадоволеність народів політикою революційного уряду Угорщини саме в аграрному та національному питаннях в боротьбі проти угорської революції. І треба визнати, що це їй вдалось, хоч саме закарпатські українці, єдині з усіх народів Угорщини, не виступили проти угорської революції із зброєю в руках⁷⁸.

Безперечно, всім цим ми не збираємось виправдувати О. В. Духновича та інших закарпатських діячів націо-

нально-визвольного руху за їхню австрославістську політику. Ми лише вказуємо на причини, що скерували на цей шлях національно-визвольний рух Закарпаття. Духнович же був проти угорської революції, бо вона не визнавала національних прав Закарпаття; сам він теж не розумів вимог селянства, не підтримував їх і не домагався їх здійснення. Видані АН СРСР дослідження методологічно вірно орієнтують дослідників на вірне вирішення цих важливих питань національно-визвольного руху на Закарпатті в період угорської революції 1848—49 рр.⁷⁹

Разом з іншими дослідженнями вищезазначені праці поступово заповнюють величезні прогалини у висвітленні минулого життя Закарпаття. Поступово з кількістю робіт поглиблюється науковий підхід до теми, збільшується і ступінь розуміння проблематики тогочасного життя. І тому є підстави сподіватись, що і діяльність цих діячів буде вивчена глибше і оцінена вірніше.

* * *

Рік 1848 був переломним революційним роком для багатьох країн Європи, в тому числі і для Австрійської імперії, до складу якої входило і Закарпаття. Тому темою своєї роботи ми обрали дослідження літературного руху саме навколо цієї знаменної дати, коли класи та усі суспільні угруповання заактивізували свою діяльність і виступили відверто із своїми вимогами, планами, коли дуже швидко розвивалось усе суспільно-політичне, а в ньому й культурно-літературне життя. Оскільки досі мало вивчені культурно-політичні прагнення закарпатців, а також тому, що «у нас в 1848 році «справді літератури» майже не було, а була тільки політика»⁸⁰, — нам довелось формулювати свою тему так, щоб вона, залишаючись історико-літературною, давала певну уяву про тогочасне культурне і літературне життя закарпатських українців, про основні проблеми цього життя, про місце і значення різних тогочасних діячів українського населення Закарпаття в ХІХ ст., про вартість їх літературних спроб тощо.

Нам приємно відзначити, що подібну тему для до-

слідження хотів обрати Іван Франко. В одному з листів до М. Драгоманова він писав: «Говорив я вже давніше про се діло з Огоновським, взяв був зразу тему «Літературний рух русинів 1848 року...» Та оглядівшись, я побачив, що тема не відповідає головному постулатові Огоновського: «прошу, щоб то була справді література, а не політика...»⁸¹. Сьогодні, коли ми розуміємо літературу не як «мистецтво для мистецтва», а як активно діючу силу величезного суспільного значення, підкреслюємо тісний зв'язок літератури з життям, ставити тему роботи саме так, як бажав її поставити Іван Франко — на часі.

Ще один факт із діяльності І. Франка спонукав нас взятись за цю тему. Говорячи про книгу Кирила Студинського «Кореспонденція Якова Головацького у літах 1850—62», Іван Франко вказував на те, що «в р. 1848 уся Галицька (а також і Угорська. — Ю. Б.) Русь стоїть греміально і солідарно на програмі українсько-національній і демократичній, хапається працювати для рідного народу його мовою на найрізніших полях, здобуває собі своїми заходами симпатію у слов'ян (крім поляків) і піддержку правительства, а вже 1851 з усіх тих починань, розмахів і надій нема майже ні сліду...»⁸² Франко висловлює свій подив з приводу такого розвитку національно-визвольного руху: «Як же се так? Що сталося? Яка катастрофа перейшла по тім краю та по серцях і умах його духовних світочів? Адже ще в 1848 р. всі вони одним хором ревли:

Де є в світі така сила,
Щоб русина повалила?

а вже в 1851 отак без вітру, без хвилі, ненастанно зазнаючи опіки і протекції правительства, ніким не борені, ще й навпаки, обдарувані — і всі лежать покотом! Що сталося! Відки такий наглий упадок?»⁸³ і нарешті, розібравшись в проблемах цього руху, Франко зробив висновок: «Тут, у тій прірві, між р. 1848 і 1851, лежить ключ загадки; тут криється та катастрофа, що зламала, зістарила нашу Русь, що з гарячих молодців та борців 1848 року зробила похилих дідів або ще щось гіршее в 1851 і дальших роках. Тут... криється проблем, один

із найтяжчих і найфатальніших у історії нашого відродження»⁸⁴. Маючи на увазі дослідження Кирила Студинського, Франко додав: «Ми не маємо змоги дослідити його (проблем. — Ю. Б.), вияснити його генезу і об'єм і мусимо помагати собі хіба гіпотезами, щоб зрозуміти гаразд усе те, що виявляють пізніші і доступні нам документи»⁸⁵.

І саме тому, щоб можна прослідити, «яка катастрофа перейшла по тім краю та по серцях і умах його духовних світочів», встановити, «звідки такий наглий упадок», розкрити «проблем, один із найтяжчих і найфатальніших у історії нашого відродження», щоб можна належно зрозуміти «усе те, що виявляють пізніші і доступні нам документи», тобто суспільно-політична, культурно-освітня та літературна діяльність наступних десятирічь XIX ст., ми вирішили вивчити питання літературного руху закарпатських українців саме тих переломних років, бо «тут криється ключ загадки», прослідити за цим розвитком, висвітлити його причини, бо вони на довго визначили напрям розвитку літературного, як і всього культурно-політичного життя як закарпатських, так і галицьких українців.

Потреба вивчення літературного руху минулого життя українського населення Угорщини підвищується ще й тому, що вже минають різні соті роковини визначних тогочасних подій (як напр.: вихід у світ першої газети, перших підручників, перших літературних альманахів, заснування першого літературного об'єднання літературних і культурних діячів закарпатських українців, соті роковини з дня народження чи смерті тогочасних діячів тощо), а ми ще не маємо марксистсько-ленінських оцінок діяльності окремих літературних та культурних діячів, товариств, газет чи книжкових видань того часу.

Потреба вивчення культурної спадщини закарпатських українців стає ще більш необхідною і тому, що без справжньої оцінки минулого важко інколи вирішувати деякі проблеми сучасного культурного та літературного життя Закарпаття та Пряшівщини — областей, які зовсім недавно були визволені з-під чужоземного національного і соціального гніту.

II. БОРОТЬБА ЗА РОЗВИТОК КУЛЬТУРИ ТА ЛІТЕРАТУРИ НА ЗАКАРПАТТІ СЕРЕДИНИ ХІХ СТ.

А. БОРОТЬБА ЗА РОЗВИТОК КУЛЬТУРИ НА ЗАКАРПАТТІ СЕРЕДИНИ ХІХ СТ.

Революції 1848—49 рр. в цілому ряді країн Європи, особливо революція в Угорщині, пробудили до життя і українське населення Закарпаття — північно-східних районів тогочасної Угорщини, де переважну більшість населення становили українці.

В дореволюційні роки в Закарпатті майже не було своєї української інтелігенції. Це не лише тому, що українське населення Закарпаття, зазнаючи найжорсткішого соціального, національного і релігійного гніту, не мало змоги вчитись, чому і залишалось майже поголовно неграмотним, але й тому, що в Угорщині приймали на державну роботу лише угорців. Внаслідок такої політики угорських панівних кіл українські інтелігенти Закарпаття в переважній своїй більшості виводились: або вони мадяризувались, і тоді їм довелось разом з угорською інтелігенцією йти проти свого народу, або повинні були шукати собі роботи поза межами Австрійської імперії — в такому разі вони виїжджали в Росію. Що це були люди освічені та здібні, бачимо хоча б з того, що в Росії вони займали визначні посади¹. Дома залишались лише священики.

Більшість закарпатської інтелігенції, яка залишалась серед українського населення Закарпаття, вже не вірила в можливість захисту українського національного життя від мадяризації. Революція 1848—49 рр. в Угорщині внесла невеликі зміни в це становище. Деякі інтелігенти одержали певні посади в місцевих установах, а кращі сини українського населення Закарпаття прониклись вірою в можливість розвитку національного і культурного життя свого народу.

Літературний та національно-визвольний рух, який серед українського населення Закарпаття розпочався під впливом буржуазно-демократичної революції 1848—49 рр. в Угорщині, мав багато спільного з подібним рухом усіх інших слов'янських народів Австрійської імперії, хоча і характеризується виразними місцевими особливостями.

Метою всього цього руху було національне визволення, покращання соціального життя народу і забезпечення вільного розвитку національного і культурного життя. Проте, різні умови життя різних слов'янських народів Австрійської імперії, різний культурно-політичний рівень їх розвитку та багато інших обставин були причиною не однаково інтенсивного, прогресивного, цілеспрямованого і свідомого національно-визвольного руху.

Національно-визвольний рух українського населення Закарпаття розвивався у дуже тісному зв'язку з визвольним рухом словацького та чеського народів. Представники національно-визвольного руху словацького та чеського народів і українського населення Закарпаття часто зустрічались, спільно обговорювати деякі питання, готували спільні плани, виступали перед громадськістю та державними органами з промовами, в яких захищали інтереси обох народів². Тодішня преса, особливо чеська та словацька, багато уваги приділяли подіям в Закарпатті.

Ще тіснішим зв'язком та єдністю визначається національно визвольний рух Закарпаття з національно-визвольним рухом того часу в Галичині.

Літературний рух в Закарпатті того часу був у таких взаємовідносинах і розвивався так тісно з рухом у Галичині, що його можна вважати самотійним рухом

тільки умовно. Це гілочка, хоч досить сильна і своєрідна, спільного руху закарпатських і галицьких українців Австрійської імперії, як закарпатські і галицькі українці були тоді гілочками єдиного українського народу.

Всебічне національне та соціальне гноблення галицьких українців, «германізаційна» політика австрійського уряду привели до того, що в Галичині не було народної інтелігенції. Освіченими людьми були майже виключно духовні особи. Ясно, що така інтелігенція не могла зрозуміти земних прагнень народу і в такі бурхливі революційні роки, якими були 1848—49 роки в Європі, очолити національно-визвольний рух і довести його до переможного кінця.

Духовенство не могло керувати національно-визвольним рухом не тільки тому, що воно було виразником інтересів гнобителів, але й тому, що воно не усвідомлювало національні інтереси.

В. Гнатюк, наприклад, писав про галицьке духовенство: «Тут (в Галичині. — Ю. Б.) спольщилося... навіть духовенство;... само з собою та з своїми властями зносилося воно переважно в польській... мові, проповіді голосило також по-польськи й то навіть по селах до селян, які польського слова поза церквою ніколи не чули; книги протоколів вело по-польськи, потому, по-латинськи й німецьки, й аж у 1848 р. появляються перші вписи в українській мові... Українські богослови належали в 30-х роках до тайних польських товариств, а Іван Наумович, пізніше такий завзятий русофіл, іще в 1848 р. ходив у польській конфедератці. Церковно-слов'янську мову, що нагадувала все якусь окремішність від польщини, тодішні богослови не тільки не розуміли, але навіть не хотіли вчитися... Аж у 1848 р. змінюються відносини: Консисторії заводять у зносинах із духовенством українську мову, духовенство зачинає між собою говорити по-українски, українська мова здобуває собі хоч невеличкі, але все-таки важні права, польщину потискають помалу з українських домів»³

Такою була українська інтелігенція в Галичині. А другої, народної інтелігенції в Галичині в той час не було. Було кілька окремих інтелігентів-демократів, але вони об'єдналися з польськими демократами, які

не визнавали існування в Галичині українського населення. Тим самим вони стали на їх точку зору в національному питанні і завдали національно-визвольному рухові галицьких українців лише шкоди.

Коли за проектом губернатора м. Львова графа Стадіона та за дозволом єпископа Левицького в 1848 р. була у Львові організована Головна руська рада, яка вирішенням національних питань намагалась оволодіти масовим національно-визвольним рухом Галичини, щоб підкорити його собі і керувати ним в інтересах австрійської контрреволюції, згадані українські інтелігенти, а також Іван Вагилевич та деякі інші українські письменники Галичини, стали на шлях нехтування національних питань українського населення і на противагу Головній руській раді організували так званий «Руський Собор». На противагу газеті «Зоря Галицька», яку видавала Головна руська рада, почали видавати свою газету «Дневник Руський»⁴.

Згадані українські інтелігенти-демократи добре бачили, що «святоюрці», як називали тоді представників Головної руської ради, не поведуть народ на боротьбу за соціальні перетворення, навпаки, будуть всебічно вбивати всі подібні прагнення народу. Тому вони не об'єднались з Головною руською радою, а з демократичними колами польської громадськості. Однак вони не бачили, що їхні демократичні гасла є в кричучому протиріччі з тим, що в «Руському Соборі» рядом з ними є група польських поміщиків, як наприклад, граф Дзедушицький, Яблоновський та й інші псевдорусини, які не збираються допомагати українському національно-визвольному рухові. Демократичні діячі «Руського Собору» не бачили націоналізму польської Ради Народної. Засуджуючи Головну руську раду і її діяльність, вони відкидали і справедливі національні домагання українського населення Галичини, так само як по відношенню до того ж українського населення це робили і польські націоналісти.

«Організатори «Руського Собору» принесли лише шкоду українському народу, який відвернувся від них і своїм дійсним представником визнав Головну руську раду. Антинаціональна і сектанська діяльність «Руського Собору» підірвала можливість організації революцій-

ного керівного органу українського національного руху, який, захищаючи дійсні національні інтереси українського народу, паралізував би контрреволюційну діяльність Головної Ради»⁵.

Таким чином галицька духовна інтелігенція, яка не мала нічого спільного з соціальними інтересами народу, використала в ті бурхливі роки національні питання для того, щоб відвести увагу народу від прямих соціальних питань. Окремі галицькі інтелігенти-демократи, які хотіли захищати інтереси народу, об'єднавшись з польськими демократами, але і націоналістами та поміщиками, що неправильно вирішували національне питання галицьких українців, відбили народ від себе і загнали його в обійми духовенства.

Діяльність Головної руської ради була «контрреволюційна», діяльність «Руського Собору» — «антинаціональна і сектантська». Головна руська рада визнавала тільки національні питання. «Руський Собор» нехтував національні питання і був на більш демократичній платформі в соціальних питаннях.

Як бачимо, в Галичині у жодному питанні — ні соціальному, ні в національному — інтелігенція не була разом з народом.

В 1848—49 рр. не було демократичної програми і в літературі Галичини — такої, наприклад, як в 30-х рр., коли зароджувались буржуазні відносини і активізувались революційні сили Австрії. В той час підвищився інтерес студентської молоді до народного життя, фольклору, етнографії, образотворчого мистецтва, до історії та мови народу. В той час виникла відома «Руська трійця», яка видала «Русалку Дністрову» — «першу заяву народу Західної України про своє існування, про свою національну гідність»⁶.

Але вже тоді демократизм членів «Руської трійці» був неоднаковий. Пізніше, після смерті М. Шашкевича, Іван Вагилевич примкнув до «Руського Собору», Яков Головацький — до Головної руської ради, що в обох випадках означало відхід від демократичних прагнень 30-х років. Художня література Галичини 40-50-х рр., як і весь національно-визвольний рух Галичини того часу, вже не змогла піднятися до рівня 30-х рр., до рівня розуміння справи М. Шашкевичем та

його однодумцями. М. Шашкевич спирався у своїй діяльності на весь український народ. Керівники національного руху Галичини 40-х та 50-х рр. говорили, в кращому разі, лише про єдність австрійських українців (тобто про єдність галичан з закарпатськими українцями), а в основному вони спирались не на свій народ, а на імператора Австрії та його ставлеників.

В Закарпатті діяли ті самі економічні і політичні обставини, що і в Галичині, тільки тут діяли вони ще гостріше і виразніше. Економічний, національний і релігійний гніт тут був ще сильніший, освічених людей, народної інтелігенції тут було ще менше, ніж в Галичині. Українське духовенство Закарпаття було ще більш відірваним від народу, ніж його братія в Галичині, і ще менше вірило в можливість розвитку українського національного життя в Угорщині! «... Ми в такому уж состоянні били, же не много дбали есьме, хотяй ім'я народа нашего і цилком стертое будет, ібо не чувствовали есьме больше в себе сили, да би ми себе от настоящего заглажденія предохранити возмогли. Отсюда слідовало, же родственного нашего стидили есьме ся племени, матерній наш язык повергли есьме, опустили есьме ся естественного нашего права, многие із соплеменников наших... отреклися народности своея, і ми не сподівалися уже лучшія доли, імеющияся просвітити над народом нашим...»⁷

Це виникло тому, що галицькі українці жили довше і тісніше спільним життям зі всім українським народом, в той час, як закарпатські українці і географічно, і політично були більш відірвані від життя українського народу і на протязі кількох століть жили під гнітом угорців. Немале значення має така географічна обставина, як гори Карпати, які відділяють Закарпаття від Галичини. Живучи по той бік Карпат, закарпатські українці не були безпосередніми сусідами основної маси українського народу. Між ними і галицькими українцями, через яких доходили до Закарпаття вісті, книги чи пісні з України, лежать високі, важкопроходимі ліси і гори, які, безперечно, ускладнювали зносини з Україною і робили їх рідшими, слабшими,

випадковішими, через які, як відмічає І. Франко, «хвилі катастроф доходили в дуже ослабленій формі».

По відношенню до національних прагнень закарпатських українців керівники Угорської революції 1848—49 рр. займали, так само як і представники польських демократичних кіл по відношенню до галицьких українців, невірну позицію. Вони нехтували ними і не визнавали існування в Угорщині інших, крім угорського, народів. Рівночасно вони виступали і проти національного руху закарпатських українців.

Зрозуміло, що за таких обставин інтелігенція Закарпаття, яка головну увагу приділяла саме питанням національного життя, не могла підтримувати революцію. Прагнення народу Закарпаття, який домагався соціальних прав, покращання свого матеріального становища, не знаходили підтримки ні з боку своєї інтелігенції, ні з боку представників угорської революції.

Отже, жодне з наведених двох основних питань — соціальне і національне — не було вирішене угорською революцією. Внаслідок цього Закарпаття опинилось в полоні австрійської політики.

І от в такій ситуації пожвавлюється національно-визвольний рух Закарпаття, і хоча керівники угорської революції не визнали права українців на розвиток національного життя, все ж таки революція сама по собі сприяла піднесенню активності народних мас і привела до активної суспільної діяльності більш широкі кола різних угруповань населення. В такій ситуації поширює та активізує свою культурно-освітню діяльність О. В. Духнович, починає свою політично-громадську діяльність А. І. Добрянський, приступають до культурно-освітньої роботи ентузіасти: О. І. Павлович, І. Раковський, В. Добрянський, Орел Татранський та десятки інших місцевих інтелігентів. Вони виступають з статтями в газетах, працюють між селянами своїх сіл та близької околиці.

Всі ці люди жили у різних місцях по всій австрійській імперії й не завжди знали один про одного. У жодного з них, крім, можливо, О. Духновича та А. І. Добрянського, навряд чи були якісь цілісні концепції, ясні погляди на становище свого народу і на діяльність, якої потребує народ. Вони були неспро-

можні власними силами розпочати велику організаторську чи культурно-освітню роботу.

Більш численними і більш підготованими до такої праці були все-таки галицькі українці, не кажучи вже про словаків або про чехів. Тому вже в 1848 році у Галичині починає виходити кілька газет: 15 травня вийшов у світ перший номер газети «Зоря Галицька», орган Головної руської ради у Львові, 18 (30) серпня вийшов перший номер газети «Дневник руський» — орган «Руського Собору», 2 (14) липня 1849 р. починає виходити газета «Галичо-Руській Вістник — часопис урядовий». В цьому ж році почала виходити газета «Новини», пізніше, замість неї, — «Пчола» та ін.⁸

Звичайно, значення цих видань далеко не однакове. Але все ж таки газети давали можливість звертатись словом до народу, просвіщати, організовувати, вести його, роз'яснювати йому його власне становище, події та його в них місце та завдання.

В цей період українці Закарпаття не мали змоги видавати жодної газети⁹.

Однак, найактивніші діячі закарпатських українців, особливо О. В. Духнович, В. І. Добрянський та М. Л. (Михайло Лихварчик, — дивись далі) не чекали, поки у них можна буде видавати свою газету, але, відчуваючи і визнаючи, що «свої то за горами, не чужі» (Духнович), розпочали надсилати дописи до галицьких видань, особливо до «Зорі Галицької», а пізніше до «Вісника Русинів...», порушуючи у своїх статтях різні актуальні питання тогочасного життя. Число учасників цих газет серед закарпатських українців поступово збільшувалось. Крім того, О. В. Духнович розгорнув у м. Пряшеві дуже інтенсивну в тодішніх умовах видавничу діяльність. Заснував літературну спілку «Літературное заведеніє Пряшевское», яке об'єднало навколо себе літературні сили закарпатських українців. Разом з іншими ентузіастами він проводив величезну роботу по організації початкових шкіл. А. І. Добрянський, розгорнувши свою політичну діяльність, домігся того, що на деякий час до різних установ стали приймати закарпатських українців. Завдяки його ж діяльності в деяких школах, хоча знову лише на короткий час, було запроваджене викладання «руської» мови;

О. В. Духнович, О. Павлович та інші письменники видали свої літературні твори.

Це в основному все, що тоді робилося на культурно-політичному полі, що і становить зміст національно-визвольного та літературного руху Закарпаття.

* *
*

Участь закарпатських українців у галицько-українській пресі розпочалась статтею О. В. Духновича «Состояніє Русинов в Угорщине», надрукованою в «Зорі Галицькій» від 6 (18) квітня 1849 року¹⁰.

Стаття супроводжена приміткою редакції, в якій висловлюється радість з того, що газета має можливість «умістити розправу о нашій рідній братії, Русинах угорських, котрі тепер сильно желяють (с)получитися із своїми братами Галицькими русинами». В тій же примітці редакція доводить до відома своїх читачів, що «розправу тую печатаємо дословно так, як ю нам брат Угорський Русин подав, щоби очивидячи показалося, що мова их руска є та самая як наша, и народ угорско-русский — тот же самый народ, що наш русский»¹¹.

У статті автор говорить про те, що до мадьярського панування в Європі історія галицьких та закарпатських українців була «тая самая що всего народа русского: понеже до часу сего від общерусского племени відділени не були». Потім автор статті описує долю закарпатських українців під угорським гнітом, перераховує багато видів праці та податків, які «бідний русин» мусив відробляти та платити панам поміщикам, пише про способи, якими угорці намагалися винищити «руський народ», говорить про безчинства угорців під час революції 1848 р. Узагальнюючи свої висновки про долю закарпатських українців, він пише: «Словом, недоля Русинов угорських була перед годом 1848 так вже великая, чтоб ся ніколи ніхто не бил сподівал, что по годі сем свободы ще більше нещастя звалиться на убогу Русь Угорську, а так однакож сталося... Красна мова руська з усіх витиснена урядів (установ. — Ю. Б.), да убогий русин не умієт, что они при столицях

радять. Русин не імієт заступця ні при столиці, ні при інших судах. Неспокійниї з тим, что русинам всі ліпшії ґрунти відібрані, что . . . з датками (порціями) . . . з лісами і з рекрутаціов аж надто утиснені; ніт, они тепер через войсько паньское, через так званих гвардистів ілі гонведів нищать худобу русинів убогих, палять села, сквернять церкви руськії, ба і что день ставлять шибениці, аби людей руських вішати, а пак селянів насилієм к панщині і прийнятю мови мадьярської, пак віри кальвиньської притягнути». Автор наводить приклади, що люди, мовляв, героїчно вмирають за царя і висловлює погляд: «Такий є славний народ руський в Угорщині . . . і народ такий заслужил певно ласку його імператорського величества»¹².

Такий зміст першої половини статті. Охарактеризувавши в ній становище «руського народу в Угорщині», автор далі відверто повідомляє: «Однако ж не знаєт конституція о 700.000 Русинів Угорських! . . . Смутная би то била будучность для Русинів Угорських, котрі . . . ні при соймі крайовім не будуть заступлені, понеже їх Мадьяри до кільканадцять столиць поділили . . . Русини ні грошей, ні ґрунтів багато, ні заступників не іміють: і так в короткім часі життя своє народне зціла утратять, як скоро би його Імператорське Величество жаданий союзок всіх Русинів австрійських під одною губернією ласкавіше повілити не ізволили. Русини угорські давніше з галицькими злучені були, в самій Угорщині як народ самобитний узнані, бо в XIV ст. і Руським Воєводом обдарені. Русь Угорська імієт тогда і права історическія на жаданий союзок і для того за потрібне уважала, о тоє як до Головної Ради Руської у Львові якоже і до його імператорського Величества просьбу подати в тій надії, що Правительство на прозьбу ласкаво призволивши, обіцяную всім народам австрійським рівноправність і на населення угорськоруське поширити ізволит»¹³.

Отже, О. Духнович вже в першій своїй статті висловлює свій погляд на устрій майбутнього життя українців Закарпаття. Він вірно розумів це питання, вважаючи, що тільки об'єднанням галицьких і закарпатських українців можна створити сприятливі умови для дальшого успішного розвитку культурного життя як

ЗОРІ ГАЛИЦЬКА

Листопад
Середа 11

Ч. 31

№ 10

Видання цього журналу з початку року було перервано на короткий час, і тепер він знову виходить в світ. Редакція знову збирається і працює над тим, щоб зробити журнал цікавим і корисним для читачів. Надіємося, що це буде досягнуто.

Велика війна, що почалася в Європі, змінила багато речей. У нас в Галичині, як і всюди, почалися зміни. Люди стали більш свідомі своїх прав і обов'язків. Вони вимагають справедливості і свободи. Це призвело до появи нових організацій і рухів. Ми повинні бути готові до боротьби за свої права.

Велика війна змінила багато речей. У нас в Галичині, як і всюди, почалися зміни. Люди стали більш свідомі своїх прав і обов'язків. Вони вимагають справедливості і свободи. Це призвело до появи нових організацій і рухів. Ми повинні бути готові до боротьби за свої права.

Велика війна змінила багато речей. У нас в Галичині, як і всюди, почалися зміни. Люди стали більш свідомі своїх прав і обов'язків. Вони вимагають справедливості і свободи. Це призвело до появи нових організацій і рухів. Ми повинні бути готові до боротьби за свої права.

Велика війна змінила багато речей. У нас в Галичині, як і всюди, почалися зміни. Люди стали більш свідомі своїх прав і обов'язків. Вони вимагають справедливості і свободи. Це призвело до появи нових організацій і рухів. Ми повинні бути готові до боротьби за свої права.

Велика війна змінила багато речей. У нас в Галичині, як і всюди, почалися зміни. Люди стали більш свідомі своїх прав і обов'язків. Вони вимагають справедливості і свободи. Це призвело до появи нових організацій і рухів. Ми повинні бути готові до боротьби за свої права.

Сторінка «Зорі Галицької» з початком статті О. В. Духновича та «передмовою редакції».

закарпатських, так і галицьких українців, і що відсутність такого об'єднання може повести до національної смерті закарпатських українців. Його прагнення до об'єднання Закарпаття з Галичиною було прогресивним (однак воно не досягало своїм розумінням тієї глибини, якою відзначається ця думка у попередника Духновича — Маркіяна Шашкевича). М. Шашкевич ще в 30-х рр. говорив про єдиний український народ, незважаючи на його розділеність між кількома країнами, Духнович же в 40-х рр. говорив лише про потребу об'єднати Галичину з Закарпаттям. При цьому ще, думка Духновича була кращою на той час, бо інші, наприклад, І. Раковський, були ще більш обмежені. Проте Духнович обирає не ті шляхи для здійснення цієї вірної ідеї. За його думкою, не народ повинен був здійснити об'єднання, а король австрійський повинен був «ласкавіше повеліти жаданий союзок». Крім того, О. Духнович помилково плекає надії, що імператор добровільно погодиться на таке об'єднання і здійснить його в інтересах українського населення своєї імперії.

В 1849 р. в «Зорі Галицькій» була вміщена ще одна кореспонденція з Закарпаття¹⁴. В ній говориться про військові справи, про російське військо. В ній повідомляється про наказ, який «до стану духовного вселіякої віри від коштувського міністра просвіщення прийшов...». В наказі говорилося: «Даби ... кождую неділю і четвер через три тижні богослужіння відправляти й бесідою народ проти царя бунтовати... молитву від самого міністра сочинену відчитувати, в ній же ... розправляється, що Росіяне про тоє до Угорщини ідуть, щоби свободу, самостоятельность, а віру нашу викоренити, народ до неволі з собою відволочи, церкви, алтарі звернути, старців і дітей позабивати, невісти посквернити і пр...»¹⁵.

Автор цієї статті підписався буквою «Д...» (Перша стаття з Закарпаття підписана «Д.»). Це, мабуть, теж був О. Духнович, бо на прикінці статті сповіщає, що «наш єпископ... Йосиф Гаганець, которого мадьяри перед кількома тижнями під твердим приказом до Дебрецина... покличали, з негідних рук щасливо ослободився і домів повернув». В статті згадуються міста Свидник, Бардіїв, села Курима, Кобилі, Дем'ята, Ка-

пушани, Шебеш — все це на північному сході Пряшівщини, неподалеку і від села Біловежа, де працював Духнович, і тому знав цю околицю, про яку говориться в статті. Однак, кореспонденція писана «З Саньча» — польського прикордонного містечка. Саме ця обставина й дивує, бо Духнович жив в той час у Пряшеві¹⁶.

От і все, що було написане закарпатськими українцями до «Зорі Галицької» в 1849 році.

Є тут ще звернення голови Головної ради руської М. Куземського до галицьких українців, щоб вони робили збір грошей і тим «уратовали... від голоду і гибелі» закарпатських українців¹⁷, та звернення Головної ради руської «до народа руського в Угорщині»¹⁸, в якому вона нагадує закарпатським українцям їх завдання: «найменше повинуватися ворохобникам та супостатам, їх же Кошут вам посилає...» і взиває: «в ім'я боже і віри святої, царя ради і спільної народності, повстаньте всі як один муж і соедините сили нашія з військом царя нашего і російського для ускорення мятежи». Бо, мовляв, «аж як Кошут і мятеж побіджені будуть, аж в той час чогось ліпшого надіятися можна, аж тогда гаразд буде... будете бо самі панами в землі вашій... і язык мадьярський не буде мати преїмущества, будуть бо у всіх справах ваших власного свого употребляти і в нім просвіщатися. А тогда совокупим моленія наші до царя, щоб всіх вірних Русинів в край один сполучил... Тогда ім'я руське прославиться, а долі... народа руського... сусіди завідувати будуть»¹⁹.

Ми звернули увагу на ці звернення представників галицьких українців до українців закарпатських тому, бо вони виразно свідчать про те, що керівники галицького визвольного руху, як і керівники закарпатського визвольного руху, сподівались домагатись об'єднання та рівноправності й волі від царя за свої послуги в боротьбі проти Кошута. У другому зверненні до закарпатських українців вказувалось, що лише боротьбою проти угорської революції і вірністю австрійському імператорові вони створять передумови, щоб «совокупні моленія» закарпатських і галицьких українців дійшли до царя і він реалізував їх бажання і всіх вірних українців з'єднав до одної країни.

В «Зорі Галицькій» за 1849 рік є ще дві кореспонденції, які мають відношення до українців Закарпаття. Це кореспонденція з Відня, в якій говориться, що «прибула сюди депутація Угорських Русинів з прошеннями до його Величества в народних потребах своїх», наводяться прізвища головних членів депутації та подається текст петиції²⁰. Інша стаття під назвою «Пам'ятник Русинів Угорських»²¹, є, власне, петицією українців Закарпаття. Обидві ці кореспонденції повідомляють про вимоги депутації закарпатських українців, з якими приїхала до імператора.

З усіх питань, наведених у петиції, назвемо поки що тільки питання про об'єднання Закарпаття з Галичиною, про яке вже писав у «Зорі Галицькій» Духнович, і подивимось, як воно поставлене у петиції.

З цього приводу у петиції говориться: «Ідеал, котрий нам яко ціль нашого діланія і стремління світить, есть лише соединена сильна Австрія тільки те має для нас вартості скільки нам видиться здібним послужити до вспирання великої соединеної держави. Ми желаем не більше як лише бути соділателями величія і сили спільної Австрії... Отож то маємо братей наших в Галичині, до которих перед всіма серце наше ся звертає, з которими в політичеськом і адміністраційном взгляді в собственний руський край короний соединитися і в том соединенію... разом ділати було предметом наших гарячих желаній; тії желанія суть в ніжайшем предложенью з 29 січня 1849 пред престолом В. Величества виреченії... Но коли в конституції з 4-го марца назвища і преділи (границі) давних країв коронних не суть знесені, а ми, которії нічого так сильно не желаємо як блага нашого в спільного отечества, в спільної Австрії... відступаємо тепер від нашого намірення, а гарячі свої желанія... на святий жертвенник общого блага складаем, аж поки може в благосклоннішим времені по щасливо упорядкованих состояніях цілої держави возможно буде віддалити перепони, которі соединенію Русинам Галицьким з Угорським стоять на заваді»²².

Отже, розглядаючи статті з Закарпаття та статті про Закарпаття, вміщені в «Зорі Галицькій» в 1849 році, ми бачимо, що єдина проблема, від вирішення якої залежало національне майбутнє українського

народу Закарпаття, була знята не вирішеною. Це сталося тому, бо сподівання на цісарський австрійський уряд було марним. Вони і загубили цю важливу політичну проблему.

В 1850 році газета надрукувала «прошеніє церковного дистрикта Михаловецького... до его благородія референта Адольфа Добрянського». І в цьому проханні говориться, що «всіх... русинів общее і найіскренішее желаніє єсть соединеніє народності, — да... державна конституція не буде мертвою буквою, но да і русинам рівноправність з другими народами в дійственое ісполненіє приведена зістане». Коли, однак, «Правительство соединеніє угорських русинов з галицькими русинами не желає... весь народ руський... ожидає те, даби чім скоріше як во духовних, так і во політичних і школярних діях всі во Земплинськом і прочих комитатах пребивающіє Русини к унгварському дистрикту, где уже русини своїх людей іміють, весьма приділилися». В проханні далі говориться, аби «ви есте невинно терп'ячого любимого нашего Архіпастиря... Василя Поповича покровом крила заступленія Вашого сильно дійствовали, даби на радость всеобщу нам скорей свободен і разрішен zostали»²³.

Як поставилися до цього прохання офіційні угорські кола, бачимо в статті «М. Л.» (Михайла Лихварчика), де говориться: «коли єсьмо в 9 числі Зорі Галицької приделенне Земплинських Русинів к Унгварському дистрикту просили...», то «на свій щот так далеко до Уйгеля до президента ставитисьмося мусіли, для чего ми сміли ведля харти мартовой народність нашу захищати, і противо Мадьярщини сицева просити!!!»²⁴.

Далі тут знов говориться про те, що коли вже не можна з'єднати Закарпаття з Галичиною, то потрібно хоч би усіх закарпатських українців об'єднати в одно політичне і адміністративне ціле, в якому «чому би Адольф Добрянський не міг президентом бути?»²⁵.

Виходить, що 1850 р. думка про возз'єднання усіх австрійських українців ще жила, але оскільки австрійський уряд «не желає», то закарпатські українці відступають від неї, однак просять об'єднати в одне політичне та адміністративне ціле хоч би усіх закарпатських українців.

Про прохання церковного дистрикта Михаловецького та про його наслідки «Зоря Галицька» пише ще раз в 1851 році²⁶.

В статті «Пам'ятне писаніє Земплинських Русинів» викладені також найновіші вимоги Земплинських Русинів: вони бажають, «даби Земплинським Русинам всякі розпорядження були в народнім їх руським язичі присланії... Непремінно желаєм, даби закони в руській мові не тільки в тії села посилалися, в которих більшість єсть народа руського, но також і в тії села, де Русинів єсть меншая часть, но однако церков свого набоженства, свойого священника, півця, либо учителя іміють... Аби жаден урядник, іже желає бути в гражданськім, політичнім і духовнім зношенію з народом, не був на тоє місце поставлен, аще не говорить язиком народа — урядник убо єсть для народа, а не народ для урядника... даби многії погрішності, вкравшіїся через враждебное наміренне при ізчисленню конскріпційном народа нашего, виправилися... даби торги і ярмарки на руські свята не держалися..., даби урядники обернули увагу не тільки на збирання податків, но і на нормальній училища...»²⁷.

Якщо до цих статей придати «Допись з Кошиць»²⁸, про який ми поговоримо в іншому місці, то це буде все, що писала «Зора Галицька» про життя закарпатських українців в 1849—1851 рр.

Однак, хоч згаданих статей небагато, вони виразно вимальовують картину прагнень закарпатських українців під час і після революції 1848 р. На їх матеріалі можна висвітлити деякі дуже важливі питання всього політичного та літературного руху всіх австрійських українців.

Ми знаємо, що Духнович у своїй першій статті, надрукованій в «Зорі Галицькій», поставив проблему: або об'єднуються закарпатські та галицькі українці в одно політичне та адміністративне ціле, або вони національно загинуть. Ми знаємо, що в петиції закарпатських українців сказано: «Коли в конституції з 4 березня назвища і преділи (границі) давних країн коронних не суть змінени, ми... відступаємо від нашого намірення...» Ми знаємо, що в проханні Земплинських

українців говориться, що коли вже уряд з'єднання всіх австрійських українців не бажає, то «весь народ руський» бажає хоча б того, «даби всіх угорських українців» в одне політичне та адміністративне ціле з'єднати. Однак ми знаємо, що коли угорські офіційні кола навіть з об'єднанням в одне ціле всіх «угорських українців» не погодилися, тоді закарпатські українці «жадають», щоб всякі розпорядження на руській мові їм посилали...

Таким чином, ми бачимо, що закарпатські українці на самому початку поставили важливу вимогу, але вимушені були поступово відмовитись від неї і обмежити свою програму лише окремими незначними вимогами.

Що ж було причиною такого трагічного «розвитку» вимог закарпатських українців (та й галицьких, бо становище там було подібне)?

В рецензії на книгу Кирила Студинського «Кореспонденція Якова Головацького» (про яку вже говорилося вище), І. Франко, відзначивши цей помітний злам у вимогах австрійських українців, питає:

«Що сталося? Відки такий наглий упадок? ...»²⁹. Не вдаючись до аналізу цього становища, І. Франко зазначає: «Тут, у тій прірві між р. 1848 і 1851, лежить ключ загадки; тут криється та катастрофа, що зламала, зістарила нашу Русь, що з гарячих молодців та борців 1848 року зробила похилих дідів, або ще щось гірше в 1851 і дальших роках. Тут... криється проблем, один із найтяжчих і найфатальніших у історії нашого відродження... і ми не маємо змоги дослідити його, вияснити його генезу і об'єм і мусимо помагати собі хіба гіпотезами, щоб зрозуміти гаразд усе те, що виявляють пізніші і доступні нам документи»³⁰.

Отже, потрібно нам вказати тут хоча б на деякі причини цього фатального «розвитку» руху австрійських українців.

Перш за все слід зазначити, що таке становище є результатом не однієї якої-небудь всесильної причини, а наслідком багатьох причин. Початок всього цього слід шукати в характері угорської революції 1848—49 рр. Помилки вождів цієї революції в національному питанні кинули представників національно-визвольного

руху Закарпаття в обійми Австрії. А орієнтація на північні кола Австрії назавжди згубила всі намагання гноблених народів та національностей імперії.

Причиною низхідної тенденції розвитку національно-визвольного руху австрійських українців був спад буржуазно-демократичної революції як в самій Угорщині, так і в інших країнах Європи, який повів за собою загальне посилення реакції, так само, як і початок цього руху був викликаний до життя революційною ситуацією і наростанням руху революційних сил як в самій Угорщині, Австрії, так і в інших країнах Європи. Внаслідок цього відливу революційних сил Австрія, яка всі проблеми різних народів імперії намагалась вирішити за рахунок прав іншого народу та руками іншого народу, могла скинути свою маску друга та захисника слов'янських народів імперії. Коли, наприклад, на початку революції 1848—49 років Австрія стала ніби на стороні народів, гноблених Угорщиною, і обіцяла виконати всі їх вимоги, оголосила конституцію, в якій ніби забезпечила рівноправність всіх народів імперії, то після придушення революції вона залишила надалі під гнітом Угорщини всі народи, які Угорщина гнобила і до революції, а сама Австрія не виконала майже нічого із своїх обіцянок, даних «вірним» їй народам.

Іншою причиною такого розвитку подій була реакційна політика царської Росії по відношенню до угорської революції та її політика до австрійських слов'янських народів після революції 1848—49 рр. Ця політика дезорієнтувала представників слов'янських народів, які бачили в слов'янській Росії свого брата-захисника і тому не могли правильно зрозуміти їх реакційну місію в Угорщині в 1848—49 рр.

Великою мірою спричинилась до всього цього також політична обмеженість представників руху закарпатських та галицьких українців. Однак тут потрібно вказати, що ця причина в ніякому разі не могла бути вирішальною. Як би представники руху австрійських українців правильно не розуміли всі основні тогочасні питання, вони не змогли б перебороти вказані нами вище інші і більш важливі причини, а могли б лише в деталях змінити хід деяких часткових справ. Вза-

емозв'язок і взаємодія наведених причин та їхня обумовленість, відсталість економічного та культурно-політичного життя населення Закарпаття і була причиною наведеного низхідного розвитку національно-визвольного руху Закарпаття середини ХІХ ст. -

* * *

*

Ми вже відзначили, що закарпатські українці не видавали жодної газети. Користувались друкованими органами галицьких українців, дописуючи до «Зорі Галицької». Але і круг питань, піднятих у «Зорі Галицькій», і число дописувачів з Угорщини були невеликими. Крім статей, про які ми говорили, «Зоря Галицька» не друкувала майже нічого з статей закарпатських українців. У 1852 році в газеті не з'явилось зовсім нічого про них або від них. Отже, якщо раніше в «Зорі Галицькій» обговорювалось питання про об'єднання закарпатських та галицьких українців та друкувались різні петиції, скарги, відозви, то конкретних питань про шкільництво, мову чи літературу закарпатських українців в той період тут не ставилось.

Зовсім по-іншому віднеслись закарпатські українці до створеного у Відні замість львівського «Галичоруського Вісника» «Вісника Русинів...». «Зоря Галицька» була органом Головної руської ради — організації галицьких українців, виходила вона у Львові, слабо розповсюджувалась серед закарпатських українців. «Вісник Русинів...» був урядовим органом всіх українців австрійських (галицьких та закарпатських), виходив у Відні, де більш зосереджувалось культурне життя, ніж у Львові, і був більш поширений між населенням. Тому і коло дописувачів, і коло питань були у «Віснику Русинів...» набагато ширшими, різноманітнішими, ніж у «Зорі Галицькій». Крім О. В. Духновича, В. Добрянського, Івана Раковського та Михайла Лихварчика, які приймали участь у «Зорі Галицькій», у «Віснику Русинів...», і навіть досить часто, читаємо кореспонденції таких авторів: «Орел Татранський», «Паноніянин», «Лаборський», «Чарнян Маковицький», «Николай Нодь», «Михаил Нодь з Трнави», «Михаил

Бешкид», «Михаил Бешкид Лаборчан», «Лаборчан», «Глас Боршодський», «Новий Голос», «Браття Народа», «Синове народа», «Турян», «Кимбал Турянский», «Любомир», «Павел Данилович — Намісник Собранський», «Ч. М. з Пряшева», «Іванович», «Бескидов из Земплина» та інших.

Давність часу, занепад нашої журналістики в минулому віці (якої «Зоря Галицька» і «Вісник Русинів...» були початком), недослідженість нашого минулого не дозволяють нам виявити дійсні прізвища всіх згаданих дописувачів, тим менше подати про них якісь біографічні дані. Проте для дослідження літературного руху дуже важливо виявити дійсних авторів, що приймали активну участь в тогочасній журналістиці і своїм ставленням до різних актуальних питань так або інакше впливали на розвиток тогочасного культурного життя.

Не виявивши справжніх авторів, ми не зможемо довести, хто, які прошарки суспільства цікавились окремими питаннями, як широко чи глибоко увійшла до народу, скажімо, думка про народні школи чи літературу. Не виявивши, з яких місцевостей писали окремі автори, ми не зможемо судити про межі чи розміри організаторської діяльності Духновича тощо.

Імена деяких дописувачів вже відомі. Загально визнано, що статті «з Пряшева», підписані буквою «Д» належать О. Духновичеві так само, як статті «З Пряшева» або «Пряшев» ніким і ніяк не підписані і не помічені. Допомогли це вяснити статті інших дописувачів та редакторів «Вісника Русинів...» та «Зорі Галицької», які, відповідаючи на статті «З Пряшева», підписані чи не підписані Духновичем, відповідають завжди Духновичеві. Про авторство Духновича свідчить також стиль, мова, зміст статей, як і велика активність Духновича, який встигав інколи до номера газети написати і по дві кореспонденції³¹. Крім того, нам невідомий жодний інший дописувач чи діяч, якому б можна приписати згадані статті.

Визнано також, що статті, писані «З Кошиць», підписані «В. Д.» і не підписані, належать Вікторові Добрянському. Вперше це довів К. Студинський³².

Пряшівським дослідникам відомо, що під псевдоні-

мом «Чарнян Маковицький» виступав відомий діяч і поет Олександр Іванович Павлович (священик у той час в селі Чарне Бардіївського району Пряшівщини — звідкіля «Чарнян»; Чарне — неподалеку від гори Маковиця, за якою названа і ціла етнографічна область — звідкіля і «Маковицький»). Йому належить, напевно, і стаття, підписана «Ч. М. з Пряшева», тим більш, що в двох кореспонденціях згадує Орел Татранський, що О. Павлович надіслав йому лист з Пряшева. Отже, можна припустити, що він міг написати і статтю до «Вісника Русинів...».

Дописувач Михайло Бешкид (або ще й Бескид), священик села Чертіжне (або як тоді писали «Чертизна») Міжлабірського району Пряшівщини, писав деякі свої статті і за підписом «Михаил Бешкид Лаборчан» та «Лаборчан» (від ріки та краю «Лаборець» або містечка «Міжлабірці»). Що це одна і та сама людина, не важко встановити, бо на це вказує підпис «Михаил Бешкид Лаборчан» і це стверджує зміст статей. Однак, ми не наважуємось приписати М. Бешкидові статтю, підписану «Бескидов из Земплина». Ця стаття належить якомусь іншому невідомому нам дописувачу.

Одним з найбільш активних дописувачів тогочасної преси був «Паноніянин». Кирило Студинський та О. Огоновський³³ вважають, що це псевдонім Миколи Нодя. Нам, однак, здається, та й інші дослідники на це згоджуються, що це псевдонім Івана Раковського. Доказом цього є, по-перше, повідомлення Івана Добе: «Хто жєлає гладшого дописувателя літературного як єсть під ім'ям Паноніянина прев. г. Іван Раковський, редактор «Вісника законів» во Будині...»³⁴.

По-друге, статті Паноніянина часто згадують «Вісник земський урядовий», і то у таких подробицях та аспектах, про які навряд чи міг хто знати, крім редактора, яким був І. Раковський.

По-третє, порівняймо статті Паноніянина, де він висловив свої погляди на церковнослов'янську мову, з статтею Миколи Нодя, де є висловлення на ту ж тему, і побачимо, що погляди Паноніянина і Нодя Миколи на одну і ту саму справу неоднакові³⁵.

Можливо, ще більш активним дописувачем, ніж Паноніянин, був дописувач Орел Татранський, який писав

«З Вишняго Спижа» («Спиж», або за сучасною назвою «Спиш», — це назва західно-північних областей Пряшівщини. Це райони: Стара Любовня, Спишська Стара Весь, Спишська Нова Весь, на схід від гірського масиву Високі Татри).

Цей псевдонім був аж до цього часу нерозкритий. Радянський дослідник І. Борисов у своїй дисертації пише, що «Орел Татранський» — це псевдонім пряшівського поета Івана Вислоцького³⁶, але не доводить це своє твердження ні найменшим доказом.

Іван Вислоцький не міг писати під псевдонімом «Орел Татранський». На це показують вже статті самого «Орла Татранського». У одній своїй кореспонденції він пише: «... всі бо парохи Вишняго Спижа великії суть ревнителі народності і під (керівництвом. — Ю. Б.) надзирателя шкіл окружних госп. Івана Вислоцького, намісника і пароха Літмановського, словом, ділом і всім движенієм о добро общее народа нашего... многое творять попеченіє»³⁷. Про Івана Вислоцького тут сказано як про третю особу. Тому немає підстав твердити, що це одна і та сама людина. Бо хоч ми сьогодні ще не знаємо, хто писав під псевдонімом «Орел Татранський», але важко припустити, щоб І. Вислоцький міг писати про себе як про третю особу, щоб тільки похвалити себе.

Кореспонденція Орла Татранського від 5 (19) листопада дає нам ще кращий матеріал, щоб логічно довести, що Орел Татранський та Іван Вислоцький не одна і та сама особа.

Там говориться: «Так ми тут на Спижу нич не знали, а ревний намісник церковного округу Вишняго Спижа І. В. (Іван Вислоцький. — Ю. Б.) условил... всі єпархії Пряшівського намісництва..., щоби вони... у... єпископа свого причинилися і дерзнули просити... да би він від... правительства благав, щоб скоріше о лучшім состоянії плати... священників руських деякі предмети предлагати... О сем хвалитебном условіі... повсюду на путі... чути було від всіх ревних Русинів»³⁸. Отже, якщо погодитися, що Орел Татранський це Іван Вислоцький, виходить, що Іван Вислоцький не знав, що він сам — Іван Вислоцький — запропонував єпископові якийсь проект і дивується, що всі

про це знають, тільки він про це не знає, та й пише про це у газету.

Однак, кращим доказом того, що Орел Татранський — псевдонім не Івана Вислоцького, буде, коли вияснимо, кому належав цей псевдонім.

Коли розглядати статті Орла Татранського з метою, щоб висвітлити, про яке село Вишнього Спижа він пише найконкретніше і, таким чином, встановити хоч би село, в якому він жив і працював, то виходить, що він жив і діяв в селі Орябина³⁹.

Так, наприклад, в одній своїй статті Орел Татранський пише, що селяни Орябини з самого початку року замовили собі газету «Вісник Русинів...», «котрий многі знаючі читачі самі читають, другі же до школи к учителю згромаджені усердно слухають»; наводить питання, які селяни задають учителеві з цієї нагоди; пише, що «сія громада немало печеся о том, даби себе звільнити від позоставших ще панських залежитостей, яке би виплатити хотіла, якожто: млини, право шинку і ліси; — но понеже панство оречное дуже є віддалене, то діло... викуплення... затримується»⁴⁰.

Або, в тій самій статті пише, що «10 квітня... з вітками скоро рано діти до церкви поспішали», після обіду... «числом 115» зійшлися до школи, де спочатку «через рядителя (директора. — Ю. Б.) школи і учителя випробовані, по вечірні в церкві... при притомності (присутності. — Ю. Б.) многих родителей публичний іспит держали...»⁴¹. Ці деталі — та ще під час церковної відправи, коли священники зайняті кожний в своєму селі, — свідчать, що писав про них хтось із свого села, причому, в статтях того ж самого автора про справи в іншому селі таких подрібних фактів не наводиться. Коли ж вони є, то там зазначено: «ми дізналися», або «нам сказали» і т. ін., як, наприклад, у статті, де говориться про крадіж різних церковних речей з церкви с. Літманова, де якраз був священником Іван Вислоцький⁴².

У списку членів Літературного Заведенія Пряшівського⁴³ ми знаходимо, що в той час в с. Орябина був священником «Николай Мигалич». (Та й той факт, що Микола Мигалич був членом Літературного Заведенія Пряшівського і повинен був щось робити «в справах

народних», підказує нам, що він міг бути активним кореспондентом).

Коли до всіх наведених наших міркувань додамо ще думку згадуваного вже нами Івана Добе, що Орел Татранський — «сей есть відить мі ся мні познаемий госи. П. М.»⁴⁴, то гадаємо, є всі підстави твердити, що Орел Татранський не «пряшівський поет Іван Вислоцький», а орябинський священник Микола Мигалич.

Аж досі нерозгаданим залишився слідуючий досить активний псевдонім «Лаборський», який писав свої статті «З Земплина» — район Михалівці, Пряшівської області.

В «Зорі Галицькій» за 1850 рік⁴⁵ надрукована кореспонденція з Земплина, підписана ініціалами «М. Л.». Далі з Земплина пише лише «Лаборський».

От його стаття «Юніалес і Руський Театр в Земплині»⁴⁶. В цій статті її автор описує першу виставу п'єси О. Духновича «Добродітель перевишає богатство» в Земплині. Він дає конкретні характеристики окремих селян, селянок, дітей з с. Страняни та с. Тополяни (бо п'єса ставилася силами шкільної молоді двох сіл та й за допомоги селян двох згаданих сіл) і кінчає оцінкою п'єси вистави та характеристикою виконавців окремих ролей. І тут знов, як і при характеристиці селян, Лаборський набагато конкретніше характеризує селян та дітей села Тополяни, ніж селян та дітей села Страняни. Коли гру странянських дітей він характеризує словами: грала «добре, но голосніше требало», «добре», то при оцінці гри тополянських дітей він робить, наприклад, таку замітку: «сего красного (гарного. — Ю. Б.) хлопчика аж гріх не дати до вищих шкіл».

Отже, на підставі цієї статті, яка рясніє багатством дуже конкретних деталей, виразними характеристиками тополянських селян та шкільної молоді, ми припускаємо, що автором її був хтось з с. Тополяни.

Учителем в цьому селі, як про це говорить його ж стаття, був Стойка Микола⁴⁷. Священником же, як показує нам список членів Літературного заведенія Пряшівського, був у Тополянах «Михаил Лихварчик» (що, до речі, згоджується з псевдонімом «М. Л.», яким була підписана стаття в «Зорі Галицькій»). І знову, після наведених наших міркувань, звернемось до Івана Добе,

який у згадуваній вже статті з цього приводу пише: «Но і госп. Л. под ім. Лаборський полемізуючий...»⁴⁸.

Отже, і зміст статей Лаборського, де найбільш детальні описи села Тополяни, і псевдонім «М. Л.» у «Зорі Галицькій», і посилення Івана Добе свідчать про те, що під псевдонімом Лаборський писав Михайло Лихварчик.

Псевдоніми, як «Турян», «Кимвал Турянський», «Глас Боршодський», «Бескидов из Земплина», показують своїм географічним походженням — з назви сіл чи місцевостей, як Туря Ужгородська⁴⁹, Боршод, Бескид, Земплин — на села або райони, звідкіля писали названі автори.

Псевдоніми, як «Новий Голос», «Браття Народа», «Синове Народа», «Любомир», якщо їх не можна буде у майбутньому точно розгадати, то у всякому разі, розглянувши уважно зміст статей, можна буде встановити хоч би села або райони, з яких вони писали, і допомогти таким чином створювати т. зв. літературну географію.

Круг питань, яких торкались наведені дописувачі, був теж значно ширший і різноманітніший, ніж круг питань, піднятих закарпатськими українцями в «Зорі Галицькій», хоч і тут відображаються не всі галузі тогочасного бурхливого та важкого життя.

Серед статей, надрукованих у «Віснику Русинів...», можна відокремити статті, де підносяться проблеми шкільництва, розвитку національності і рідної мови, розвитку літературної мови та літератури. Були також окремі статті, особливо О. Павловича, Івана Добе та ін. про тяжке матеріальне становище селян, та статті, де, крім іншого, згадується, що «зерно тут подешевіло», «була велика зима», «врожай показується бути добрим», «згоріло тридцять домів» і т. ін.

Всі ці статті разом створюють досить виразну картину про життя народу та розкривають умови, в яких тогочасній інтелігенції доводилось вести культурно-політичну діяльність.

На підставі цих статей та інших матеріалів ми спробуємо виявити головні питання тогочасного культурного та літературного руху, розкрити ставлення до них різних письменників та культурно-освітніх діячів і

простежити за розвитком поглядів окремих діячів на найважливіші питання часу.

* * *

*

Ми вже підкреслювали, що українська інтелігенція Закарпаття не розуміла соціальних прагнень народу, і, якщо він, народ, виступав десь з подібними вимогами, інтелігенція залишалась осторонь. Коли, наприклад, представники галицьких селян виступили в парламенті і домагались скасування панщини (ще до конституції 4 березня), то жоден з представників інтелігенції не підтримує цієї вимоги селянства⁵⁰.

В цьому знов виявилась значна обмеженість світогляду інтелігенції, внаслідок чого вона не могла правильно зрозуміти та оцінити значення соціальних прагнень селянства.

Однак, хоч українська інтелігенція Закарпаття не розуміла соціальних прагнень селянства, вона висувала свої вимоги, які їй здавались найважливішими. Такі вимоги інтелігенції були теж багатозначні та прогресивні, бо втілювали у собі демократичний протест проти жорстокого національного гніту, проти невизнання представниками угорської революції існування в Угорщині українського населення, бо це були вимоги права на вільне користання рідною мовою, на освіту, на працю — відповідно до здібностей та знань, права бути людиною. Зміст цих загально-демократичних вимог мав безумовно прогресивний характер.

Українська інтелігенція Закарпаття пов'язувала розвиток народного життя українського населення перш за все з розвитком шкільництва, від якого вважала залежним і розвиток рідної мови, літератури і навіть матеріального становища народу.

Вирішення багатьох соціальних питань вважалось залежним від шкіл, від освіти, від культурно-освітнього рівня народу. Ці просвітительські погляди спирались на тому, що неграмотні і неосвічені люди не можуть свідомо діяти для покращання свого життя. В Закарпатті, де населення було майже суцільно неграмотним, не творило жодного адміністративного цілого, просві-

тительська діяльність набула величезного культурно-виховного та навіть національно-політичного значення. Тому домагання шкіл, права вчитись і працювати згідно зі здібностями та знаннями, набувало двоякого значення. Борючись за організацію шкіл з навчанням на рідній мові, за право видання книг рідною мовою, за право на розвиток культурно-національного життя, керівники національно-визвольного руху боролись тим самим і перш за все за освіту для народу.

Шкода лише, що поширення освіти вважалось і розглядалось керівниками національного руху як шлях до розв'язання соціальних протиріч, в той час як поширення освіти може стати лише засобом в боротьбі за соціальну справедливість.

Подивимось спочатку, як були поставлені шкільні вимоги в петиції закарпатських українців від жовтня 1849 року, з якою А. І. Добрянський, В. Добрянський, Г. Шолтис, др. Виганик та ін. (але ніколи не О. В. Духнович, як безпідставно твердить О. Кардаш⁵¹), звернулись до австрійського імператора Франца Йосифа.

Після прохання оголосити в Закарпатті конституцію 4 березня (пункт 1), визначити в Угорщині руську народність (пункт 2), а там, де 15 тисяч русинів живе, окремий руський повіт без огляду на столичні границі встановити (пункт 3), в 4 пункті згаданої петиції говориться: «Руську мову в школах та установах в той спосіб провадити, аби в школах народних руських селеній мова руська була мовою викладання і предметом науки, аби в сторонах, в котрих русини густо в купі жиють, на пригідних місцях були заведені руські гімназії, а в Унгварі (Ужгороді — Ю. Б.) руська Академія коштом держави; аби Львівський університет для відомственого образования угорсько-руської молоді був доступний, аби до установ в руських повітах особливо русини з роду були брані і взагалі ніхто не був до установ прийнятій, хто руської мови досконало не знає»⁵².

Аналізуючи ці вимоги закарпатських українців, ми бачимо, що вони не зачіпають одного з основних питань — питання початкових шкіл. Мова йде про Львівський університет, про Академію, гімназію, про зрівняння учителів і дяків з іншими учителями щодо зарплати,

але ніде і нічого немає про початкові основні школи. Вимога організування гімназій та академій була б логічною при наявності початкових шкіл в наших селах. Однак ми знаємо, що такі школи не були організовані. «На цілій країні (райони Снинський, Гуменський та Межилабірецький на Пряшівщині, — Ю. Б.) не є ні одного училища, не є школи, не є учителя», — пише у своїй етнографічній розвідці О. В. Духнович⁵³. «Бо і попи їх, дочасні токмо добутки глядаюче, нічого не стараються о просвіщеніі народа сего прекрасного, мняще, що вже обов'язки свої виконають, коли божу Літургію відспівають, народжених до святого хрещення, а мертвих до гробу проведуть, і за ці заслуги достойну мзду здерають»⁵⁴. «На цілій... країні не є людини простої, щоб читати та ще менше писати знала; і хто є причина сього? Навірно, не сам народ, бо він хоче знати, він порозуміє добре всі науки, но способа не має...»⁵⁵.

Отже, тут напрошується ясний висновок, що автори петиції не стільки думали про народ, про його молоде покоління і його майбутнє, скільки про свої власні інтереси.

А тепер подивимось, як це питання ставилось представниками Закарпаття на сторінках газет.

Найбільш активним дописувачем про питання розвитку шкіл, найбільш обізнаним із становищем в цій справі був саме О. В. Духнович. Найбільша кількість його статей торкається питання про організацію початкової освіти.

В рукописі, який ми тільки що цитували, хоч на ньому не зазначено часу написання, але який за змістом і мовою слід віднести до років дореволюційних, Духнович пише, що в цілій країні нема ні однієї школи, а вже у № 15 «Вісника Русинів...» за 1850 рік у своїй кореспонденції з Пряшева він з радістю сповіщає, що «Русинів наших нова конституція так розбудила, що і самі від себе змагаються прекрасну народність свою уважати». Доказом цього, на думку Духновича, є той факт, що «в окрузі і соборі Лаборськом, почитательного великодушного намісника Івана Бачинського ревністю, тої зими більш як 500 дітей до школи ходять і старанням достойних учителів, то єсть

безплатних місцевих дяків, так великий в читанні і писанні учинили успіх, же в публичних школах так много научити важко було би . . . Подібно на Вишнем Спизю більше як 800 молодих русинів в науках справляються і з радістю до шкіл ходять . . . ; но увеселяє нас найбільше те, що на Нижнем Спизю, в оточеном німецькими обивателями селі Койшов названом, через похвальне усиловання таможняго дяка І. Полкабля 60 діточок руських, а між ним два молоді і дуже усиловні циганчики, чрез сім тижнів в новій урядом устроєній школі стільки навчилися, що дивуватися можна їх скорому успіванню»⁵⁶. Подібні питання хвилюють Духновича і в багатьох інших статтях⁵⁷.

Наведена та інші кореспонденції О. Духновича створюють один ряд статей автора, присвячених темі шкільництва. В них завжди з великою радістю розповідається про якесь нове село, де розпочалося навчання, про нового учителя, нову школу, про здібних школярів, про міру їх знань тощо. Ці статті характерні для Духновича не тільки в перші роки після революції 1848—49 рр. Завжди, коли тільки Духнович, чи вже завдяки своїй посаді (працював він в той час у єпископа, де, напевно, збирались якісь відомості про життя і діяльність священиків, шкіл тощо), чи вже завдяки своїй зацікавленості цими справами, частим виїздам на села дізнавався про якусь, хоч невеличку, вісточку, він завжди поспішав з нею до газети, щоб вона сповістила читачам новий успіх в розвитку культурного життя, і так сприяла розвитку нових шкіл. Шестидесятирічним дідусем Духнович з такою самою радістю і захопленням розповідає, що в селі Писана та Медведже (Свидницького району) засновані школи, де вже діти «до 20 складають, читають, числять . . .». Між учнями знаходяться «два близці (близнята. — Ю. Б.) п'ятилітні хлопчики, які читати, числити, числа писати . . . докладно знають . . . То велика радість для чоловіка народолобця . . .»⁵⁸. Вже наведені статті О. Духновича характерні його великою увагою саме до початкових шкіл.

Крім статей, в яких Духнович повідомляє про заснування нових шкіл або про успіхи в навчанні в окремій школі чи окремих учнів, є в Духновича ряд інших, ще

більш важливих і показових статей, в яких він висловлює свої погляди на заснування шкіл, на способи забезпечення грошей на утримування школи, забезпечення підручників, оплати праці учителів тощо.

«Нам . . . не бракує іншого, лише . . . школи», — пише О. Духнович⁵⁹, — «бо в нас є здоровий розум, здорове тіло, словом сила є, но ю лише порухати потрібно». Духнович переконує селян про необхідність освіти. Цікаво порівняти з його статею статтю І. Б.: «О общем заведении народных училищ в русской Галичине». В останній говориться: «Наш сельский народ як во всем так і в справі просвіщення принуки потребує . . . Тому і народні училища у нас би найскоріше тим ділом повсюду заведені були, коли б . . . уряд заснування школи решітально повілити і посилення до науки здібних дітей строго наказати благоволив», бо, мовляв, «наш сельский народ . . . наказам уряду охотно повинується, хотя не розуміє зразу користей для нього з них же випливаючих»⁶⁰.

Діяльність О. Духновича діаметрально протилежна. Він розкриває велике значення освіти, вказує на користь, яку дає освіта, і тим самим переконує людей в необхідності заснування шкіл і добровільного, свідомого посилення дітей вчитись. Тут потрібно, — пише Духнович у згаданій статті⁶¹, — «щирю мати волю, щоб кожний дітей маючий хотів їх просвіщати, . . . щоби священники . . . сіє завдання равнодушно і усиловно виконували . . . щоб собі за перший обов'язок своєї служби взяли освіту, но не тільки так на легко, но сердцем і душою . . .», щоб «дяки службу науки не так з обов'язку як любові . . . кінчили». Дяки «викручуються, що в них немає способу, їх не платить ніхто», а Духнович закликає: «не уповайте і не бажайте мзду за сіє». І ще раз звертається автор до батьків: «Ви, родители, турбуєтесь про виховання дітей, яким ви дали життя; повинні ви . . . дітей наших особливо хлібом благонравія кормити, щоб вони стали гідними членами суспільства, щоб вони на користь народу росли; і це тільки через добре виховання, через науку їм створите». Слід підкреслити, що Духнович і тут звертається не до інтелігенції, має на увазі не її інтереси, як згадувана петиція представників Закарпаття до імператора, а до простого трудово-

го населення, до хліборобів, має на увазі їх інтереси. Порівнюючи приручення тварини хліборобом вже змалку до роботи, він запитує: «а дітей залиште рости, як дике дерево в лісі?»⁶².

Отже, порівнюючи статтю «І. Б.» із статтями Духновича, спостерігаємо два досить виразні, навіть протилежні погляди на заснування шкіл та поширення освіти серед народу. Перший дуже сподівається на імператорські накази, на силу закону; хоче механічно, розпорядженням уряду змусити людей вчитись; другий вірить в розум людей, переконує їх в потребі освіти і хоче, щоб батьки зрозуміли значення освіти і самі свідомо послали своїх дітей на науку, щоб за цю працю бралися священики і дяки, щоб працювали з любов'ю до народу, не чекаючи мзди. Це все пропонував Духнович робити тому, що не вірив, що цю справу вирішить імператор законним шляхом.

В цьому знову ми бачимо вірне розуміння Духновичем справи розвитку шкільництва. Такий погляд Духновича виразно відрізняється від поглядів інших закарпатських діячів (наприклад І. Раковського — див. далі). Програма розвитку шкіл, яку висував Духнович, характеризується демократичним розумінням суті цієї важливої справи. Якщо порівняти назване питання з питаннями про об'єднання Закарпаття з Галичиною і подивитись на шляхи, якими Духнович прагне здійснити цю справу, то ми побачимо, що вони не однакові, та, часом, навіть протилежні. Ми вказували вже на те, що в питанні про об'єднання Закарпаття з Галичиною Духнович повністю сподівається на австрійського імператора і вірить, що саме він — імператор, а не народ — здійснить таке об'єднання законним шляхом. А тепер ми бачимо, що питання розвитку шкіл Духнович вирішує зовсім протилежно. В цьому питанні він не сподівається на імператора, а організує народ на виконання цієї важливої справи. Сам Духнович тут же розробляє деякі практичні заходи розвитку шкіл, дає поради сільському населенню, як вирішувати ці питання.

Тому в наступній своїй статті Духнович дає дев'ять конкретних порад про те, як можна зібрати гроші для

шкільного фонду. Порада перша: «Ті, яких господь обдарував великим маєтком, хай вчинять милостиню, наприклад, хай пожертвують на шкільний фонд декілька грошей... , частицю зерна, картоплі, сіна, соломи, або що може; це продало би ся і було б для заснування школи...». Порада друга: «Коли б кожна людина на тиждень по одному крейцару складувала на сію ціль... , після недовгого часу можна б назбирати капітал малий для шкільних потреб». Порада третя: «Для цього потрібно б в кожному селі поставити одну чесну і ревну людину, щоб такі тижневі жертви в грошах або яких-небудь натуральних подарках збирав». Четверта порада: «Могли б громади встановити закони... , кари... , як на більше місцях вже і до сих пір було, коли провинившийся... покутувався на небагато фунтів свічок до церкви; тепер тоє самое могло б перенестись на фонд заснування школи». Порада п'ята: «Найбільше можна б назбирати на веселих святах; так, наприклад, на кермешах (храмове свято. — Ю. Б.), на свадьбах, на хрестинах і на всяких гостинах. В таких випадках люде веселяться і гроші при собі мають; — тоді о 3-й годині згадуваний касир зайшов би до кожного дому, почавши від панів, офіцерів, урядників, і так по черзі, просив би милостиню так необхідну і, навірно, би дістав її. Можна би становити і те, щоб кожен, женитися хочачий деяку суму повинен би на сей фонд положити, і краще на тую ціль, ніж на скаредную палінку гроші розвращати; і молода могла би або грошима, або кружочком полотна, прядива, або іншим подарком допомогти к ссму доброму концу...». Порада шоста: «Є звичай в наших людей, на загальні видатки в толоці загаїти землі або луки (тобто серед пастви визначати місце, доходами з якого погашаються загальносільські податки. — Ю. Б.); і сей повинний обичай можна б на школу поширити». Порада сьома: «Обичай чесний є і набожний, що на святий вечір хлопці по коляді ходять і в кожному домі їм дещо дають; но жаль, вони то все жидові несуть і на п'янство обернуть; чи не можна б то використати на освіту рода людського». Порада восьма: «... Вільними стали люди сільські від тягосних робіт панщиною названих (підкр. Духновича. — Ю. Б.), кожен землю свою обробляти

може... та ще доси часу залишається дещо зробити. Коли б громади додумались до того і у пана взяли на сакман за платню роботу і сей здобуток, або хотяй одну його частину пожертвували на згадану установу», тобто школу. І остання, дев'ята порада: «Може громада і це ввести на деяких місцях, щоб кожна сім'я повинна деяку мірочку орехів (лісних) або сушених грибів, або дещо інше, що знаходиться в хотарі (в даній околиці. — Ю. Б.) приносила, і це продане принесло би немалу суму на прегарний цей фонд. З такого фонду платив би ся учитель, купили би ся книжочки, но і деякі подарки можна б давати усиловним та старанним дітям, і так легшим способом можна б досягти того, що здається нам таким важким»⁶³.

Ми досить повно виклали пропозиції Духновича тому, бо вони дуже красномовні і багатозначні. Крім того, що в них є дуже конкретні поради — як і де роздобувати гроші для заснування початкових сільських шкіл, вони свідчать і про те, наскільки Духнович знав життя свого народу, його звичаї та наскільки вмів і тактовно радив він використовувати кожную, що і найменшу можливість для розвитку шкільництва. Незабуваючи ні на хвилину про неймовірно складне і важке становище українського населення Закарпаття, треба визнати, що кожную пораду Духновича можна було здійснити, з тим чи іншим успіхом, у кожному селі. Особливо заслуговують на увагу характерні для світогляду Духновича поради замість купування свічок до церкви віддати гроші на школу (п'ята, шоста, сьома поради). Прогресивне в наведених порадах полягає в тому, що навіть в такому скрутному становищі, в якому було українське населення Закарпаття, Духнович не втрачав віри в можливість розвитку національного і культурного життя, що в цих питаннях він сподівався не на австрійського імператора, а на розум, бажання і сили простого народу. Тому, ми бачимо, і в поглядах на розвиток шкільництва Духнович серед усіх будителів того часу стояв найближче до народу, боровся найбільше і найплідніше за розвиток початкової сільської освіти.

Крім тих статей, в яких Духнович радить дітям і селянам збирати лісові плоди (гриби, ягоди, малину

тощо) і продавати, а гроші віддавати на школу, є в Духновича ще й статті на теми шкільництва, в яких він виступає і полемізує з приводу інших думок та поглядів на цей предмет, особливо з приводу статей угорських авторів.

Так, коли угорська газета «Magyar Hirlap»⁶⁴ вмістила статтю-скаргу, що, мовляв, там (в Ужгороді. — Ю. Б.), «в гімназії на руській мові науки преподаються без ізличчя і прото многи русько-католицькі родителі дітей своїх віддалити примушені були, бо там і самі учителі язика руського . . . не розуміють», то серед полемічних відгуків закарпатських українців була і стаття «З Пряшева», написана Духновичем. Він пише: «Гімназія Ужгородська не русинами, но як здається римського визнання людьми основана, чому би на руській мові науки преподавати не могла не бачим, бо то напевно нам ясно єсть, що в цілій Ужанській, Бережанській, Угочанській і Вишно-Земплинській столиці не знаходиться людина, яка би руській мові не знала, а напро-ти не багато є мадьярських сіл, в яких руською мовою когось продати б можна» (тобто, в яких би не розуміли нічого по-руськи. — Ю. Б.). Далі Духнович нагадує, що «в Ужгородській гімназії на 300—400 руських вихованців повинні були раніше мадьярський учитися мовою . . ., однак русинам ніколи в голову не прийшло проти сего жаловатися», а тепер «для 5—10 мадьярів 300 русинів терпіти не можуть». Однак, пояснює далі Духнович, хоч таке становище, коли інтереси 5—10 угорців були б принесені в жертву інтересам більшості вихованців, було б справедливим, обставини в Ужгородській гімназії склалися так, що «для мадьярів і тепер по-мадьярськи пояснюються науки». Цікавим в цій статті виявилось ставлення Духновича до угорського народу. Він закликає: «Браття мадьяри! Ступите уже раз до себе, будьте справедливи, відложите на сторону природню вам нетерпеливість, пам'ятайте на горде при-слів'я:

Слов'янин не людина . . .»⁶⁵.

Отже, бачимо, що, захищаючи інтереси закарпатських українців, Духнович нітрохи не ображав угорську націю, не посягав на її права.

В наступній кореспонденції «З Пряшева» Духнович,

з одного боку, відмічає, що у зв'язку з переселенням «Русько-окружного правительського владіння» з Ужгорода до Кошиць, «переміна тота для Ужгородської гімназії мало болесна бути видиться, бо там поучення на руськом язиці з дивним успіхом преподавалися», хоча, з другого боку, висловлює побоювання, «щоб первий вогонь не погас». Але все ж таки він сподівається «на дух достогідних учителів» і тому вважає, що «журба наша преізбиточна єсть...», бо сподівається, що «через переміну надзирательства тільки саме місце дії переміниться».

Отже, сам Духнович вважав, що навчання в Ужгородській гімназії повинно вестись на руській мові, хоча не заперечував, щоб для невеличкої кількості угорських вихованців науки викладалися на рідній мові. Однак Духнович не дуже вірив в те, що справи в Ужгородській гімназії залишаться на користь закарпатських українців, бо в 10 рядках його статті відчувається то сумнів, то сподівання на успіх справи. Отже, дуже складними та скрутними повинні були бути обставини, дуже непевними і негарантованими були деякі завойовані права закарпатських українців, і дуже сильним був гніт і свавілля угорських пригноблювачів зразу ж після придушення угорської революції. В цих умовах навіть кращі представники народу не могли вірити в успіх розвитку єдиної школи, в якій би науки викладалися на рідній мові. З другого боку, тут виявилась обмеженість світогляду Духновича, який не зміг зайняти більш чітку і більш бойову позицію в цьому питанні.

розвиток шкіл був інший активний дописувач Паноніянин (І. Раковський). В його статтях про шкільництво помічаємо інше ставлення до проблеми заснування та розвитку шкіл.

Розглянемо, наприклад, його статтю «Промишленіє о учебном просвіщенстві русинів угорських»⁶⁶. Спочатку тут ми знаходимо характеристику закарпатських українців як «духом спокійних», «серцем благородних», «волею послушних», які «змаганій мятежних і оскорбленій прав чужих ужасаються», «свою долю законним только путем произвести жадають», «за най-

славніше діло узнають послушатися повелінням начальників своїх», а коли дещо трапиться «не по желанію їх, скоро успокояться і підвергають себе настоящим временем обстоятельствам».

Досить прочитати наведені висловлювання Раковського, щоб переконатись, що він орієнтується не на ті верстви населення, про які турбувався у своїх статтях Духнович, що він нітрохи не розуміє потреб народу, вважаючи, що населення «за найголовніше діло узнає послушатися повелінням начальників своїх». Не таким був народ і не міг бути таким, бо він не знав і не бажав ніколи розуміти «своїх начальників», бо «повеління начальників» були завжди спрямовані проти нього.

Охарактеризувавши українське населення Угорщини як народ спокійний, який нічого поганого зробити не може, І. Раковський пише, що «однакож вражда много лукавого і покушительного накидала проти народа сего і не перестає ще й нині поругатися йому, найпаче коли бачить, що дух життя діє в ньому і (він) різко починає розвивати сили свої»⁶⁷.

Автор заявляє, що «ми не стигаємося признати, же народ наш, взором просвіщенства умного . . . і ізобразовання світського далеко позаді зістали від інших народів» або «зла доля не допустила до сих пір народу нашому визволитися від неволі своєї, звідкиля принужден був він тяжке бремено властителей своїх на собі носити і роботно служити самовольствію їх»⁶⁸.

Однак і тут знов помічаємо виразну відмінність поглядів Раковського від Духновича. Автор, поспішаючи довести свою вірність уряду, вигукує: «Хвала Богу! Слава Австрії! Весілка уже появилася година Русинів! Внаслідок . . . рівноправності всіх народностей, сподобився він бути вільним громадянином і поважаним народом Держави Австрійської». Переоцінюючи заслуги Австрії у покращанні життя закарпатських українців, Раковський разом з тим визнає, що його задовольняє теперішнє становище населення. Тому він сповнений вдячності Австрії за такий стан речей і не висуває жодних вимог, які сприяли б його покращанню.

«Народ руський в Угорщині», за його думкою, «усу-

губеним подвигом желає виповнити многостолітні пре-небрежіння свої. Дайте йому спосіб, щоб він міг просвітити себе і тоді дорікайте йому, якщо він не виконить наших сподівань». Цими словами автор статті відповідає тим, які висловлювали сумнів у тому, що нібито закарпатські українці не здатні до розвитку освіти і культури. Він нагадує, що вже і раніше були окремі закарпатські українці, які не тільки своєму народові, але і другим «в почитаніє служили»⁶⁹, і закликає своїх земляків: «Займіться тепер всего народа вихованням і запоручаємо вам, що намагатися будет місто знання свого достойно заняти». Раковський вірить, що конституція держави «дасть потрібні кошти на заснування шкіл», бо «громади наші, що, на жаль, винуждені ми узнати, понеже... бідні суть, в утворенні училищ своїх без помочи і підтримки високого правительства ледве що з очікуваним успіхом учинити можуть». Тому, — продовжує далі автор, — «надіємося, що високе правительство належну зверне увагу на народ наш і радити буде, даби при устроїстві школи, коли би десь коштами громади не можна школу поставити, державними коштами їх побудувала».

Отже, на думку Раковського, «народ руський в Угорщині» добрий, тільки занедбаний і йому конче потрібні школи. Громади самі будують школи, однак, поскільки вони бідні, то автор жде, що австрійський уряд допоможе народові державними коштами. Але Раковський не обмежується думкою про необхідність заснування початкових шкіл. Потрібні ще гімназії, академії та університети. Найкраще було б перетворити ужгородську гімназію на руську, бо там «навіть до сьогодні учительський її склад творили переважно мужи нашого народу», які, крім своєї мови, володіють ще угорською, німецькою і латинською мовами.

Закінчує він статтю впевненістю в тому, що «його величество милостивіший Кесар і цар наш і славне правительство не залишать многочисленних русинів своєї держави» без можливості здобувати на рідній мові і вищу освіту.

Наведена стаття досить переконливо розкриває погляди Івана Раковського на питання розвитку шкіл. Він розуміє велику потребу шкіл для розвитку населення,

він захищає українське населення Угорщини від нападів з боку угорських газет, він доводить, що населення Закарпаття неграмотне не тому, що нездатне до освіти, а тому, що воно знаходиться в ярмі всебічної і жорстокої експлуатації і не має можливостей вчитись, жити культурним життям. Однак він сподівається, що виголошена конституція відкрила нові можливості для успішного розвитку населення Закарпаття і що імператор допоможе, потурбується, щоб «Русин... сподобився бути вільним громадянином і поважаним народом держави Австрійської»⁷⁰. Отже, І. Раковський прогресивний там, де він захищає українське населення Угорщини від нападів з боку угорських газет, від мадьяризації, але надзвичайно обмежений у розумінні справжніх інтересів народу і в розумінні шляхів і засобів його розвитку.

В інших статтях І. Раковський не торкається теоретичних проблем розвитку освіти. Так само і інші дописувачі не зачіпали питань розвитку шкіл з теоретичного боку. Орел Татранський, Микола Стойка, учитель с. Тополяни, Павел Данілович — намісник Собранський, та інші повідомляли на сторінках газети про хід навчання в школі того або іншого села, про підручники, екзамени та інші шкільні справи.

Варто згадати окремо лише деякі думки з статей Орла Татранського, де він говорить про школи для дорослих та про «клуби чтенарей». Орел Татранський повідомляє⁷¹, що в деяких селах Вишнього Спиша скоро відкриються недільні та святочні школи, в яких слухачам рівного стану і віку розповідатиметься дещо добре і корисне священником чи вчителем, чи кимось іншим на це здібним.

Про «многоважу» користь від недільних і святочних шкіл автор розповідає на прикладі одного підбескидського руського села⁷²: «Мали би ся у нас як скоріше засновувати школи недільні і святочні, або установи для різного стану людей, громадян, ремісників, господарів, словом, для всіх тих, які б в знаннях корисних до заняття потрібних дещо повчатися бажали. Бо наш народ, — пише автор, — до сих пір мало загальних шкіл маючи, в справах громадського свого становища, народності і словесності своєї не може на іншому місці

краще навчаний і наставлений бути, ніж в школах, де читанням, історичними розправами саме життя пізнати можна і то ще з природною приємністю і легкістю і таким способом, що і селянин бідний добре повчиться і на довгі часи запам'ятає».

Автор так детально обгрунтовує різні сторони цієї справи, що його міркування розростаються до своєрідної програми масового навчання та виховання населення. Найбільш важливими пунктами цієї програми культурно-освітньої роботи серед народу автор вважає не тільки навчити селянина читати та писати, але й відучити його від горілки.

Програма Орла Татранського дуже близька за своїми намаганнями, метою та способами її здійснення до програми Олександра Духновича. Як і О. Духнович, і Орел Татранський закликає не покладати надій на Австрію, а розраховувати на власні сили. «Кожна людина, — пише він, — повинна перш на все сама собі допомогти і тільки коли не вистарчає власних засобів, сподіватися на допомогу інших»⁷³. За прикладом О. Духновича Орел Татранський головну увагу приділяє сільським школам — для дітей і дорослих, тобто турбується про освіту простого народу, а не лише інтелігенції, як це ми бачили у авторів згадуваної вище петиції або у деяких статтях І. Раковського.

Отже, наведені факти дозволяють зробити висновки, що виголошена австрійським урядом конституція, яка ніби узаконювала рівноправність всіх народів Австрійської імперії, не зробила ніякого зламу у розвитку національного життя закарпатських українців взагалі і розвитку шкільництва зокрема. Як і до виголошення конституції, уряд не турбувався про стан українських шкіл, не надавав їм ні матеріальної, ні моральної підтримки. Проте на кращих представників Закарпаття вплинула угорська революція, як і революційні виступи в інших країнах Європи. І саме внаслідок революційних зрушень та за прикладом своїх сусідів-слов'ян (словаків та галичан) представники Закарпаття почали турбуватися про справу розвитку шкіл і національного життя свого народу. Та частина інтелігенції, яка найбільш демократично розуміла ці завдання, намагалась пояснювати населенню значення шкіл і освіти і вести

його до того, щоб воно само, на свої кошти, засновувало у себе школи і посилало своїх дітей до шкіл. В тих місцевостях, де діяли ці люди, було організовано декілька сільських початкових шкіл, навіть декілька шкіл для дорослих т. зв. недільних та святочних шкіл. Так, завдяки старанням Івана Вислоцького та інших спиських діячів виникло кілька шкіл на Спишу, де навчалось, як пише О. Духнович, більше, ніж 800 молодих русинів. Старанням І. Бачинського на Лабірщині навчалось «більше як 500 дітей» і т. д. В тих селах, де працювали найбільш національно свідомі священики, були теж організовані школи, як наприклад, в селах Койшов, Орябина, Литманова — на Спишу, в Чертіжному Міжлабірецького району, в Гостовицях Снинського району, в Странянах та Тополянах Михалівецького району і т. д.

Інша, менш демократично настроєна частина діячів Закарпаття турбувалась більше про середню та вищу освіту: про Ужгородську гімназію, академію і навіть Львівський університет. Звичайно, це мало теж своє прогресивне значення, однак в умовах суцільної неписьменності народу ця позиція свідчить про їх обмеженість.

Угорська революція внесла великі соціально-політичні зміни в життя всіх народів Угорщини. Щоправда, вона не задовольнила політичних вимог селянства і особливо була далека від розуміння національних прагнень закарпатських українців. Тим самим революція 1848—49 рр. не створила сприятливих умов для успішного розвитку національного життя гноблених народів. Тому й вирішення питання розвитку шкіл на Закарпатті було непослідовним, половинчатим. Тому і діячі, що працювали на полі народної освіти, були далекі від революційного вирішення цих питань.

Б. БОРОТЬБА ЗА РОЗВИТОК ЛІТЕРАТУРИ НА ЗАКАРПАТТІ СЕРЕДИНИ ХІХ СТ.

Крім статей про шкільництво, в газетах друкувалось багато статей про «народність» і «рідну мову». Всі вони народжені протестом закарпатських українців проти національного гноблення. В цій справі діячі, які в інших питаннях стоять на різних позиціях, мало чим відрізнялись один від одного. О. Духнович, О. Павлович, І. Раковський, А. Добрянський, Орел Татранський та Лаборський, які виразно відрізнялись один від одного в поглядах на шкільництво, на літературну мову, тобто в поглядах програмних, в питанні про народність і рідну мову всі вони вимагають від угорських поневолювачів права користуватись рідною мовою, права національної рівноправності.

Ніхто із згаданих авторів ніде не пояснює, що означає термін «рідна мова», «руська мова» тощо. Перш за все під ним розуміють «немадьярську» мову, однак і не «великоруську», не «українську», а саме «руську» — спільну мову всіх східних слов'ян.

Метою всіх статей, що з'явилися під час цієї дискусії про шляхи розвитку української національної меншості в Угорщині було, насамперед, прагнення підкреслити і довести, що, всупереч офіційній угорській версії, населення Закарпаття є не угорським за своєю національною приналежністю, а «руське», — тобто належне до східнослов'янських народів. Саме ця мета дозволила об'єднати погляди різних закарпатських діячів в цьому питанні. Цікаво відзначити, що, виступаючи проти мадьяризації, закарпатські діячі виступали проти політики угорських денаціоналізаторів, а не проти угорського народу.

Більшість таких статей закарпатських діячів трактують національні проблеми у зв'язку з проблемами шкільництва, літератури тощо.

Однак в тогочасній пресі є чимало статей, в яких аналізуються питання «рідної», «руської» мови, народності, літератури. На це питання вже не дають єдиної відповіді не тільки різні діячі, але навіть одні і ті ж люди відповідають на це питання по-різному.

Вся різноманітність тверджень, висловлювань, думок, поглядів, яка мала місце в статтях та листах, вже давно дістала спільну назву «мовної боротьби», яка найбільшої гостроти набуває якраз в цей період.

Тут вже не йдеться про мову «руську», тобто «немадьярську», але ставиться питання: якою повинна бути ця руська мова? Чи вона повинна бути просто-народною «карпато» чи «безкидо-руською», чи «старо-слов'янською» (церковнослов'янською), чи «московською», тобто великоруською, чи «малоруською», тобто українською. Виникло питання: що слід прийняти за свою рідну мову, на якій треба писати книжки для народу, вводити її до установ, шкіл, розмовляти нею між собою.

Питанню мовної боротьби на Закарпатті в 1848—50-х рр. дослідники надають великого значення. Твердять, що вирішення цього питання тогочасними діячами зумовило всю культурно-політичну роботу українського населення Закарпаття на протязі другої половини ХІХ ст. Кирило Студинський у своїх твердженнях пішов так далеко, що звинувачував О. Духновича за страждання закарпатських українців. Він пише з цього приводу: «... Якби Духнович, що мав авторитет на Закарпатській Русі, тримався був своєї думки про народну мову, яку висловив у статті «О словесном Русинов совокуплении» (Вісник, 1850, № 29), якби був народну мову прикрашував «красными цветами...» і не допускав до того, щоб її «безобразувано чуждыми иностранными барвами...» якби був очищував її «драгоценные бисеры от ржи», успіхи у відродженні Закарпатської Русі були б обільні і не треба було б тоді боятися мадьяризації, ані смерті народу, бо тоді наспіло б (говорю словами Духновича) «благословеніє, и роса возрастающая благое семя». Надія держиться тільки мовою»¹.

Виходить, за думкою Студинського, що досить було лише одному тільки Духновичеві дотримуватися рідної мови, розвивати її і захищати, і вже були б переможені і відсталість, яка багато сторіч тяжіла над Закарпаттям, неписьменність і матеріальна бідність народу, і ліквідаторська політика угорців, і сила неблагосприятливої австрійської політики, і тим самим була б за-

мінена і неіснуюча промисловість, і допотопне сільське господарство, і нестача шкіл, інтелігенції, грамотних людей тощо. Дійсно, величезна віра в силу Духновича і рідної мови!

Ці дослідники якраз не розуміли і забували, що саме останні фактори (слабкість економічного життя, бідність населення, австрійський та мадьярський гніт, нестача шкіл та письменних людей) — робили неможливою бажану культурно-політичну діяльність, яка як надбудова повністю залежна від базису.

Переглядаючи газетні матеріали, бачимо, що коло людей з Закарпаття, які прийняли участь в мовній боротьбі, значно менше, ніж число діячів, які цікавилися шкільними справами чи справами розвитку народності. Це і зрозуміло: питання літературної мови — це питання, яке мало впроваджуватись і здійснюватись в майбутньому, його вирішення не витікало безпосередньо з життєвої практики, як, наприклад, питання шкіл. Для розуміння цього питання слід було знати хоч би трохи історію народу і споріднених народів, мову свого народу і споріднених народів, слід було бути істориком, філологом, політиком, загально освіченою людиною.

Тому в цій боротьбі приймають участь лише О. В. Духнович, А. І. Добрянський, І. Раковський, В. Добрянський, і то кожний з них займає особливу позицію.

О. В. Духнович присвятив багато статей та листів цій темі. Але, крім того, він, приймаючи активну участь у літературі, в педагогічній, освітній і іншій культурній роботі, своєю практичною роботою розкриває своє розуміння питання. Крім того, його безкорисна практична діяльність має набагато важливіше значення, і тому при оцінці діяльності Духновича вона, а не його теоретичні висловлювання, повинна створювати основну частину його заслуг.

А. І. Добрянський, крім листів, не писав майже нічого², та й у листах він по-різному висловлювався з приводу даного питання. Як політичний діяч, він вирішенням того або іншого питання виявляв і своє ставлення до питання літературної мови.

І. Раковський — автор відомих «Доверительных

писем из Будина», в яких часто висловлював свої погляди на літературну мову.

Віктор Добрянський, як і деякі інші дописувачі, висловив деякі свої погляди на це питання в кореспонденціях.

Отже, розглянемо, як вирішували питання літературної мови згадані автори. Однак у цьому питанні ми якраз найменше можемо обмежитись лише виступами закарпатських українців. Таке або інше розуміння питання літературної мови даними діячами не було ізольоване, властиве тільки їм. Той або інший діяч розумів питання літературної мови настільки вірно, наскільки правильно і демократично розумів всі або хоч би основні питання розвитку культурного життя.

* *
*

Запровадження української народної мови в літературу Галичини М. Шашкевичем та його однодумцями в 30-х роках ХІХ століття свідчить про демократичне розуміння Шашкевичем проблематики розвитку українського населення Західної України.

Якщо хтось після Шашкевича хилився на ту або іншу сторону в питаннях літературної мови, то це свідчило, наскільки демократично зрозумів шлях розвитку української культури.

Революція 1848 року розбудила культурно-національне життя на Закарпатті. В цей час почали видаватись перші газети, книжки, розширилась сітка шкіл і т. п. В цю роботу включилися люди різної політичної орієнтації. Відповідно і питання літературної мови, питання правопису вони розуміли неоднаково. Тому швидко у всій своїй гостроті виявились між ними протиріччя. Студинський³ твердить, що «причиною сеї прояви було головне те, що майже кожний сучасний письменник мусив боротися з язовими труднощами. Навіть сі, що одушевляли ся народною мовою, не знали її так, якби сего від них можна було домагати ся»⁴.

Це справді мало місце в літературній практиці цих діячів; часто доходило до того, що прихильників того або іншого напрямку можна було інколи пізнати лише

за їх теоретичними висловлюваннями, а не за їх мовою. Треба погодитись з К. Студинським, що представники одного і другого, або ще й третього напрямів, «виховані вдома, по більшій часті серед розмовної, польської мови (а в Закарпатті — на мадьярській мові. —Ю. Б.), в церкві серед церковнослов'янщини, а в школі серед німеччини (або знову мадьярщини. —Ю. Б.), вони мимоволі не раз вносили до своїх творів чужі слова, звороти і стиль», що часто «народна мова була хиба сею поволокою, що прикривала всякі чужі для народної мови слова і звороти»⁵.

Але цією однією причиною все це явище пояснити не можна. Тут потрібно мати на увазі перш за все політичні погляди представників галицьких та закарпатських українців. Не спираючись у своїй програмі на народ, ті і другі відчували власну слабкість, бо не могли не усвідомлювати, що за ними немає ні економічної, ні юридичної, ні політичної сили. Якщо вони домагались дечого від австрійського уряду, або поляків чи угорців, і бажали показати свою силу, то вимушені були нагадувати про свою єдність з усім «руським» народом.

В цьому питанні, як і в питанні про об'єднання Закарпаття з Галичиною, ми бачимо нині сподівання керівників національно-визвольного руху на якісь інші сили, ніж на сили власного народу. В основному згадані діячі спирались не на народ, а на австрійський уряд, а пізніше на царський уряд Росії. І питання єдності «руського» (тобто українського) народу вони розуміли спочатку лише як питання єдності всіх українців в межах Австрії. Про єдність австрійських українців з останнім «руським» народом за межами Австрії вони почали говорити значно пізніше. Перші кроки такого нового розуміння питання єдності руського народу пов'язані майже з початком вмирання віри в австрійського імператора. Така зміна орієнтації і переселення своєї надії з австрійського імператора на російського царя пов'язана з новою програмою в мовному питанні австрійських українців. Початок цієї нової орієнтації припадає приблизно на 1852 рік. До цього часу велись розмови лише про єдність австрійських українців. В 1849 році у 17 номері «Пчоли» була надрукована

стаття Й. Лозинського під заголовком «Уваги над правописом руским», в якій він висловив думку про те, що письмо повинно бути вірним образом живої мови⁶.

«Галичо-Руський Вісник» надрукував⁷ промову Й. Левицького, в якій він виклав свої думки про те, як потрібно писати. Пізніше той же «Галичо-Руський Вісник» надрукував статтю «Розговори», в якій говориться, що питання літературної мови стосується не стільки правопису, скільки мови. «Хоть народна мова на цілій південній Русі однобарвна і однозначна, — пише автор, — то вже нині наші письменники розділилися на чотири лави. Одні бажають бачити в письменстві мову староруську..., други домагаються... мови церковнослов'янської. А побіч сих мов є ще... язик великоруський... а поміж сима трема стоїть... ще маленька... наша простонародна мова»⁸.

Так і розпочалась дискусія, яка набула надзвичайно широкого розмаху.

Активну участь в дискусії про шляхи розвитку літератури в західних землях України взяли також представники Закарпаття, хоч з самого початку вже слід сказати, що в Галичині були представлені всі напрямки дискусії, а закарпатські українці ніякого нового напрямку не вигадали.

Кращі представники Галичини — ті, які демократично розуміли суть проблеми розвитку рідної літератури і літературної мови, у своїй програмі пам'ятали про народ, — вони пропонували писати мовою простого народу. В своїх статтях вони підкреслювали багатство української мови, її здатність розвиватись та її зрозумілість для усього населення.

Та ж частина галицької інтелігенції, яка у своїй програмі не спиралась на народ і недостатньо знала його життя, а цим самим і його мову, вважала церкву головним розсадником культури серед населення, сама теж виховувалась в школах чи вдома на книжній церковнослов'янській мові, пропонувала й надалі вживати її в літературі. Така позиція, зрозуміло, була проявом обмеженості в розумінні інтересів народу.

Так само представники різних верств населення на Закарпатті займали неоднакові позиції в питанні про літературну мову.

Найвидатніший діяч угорських українців — О. В. Духнович з самого початку відстоював право писати на простонародній українській мові.

Щоб краще ознайомитись з ранніми поглядами О. Духновича на літературну мову, наведемо кілька цікавих показових думок з його наступних статей.

В статті «О словесном Русинов совокупленіи»⁹ О. Духнович пише: «Я стараюся о мовѣ карпато- или бескидо- руськой, народами в Галичинѣ й Угорщинѣ употребляемой; и мова она менѣ видится быти начально-природною, она еще в своей невинности и первой простотѣ под горами сохранена, славенско-русского языка чистоту задержует...».

В одній із своїх статей він пише: «Чтоб словесность цѣли своей успѣшно служила, ей потрібно бути сво- ственною, т. е. такою, чтобы, органом ей каждый мненія й понятія свои так из'яснил, абы они от слышающего и читающего естественно выразумѣлися; ... и протом на колико возможно, остерѣгаться потрібно от слов чужих, или чужого произношенія, от выраженія окружных (вживаних тільки в невеличких районах. — Ю. Б.) помѣстных, провинціальных, яко суть примѣром: мешканье, замешкалость, досвѣдченье, творенье и пр., тії бо суть польського выраження; так суть у нас в употребленіи: талпаловати, говгер, федьвер, бантовати, фалат и проч. мадьярського, сарака — волоскаго, мусить - нѣмецкаго происходженія.

Что тыкається провинціализмов, то сих, по мнѣнію нашему, таки только употреблять подобает, котори распространѣйшии суть, но и тогда внимающе на близость корення н. п. лишь, лише и лем; шо, што, що; же и что; быти и бути; еден и один; провинціализмы тии по обоим сторонам Бескида разширно в употребленіи суть; единакоже между народом велику чинять разлуку, и многожды виною распри бывают; едни другим посмѣваются, но часто же и презирают ними. Проте доколи така распря в одном племени будет, не можна желаемого совокупленія нашей словесности надѣяться. Ми хотяй цила епархія лем употребляет, единакожь подвержемся большой части, и после сему лишь, лише писати будеме; но мѣсто галицкаго що, бути останемся с нашим что, быти, которое нам рас-

пространнѣйшее и по благозвучію пріємнѣйше видится быти; такожде и вас молим, чтоб и вы столько уступили, и естли не больше, хотяй едно що й бути перемѣнили, як тое уже в I числѣ Вѣстника и сами галичане желали.

И то есть наше общее о споеніи і совокупленіи всполной нам народности и словесности мнѣніе, чтоб не уважити на различіе мѣсцевых, весьма часто чужим влиявом испорченных произношеній й выраженій, но идуще середним путем и с особенным оглядом на коренный наш церковнославянскій язык, выбирать для письма из простонародной бесѣды все, что есть лучше и природѣ языка соответствует.

Прото не взирайте на провинциализмы и помѣстниі разности выраженій, но пишѣм одною всѣм разумительною, письменною бесѣдою, и то на которую вы братія галичане склонѣйшиі будете; — мы меньшая часть на все лучшее пристанем, и вас уважати будем; но просим и умоляем вас, уважайте и ви на нас и буковинцов братьев своих, и усилюйтеся их приклонити в себѣ лучше в вирѣ и любви, нежели их упором отдаляти і скорбляти»¹⁰.

Ось такими поглядами на літературну мову Духнович втрутився у мовну дискусію. Він дуже добре розумів, що «мы подобни молодому науку начинающему школяреви, который первый раз перо поял», тому що і ми «зачинаем письменное наше бытіе». «Но мы между разными племенами разсѣяны, . . . различными зговоряемся выраженіями», бо «каждый своему первенство давати желае . . . Проте сами с собою сражаемся, и мѣсто совокупленія, мѣсто едноты, распрю и ненависть в нас возбуждаеме . . .»¹¹.

Він бачить, що слов'янскій народ, «хотяй власный свой язык в корени чистый содержал, однако множество выраженій или діалектов в нем наплодилось», бо «по всей земли разширенный, всягды иноплеменниками ограничается или помѣшанный (з ними) есть . . .», бо деякі «народы славянски (як чехи, поляки, сербы, хорваты, росіане) діалект свой собственными граматиками изясняли и в свойственный вознесли цвѣт»¹².

І від свого імені він заявляє, що писатиме «карпато- или бескидо-русскою» мовою, «народам в Галичинѣ

и Угорщинѣ употребляемой», що буде її «очищати от ржи, прикрашати красными цвѣтами...», щоб досягти «совокупленія словесности» Закарпаття та Галичини.

Як розумів Духнович це очищення, прикрашення, остерігання ми тільки що вказували: не слід вживати полонізмів ні мадьяризмів. Що ж до діалектизмів-провінціалізмів, то з них треба вибирати найбільш поширені, зважаючи, однак, і на їх зв'язок з загальнослов'янським коренем, тобто «выбирати для письма из простонародной бесѣды все, что лучше и природѣ языка соответствует»¹³.

Ці погляди Духновича на літературну мову закарпатських та галицьких українців викладаються досить часто дослідниками життя і діяльності автора та дослідниками мовної боротьби. Майже всі дослідники визнають демократичність розуміння Духновичем народних потреб, як і його намагання писати народною мовою.

Однак його висловлювання з другої статті (№ 35) залишались поза увагою дослідників, хоча думки про полонізми, мадьяризми, провінціалізми, в яких Духнович накреслював шляхи очищення та розвитку народної мови, мають немале значення для характеристики мовних його поглядів, якщо припустити, що з різноманітних та невеличких діалектів закарпатських та галицьких українців могла розвинутиь літературна мова. Звідси випливає, що цього прагнув Духнович з самого початку. Він же сам у своїй практиці домагався «єдиної», «всім зрозумілої» мови. З усіх закарпатських та галицьких діалектів він пропонує «выбирати для письма з простонародной бесѣды все, что краше і відповідає природі мови». В разі розходжень, він пропонував домовитись на одній з кількох можливих форм. За його думкою, слід досягти згоди щодо вживання слів чи форм, бо без такої згоди не буде єдиної словесності.

Ніхто з дослідників не вказував на непослідовність поглядів Духновича в наведених статтях.

Про різні вузкопровінціальні вирази, які набагато відрізняють закарпато-українські діалекти від галицько-українських, Духнович пише, що «доколи така распря в єдном племени будет, не можна желаемого совокупленія нашей словесности надѣяться»¹⁴. Отже,

виходить, ніби Духнович вважав, що в разі встановлення норм літературної мови вживатимуться, наприклад, форми слів: «лише», «що», «бути» тощо, а діалект буде витіснений літературними формами, бо інакше — без згоди в народі, не може бути об'єднання письменності.

Непоследовність Духновича була ще й у тому, що він вказував два можливі шляхи для розвитку письменності Закарпаття та Галичини. По-перше, він вважав за потрібне вживати простонародну «карпато-или бескидо-руську мову, народами в Галичині і Угорщині употребляему», очищену від полонізмів, мадяризмів та вузьких провінціалізмів¹⁵. Це шлях, яким розвивалась українська літературна мова на Україні, на основі полтавсько-київського діалекту.

По-друге, Духнович вважав, що «идучи середнім шляхом, з особистим оглядом на корінну нашу церковнослов'янську мову, вибирати для письменності з простонародної мови все, що є в ній кращого і характеру мови відповідного»¹⁶. Цей другий шлях Духнович рекоментує через 20 днів після першого. Визнання двох шляхів розвитку літературної мови австрійських українців є свідченням непоследовності їх автора. До того ж, він не вимагав категорично негайно стати на той або інший шлях розвитку літературної мови, але практично залишає вирішення цього питання в залежності від волі чи нахилів братів галицьких українців.

Однак вже наступна стаття Духновича, присвячена темі літературної мови, була оцінена дослідниками помилково.

У «Віснику» за 1850 рік¹⁷ Духнович надрукував кореспонденцію, в якій навів відгук галицького товариша на свої статті, присвячені літературній мові.

Такі листи Духнович одержував часто від «галицьких некоторых литераторов»¹⁸.

Цього, мабуть, не помічали дослідники, і тому слова з листа до Духновича приписували самому Духновичеві. Згадуваний вже К. Студинський в «Кореспонденції Я. Г.» писав: «В одній з пізніших дописей зазначає Духнович своє становище (щодо відношення народної мови до церковнослов'янської. — Ю. Б.) ясніше, коли каже: а мненіє наше та-

кое, что народный наш язык в союзі с библическим, или церковнословянским языком есть: желаем к нему приблизити, и нашу народность на нем образовати»¹⁹. Приписуючи ці слова Духновичу, Студиський помиляється. Наведені слова належать не Духновичеві, а авторові листа до Духновича²⁰⁻²¹. О. В. Духнович, між тим, був зовсім іншої думки. Надрукувавши цей лист, початок і кінець якого виразно відмічений лапками. Духнович писав:

«Но як каждый человек, так и я власное маю о словесности понятие: я почитаю старо-славянскій язык, однакожь исключительно его в гражданской письменности употреблять не желаю, хотяй никто переперечити не годен, что литургический язык... есть мати славянской словесности; однакожь — говорю — в гражданских писаніях не може быти употребляемый прото, бо вполне не от всѣх разумѣется; про то и росіяне, письменность свою на высшій совершенства степень приведши, власный народный употребляют язык, хотяй и литургический честуют и усилно учатся... Нашое в Угорщинѣ представление не есть, исключительно старословянской грамматицѣ повиноватися, но назираем на тое, чтоб от ней не отдалитися со всѣм, а всегда имѣти пред очима богатое и мудрое нами доселѣ еще не достигнутое совершенство ея. Мы не старословянский употребляем діалект, в наших письмах на колико возможно приспособляемся народному нашему выраженію, которое ближайшее есть старословенскому; не умѣнаем и мы мертвое питати тѣло, но добродѣтели мертвого починаем, и им послѣдовати усиливаемся»²²

Таким чином, схему розвитку поглядів Духновича на літературну мову, яку дослідники зображували як «бескидо- или карпато-руська мова» — «союз народної мови з церковнослов'янською» та, як ще далі побачимо, — «великоруська літературна мова», на цьому другому етапі розвитку потрібно докорінно змінити. Духнович не перейшов від «бескидо- или карпато-руської мови» до «союзу народного языка с библическим», але залишався прихильником народної мови, яку треба очищати від «противо всѣх славянских употребляемых погрѣшностей» — (полонізмів, мадьяризмів, ді-

лектизмів)²³. Старослов'янську мову він поважав за її багату досконалість, але закликав на її основі розвивати живу мову народу.

Правда, наведена стаття Духновича, як і попередні, небагата точними формулюваннями думок. Однак, Духнович не погодився з поглядами автора листа і вважав потрібним висловити «свое власное о словесности мнініє». Такі вислови як: «виключно старослов'янську мову в письменності вживати не желяю», «старослов'янська мова не може вживатись в гражданських писаннях, бо повністю не всімі розуміється», «ми не старослов'янський вживаємо діалект, в наших писаннях, поскільки можливо, приспособляємо себе народному нашому виразу» — ясно свідчать про те, що Духнович не був прихильником вживання старослов'янської мови в літературі, як це помилково твердить Студинський і ті, що повторюють його висновки.

Цієї помилки Студинського не викрили й інші, пізніші дослідники творчості Духновича та його участі у мовній боротьбі. Навпаки, вони, користуючись його матеріалами, повторювали її за ним і тим самим майже узаконили її як концепцію поглядів Духновича на літературну мову закарпатських та галицьких українців.

Деякі радянські дослідники, не повністю обізнані з першоджерелами, повторювали ці помилки²⁴.

Внаслідок виправлення цієї фактичної помилки у поглядах Духновича на літературну мову втрачають вартість інші висновки, що випливають з помилкових тверджень Студинського про те, що Духнович є прихильником церковнослов'янської мови. Так, наприклад, Студинський писав: «Коли б ми звели наші помічання в одно, то прийшли б до висновку, що головню Угорська Русь старалася зацітати в наше письменство церковнослов'янську мову»²⁵. Це твердження знов-таки не можна вважати вірним, бо і в Закарпатті, і в Галичині були прихильники, як народної (в Закарпатті О. Духнович, О. Павлович), так і церковнослов'янської мови²⁶, а пізніше великоруської мови.

Сторінкою далі і сам Студинський говорить зовсім інше. Він викладає погляди сербського єпископа Євгенія Іоанновича, який в 1851 р. у Відні видав грама-

9
тику церковнослов'янської мови, в якій доводив, «що язик церковнослов'янський ність російський, ність сербський, ниже болгарський, ниже чеський и за сіе самое независимо может быти всім славяном общій» (Підкресл. автором.). І далі: «... Се стремління... приняло ся серед меньше культурних від сербів, угорських русинів, так само як жило оно і посеред галицьких русинів перед 1848 р. і після него»²⁷. Та, нарешті: «Навіть з Угорщини відзиваються голоси, що нарід лише мовою удержує ся і русин лише через руську мову буде руським народом, що народна мова є тою силою, якою можемо доробити ся»²⁸.

У згоді з Духновичем, і деякі галицькі прихильники народної мови відзначали, що церковнослов'янська мова «славна она, вправді, але замало жива, за старенька, за поважна і за холодна, а кожний радше горнеся до молодшої до своєї рідної... матери. Староруську мову освідчений русин повинен знати, але з живим народом треба говорити живою мовою»²⁹. «... Трудно нам во всем и всюди за бабусею лізти»³⁰.

Однак не можна не помітити різниці між Духновичем, прихильником народної мови, та деякими галицькими прихильниками народної мови.

Вже в першому своєму листі про літературну мову Духнович не тільки пише, що треба украсити мову «прибором роду найприємнішим», але і остерігатися, «чтоб в самом украшені ю не безобразити и не спорти... Має она множество драгоценних бисерей, своими довольно зайдеся, только их мало от ржи очистити потребно буде»³¹.

Отже, народна мова пригодна до вжитку, має свою «народну ліпоту», тільки потрібно слідкувати, щоб її «не безобразити чуждими иностранными барвами». Тому потрібно остерігатись полонізмів, мадьяризмів, вузьких провінціалізмів...

З другого боку, Собор учених Головної ради руської у Львові постановив, щоб «так писати, як нарід в Галичні говорить»³², що «всі твори, призначені для народа, мають бути писані сею мовою, яка живе в устах народа»³³; «Треба писати так, як нарід, згідно більша часть його говорить»³⁴, твердив один із галицьких авторів. Однак у всіх цих висловлюваннях немає

думки про те, що народну мову треба украшати, очищати, як це вимагав Духнович.

Таким чином, нам здається, що питання впровадження народної мови Духнович розумів краще, ніж деякі галицькі діячі. Приймаючи за основу народну мову, Духнович хотів створити літературну мову для закарпатських та галицьких українців, в той час як галицькі автори говорили лише про потребу писати мовою округи, в якій хто народився, без думки створити з народної мови літературну. Справді, порівняємо думки Духновича про потребу писати так, як народ говорить з думками та висловлюваннями галицьких діячів. І галицькі, і закарпатські діалекти належать до діалектів української мови, як це майже всі закарпатські та галицькі українці усвідомлювали. Але між цими діалектами є досить значні відмінності³⁵. Слід зважити ще той факт, що, будучи на протязі сторіч під польським та мадьярським мовним впливом, згадані діалекти зазнали певних змін не тільки в лексичній, але й в синтаксичній структурі³⁶. Згадаймо, що галицькі і закарпатські дописувачі вживали найрізноманітніший правопис і дійсно виходило, що писати «так, як народ говорить», означало писати мовою, зрозумілою лише для носіїв тих або інших діалектних особливостей.

Однак ця ж народна мова, очищена від полонізмів, мадьяризмів та слів вузько провінціальних, збагачена елементами старослов'янської мови, могла лягти в основу літературної мови галицьких та закарпатських українців.

Зрозуміло, не йдеться вже про те, що для такої роботи потрібна була наявність багатьох інших умов. Тут оцінюється тільки суто теоретичне значення проблеми, бо на практиці в існуючих умовах ніякі прагнення не могли привести до утворення української літературної мови, бо на Україні на базі інших українських діалектів та при інших економічних та культурно-політичних умовах українська літературна мова уже створювалась. На практиці місцеві автори, як ми вже згадувати, писали так, як вміли та хотіли. В мові Духновича, наприклад, багато старослов'янізмів та інших елементів.

У згоді з вищенаведеною оцінкою думок Духновича про очищення та прикрашення народної мови, слід змінити й оцінку інших, залежних від вищенаведених висловлювань Духновича. Духнович вважав неправильним, що деякі галицькі дописувачі «язык простонародный округа, в котором они уродилися или тепер живут», намагаються ввести «языком книжным всех русинов Австрийской державы», бо «таким способом в четырех милионах Австрийской державы русинов будет 1000 діалекты, будет постоянная распря, будет междуусобная брань, что может русинам последнее принести уничтожение»³⁷.

К. Студинський пише про прагнення представників закарпатських українців, хоча при цьому має на увазі, головним чином, Духновича, що вони «не бачили сего, яку велику користь принесли би були для дослідників, якби писали були в мові народній того округу, в якій уродилися або живуть»³⁸. Ця думка не цілком вірна, бо розмова йшла тоді не про створення зразків для дослідників, а про теоретичні погляди на літературну мову закарпатських та галицьких українців.

На іншому місці Студинський робить закид Духновичеві, що він — Духнович — «рад був бачити свою «карпато-или бескидо-руську мову» літературною мовою всіх русинів...!»³⁹, однак цей закид немає достатніх підстав, бо Духнович вимагав зовсім іншого. Він погоджувався прийняти ту єдину, всім зрозумілу бесіду, на «котрую ви, брата галичане, склонійшії» будете⁴⁰. Він все ж таки намагався писати мовою, народами «... і в Галичині употребляемую» і зрозумілою для них.

Отже, Духнович був в той час за політичне, адміністративне і культурне об'єднання галицьких та закарпатських українців, відстоював спільну літературну мову на основі очищеної від чужих елементів та вузьких діалектизмів народної мови.

Деякі закарпатські українці в цьому питанні займали іншу позицію.

Віктор Добрянський з цього приводу пише: «В язиць, по моему мнѣнію, наше дѣло не слѣдувати слишком за нарѣчіем простонародным, за ним же будет скоро столько граматик сколько сел, ни разставатися совсѣм

з древністю церковною, но слѣдовати изображенному уже большинству языка нашего, чтоб не роздробляти, что имѣетъ быти основаніемъ соединенія»⁴¹. (К. Студинський оцінює ці слова як «відверту ідею об'єднання»⁴²).

Не можна не помітити, що наведена думка В. Добрянського дуже плутана. Якщо під «зображеним уже большинствомъ языка нашего» розуміти церковнослов'янську або російську літературну мову, то це означає, що В. Добрянський в той час стояв не за народну мову, а за церковнослов'янську або російську літературну мову; якщо ж під «зображеним уже большинствомъ языка нашего» розуміти якесь очищене ядро народної мови, щось на зразок вимоги Духновича, то потрібно вважати, що В. Добрянський був в той час, подібно до Духновича, за народну мову. Однак все це догадка. Мова кореспонденцій В. Добрянського, як і його пізніші погляди на питання літературної мови, дають достатні підстави твердити, що В. Добрянський вже на даному етапі не був прихильником народної мови.

Висловив свої погляди на літературну мову закарпатських та галицьких українців також Іван Раковський. У вступі до одної з статей Раковський відмічає, що не буде торкатись ні поглядів тих, які кажуть, що народ слов'янський не може досягти «височайшій інних народів совершенства степень», бо немає порозуміння між собою в питаннях мови, ні тих, які кажуть, що для всіх слов'ян «избраніе единого для словесности и письменности языка» є потрібне. Як основне положення, яке необхідно постійно мати на увазі, автор вважає, «же к плодоносному народности нашей процвѣтанію неотмѣнно потрѣбується, дабы есме между собою едноту в словесности и писемности поставили, зате без такого соединенія не возмогут ни училища, ни письменная наша дѣла ожидаемый произвести успех». Тому, продовжує Раковський, «нам ся так подобает, же для средоточного нашего соединенія як словесного, так и писемного найспособнѣшій есть языкъ библический и правопись церковная»⁴³.

Якби був Раковський написав в приведеній статті лише те, що ми тут навели, то нам не важко було б зробити висновок про погляди Раковського на літера-

турну мову галицьких та закарпатських українців. Адже ж наведені слова виразно свідчать про те, що Раковський є прихильником церковнослов'янської мови.

Але в наведеній статті є і такі слова автора: «Народный язык наш с весьма малым различіем тоже истинный есть с именованым библическим... Ежели изъмleme рѣдко уже встрѣчающіеся у нас двойственная имен и глаголов числа, так равно і времена глаголов переходящая, аки например «обрѣтох, обрѣтохом»; і проч., яже по духу греческаго языка заведени видятся, вся иная склоненія, сопряженія и сочиненія языкословна, хотя бы есме и не приспособляли их нарѣчію простонародному, удобно сразумительная бывають народу нашему»⁴⁴.

Наведені слова, якщо і не змінюють погляди Раковського на літературну мову, то у всякому разі ускладнюють їх розуміння. Бо важко в'яснити, чи Раковський дійсно був переконаний, що наша народна мова «с весьма малим различіем тоже істина есть церковнослов'янська мова»⁴⁵, чи він твердив це лише тому, щоб не обурити проти себе прихильників народної мови, чи ще з якихось інших причин.

В наведеній статті знаходимо далі слова, які є точним повторенням наведених вже думок Духновича та В. Добрянського. Раковський пише: «Узнаємо добретую важность, юже на простонародный язык нам обернути подобает, однакож принуждени есьме и то исповѣсти же ежели би мы себе во всем простонародному языку приспособляти хотѣли, тогда майже толико словесностей имѣли бы есме, колико областей і сел находится». Отже, слідом за Духновичем, і Раковський також бачить потребу писати простонародною мовою, проте за роздрібленістю та багатством діалектів Раковський не зміг побачити спільної однородної мови і тому він пропонує писати не народною мовою, а «іобразованою», тобто церковнослов'янською мовою.

На основі розглянутих висловлювань можна зробити висновок, що жоден з представників закарпатських українців не погоджувався з думкою писати діалектною мовою того чи іншого села чи району, як це, наприклад, пропонували представники галицьких українців. Відомо ж бо, що «карпато- или бескидо-руська

мова» Духновича — це мова «народами в Галичині і Угорщині употребляема», а не діалект одного якого-небудь району.

Однак для того, щоб остаточно розібратись в тогочасних поглядах І. Раковського на питання розвитку літератури Закарпаття та Галичини і зрозуміти вище наведені його плутані пояснення, слід навести ще деякі інші його висловлювання.

В одній із статей⁴⁶ Раковський говорить, що є люди, які нашу літературну мову критикують, оголошують незрозумілою, невідповідною своїй меті. Одні вимагають впровадження народної мови, інші церковнослов'янської, а ще деякі якоїсь середньої мови. Є ще й такі, яким навіть форми слів не подобаються і замість що чи бути — что і быти вимагають. Що ж до самого Раковського, то він пише, що поки мова зрозуміла, то проти неї нема чого виступати, а коли хтось виступає, то це тільки пуста суперечка, «бо мы знаем», «что и наши окончанія не всѣм подобаются!» Справа гірше, якщо мова йде про те, що нас не розуміють. Тут він захищає свою позицію — редактора «Вісника державних законів». Він визнає, що писати зрозумілою для всіх мовою не міг, «особенно же во Віснику законическом . . . , где як и предметы новы, так и выразы в языцѣ нашем или не употребляемы, или не знаемы стрѣчаются . . . » «Писати разумительно для тѣх, — продовжує він, — которы наименьше не трудятся о том, что бы языком освѣдомилися, и себе в нѣм изобразовали, конечно выше сил человеческих есть».

В останній статті Раковського на цю тему⁴⁷ сказано, що австрійський уряд видав розпорядження, щоб в гімназіях Кошицької та Пресбургської (Братіславської) областей (тобто на Словаччині), незважаючи на наявність різних місцевих говірок, наука велася на літературній чеській мові. Після цього повідомлення, пише автор, уряд дав нам зрозуміти, що «нужно держатись изобразованого языка, откуда и мы . . . должны домогатись матерного нашего письменого языка».

Отже, незважаючи на плутанину, яку вносить сам І. Раковський у виклад своїх поглядів на мову своїми різними поясненнями, можна вяснити, що він обстоював не народну мову, а церковнослов'янську (якщо

вже не російську) літературну мову, яку називає «ізо-бразованою, нашою письменною» мовою.

В дискусії про шляхи розвитку літератури на західних землях України прийняв участь ще Микола Нодь.

Він заперечує погляди галицького автора Т. Л. Вербицького, який вважав, що той «на вітер промовляє», хто вживає «б ы ш а, б ы х о м нерозумительныя». Він наводить кілька речень ніби народною мовою, в яких, крім службових слів, всі слова угорські, чим прагне переконати супротивника в тому, що «молоденьким народа словом» (простонародною мовою. — Ю. Б.) важче домовитись, ніж церковнослов'янською мовою. «Что мы не разумѣме горазд Вѣстника, — пише він, — тому не причина стара старослав'янська бабуся, но причина во том, что мы нинѣ зачавше виробляти вѣстникарства поле, як пером землю изорати не можна, так и слова ради вѣстникарства о всяких вещах писавше во кутику найти не мож»⁴⁸.

В продовженні цієї статті М. Нодь пише, що «не токмо приймене б ы ш а, б ы х о м, но еще и за... двойственное число бабуси старенькія ручку поцѣлуеме!»⁴⁹. Отже, Микола Нодь є одним з найвиразніших захисників церковнослов'янської мови в літературі австрійських українців.

От і всі основні погляди закарпатських українців про шляхи розвитку літератури і літературної мови, які ми знаходимо в пресі 1849—52 рр. Слід зазначити те, що вони викладені не категорично і не виключають інших поглядів чи дебатів на цю тему. Це — по-перше. По-друге, всі вони впливають не з якої-небудь зневаги до народної мови, але з переконання, що є д и н о ї народної мови немає, і коли б кожен захотів писати так, як говорить, то було б «1000 діалектів» (Духнович), «столько граматик, сколько сел» (В. Добрянський), «только словесностей, колико областей» (Раковський), і така мова навряд чи була б більше зрозумілою, ніж високорозвинена старослов'янська мова (М. Нодь).

Автори писали про цю справу так, як її розуміли. Церковнослов'янську мову вони, крім Духновича, радили як єдино можливу, хоч би трохи відому народові єдину мову закарпатських і галицьких українців.

Тому знов варто порівняти позицію закарпатських українців з позицією прихильників церковнослов'янської мови в Галичині. К. Студинський так про це пише: «Коли, однак, закарпатські українці (яких він «не важив би ся підозрівати... о нещирість»⁶⁰) в 1850 і 1851 рр. вірили в можливість введення церковнослов'янської мови в наше письменство, то Іван Головацький використовував лише се стремління як покривку до об'єднання. Не ходило йому вже тоді о церковнослов'янську мову, лише о великоруську, для якої він підготовлював терен, стаючи з однієї сторони в обороні мертвої, церковнослов'янської мови, а кидаючи з другої зневіру в будучність живої, народної мови»⁵¹.

Значить, якщо закарпатські українці щиро вірили в те, про що писали, то Іван Головацький домагався вже тоді чогось зовсім іншого. Він створював умови для москвофільства як реакційної течії в боротьбі за розвиток літературного життя західноукраїнських земель. І саме ці фактори, при подібних мовних поглядах, обумовлюють велику різницю між позицією закарпатських українців та позицією москвофіла Івана Головацького.

В 1852 році повіяло іншим вітром в справі розвитку літературної мови закарпатських та галицьких українців. Це явище було зумовлене багатьма і досить різноманітними причинами, які досі залишаються ще недостатньо дослідженими. До мовних поглядів представників закарпатських та галицьких українців, які не були ніким керовані з боку (крім «свідомодіючих» братів Головацьких), приєднались і нові політичні погляди, прагнення, які мали на меті сприяти зовсім іншій справі, а не пробудженню національно свідомого життя українського населення в Австрії.

Досі переважна кількість галицької та частина закарпатської інтелігенції вже встигла переконатись, що австрійський імператор не дуже турбується про справи національного життя слов'янських меншостей. Приблизно в цей же час галицькі та закарпатські інтелігенти зав'язують знайомство і починають співробітничати з представниками москвофільської інтелігенції в Росії. Ці фактори і обумовили зміни в поглядах закарпатських та галицьких діячів на літературну мову.

Між західними слов'янськими народами, більшість з яких була під гнітом Австрії, поширювалась в той час ідея про прийняття російської літературної мови як мови міжслов'янської з тим, щоб через неї всі слов'янські народи могли тісніше співробітничати і краще пізнавати один одного. Поширенню такої ідеї сприяли прагнення пригноблених слов'янських народів знайти в російській імперії велику силу, спроможну визволити їх з рабства та захистити їх права.

Найсильніше жила ця думка у найближчих сусідів закарпатських українців, у словаків. Це помітив і російський мандрівник по слов'янських землях М. П. Погодін, який після повернення із слов'янських земель в 1839 році писав до міністра народної освіти Росії: «у словаков энтузиазм славянский дошел до высочайшей степени»⁵².

Словацька газета «Гронка» ще в 1838 р. писала: «Пора б нам слов'янам вивчити головні наші наріччя (слов'янські мови. — Ю. Б.), але добре було б, якби ми всі вивчали за прикладом давніх греків якесь переважно одне наріччя. Правда, в наших обставинах це пов'язано з великими труднощами і я знаю, що нас, особливо західних і південних слов'ян, можуть запідозрити в намаганні до політичного єднання з Росією, хоча, коли треба сказати відверто, не дивлячись на подібні запідозрення, яке з нарічч було б найбільш підходящим, щоб бути органом, єднаючим усіх нас, я гадаю, що ми повинні висловитися за російську мову. Народ, який нею розмовляє, могутній, література багатуща і, якщо можна так висловитись, мова ця «найслов'янськіша». Для нас, словаків, вона незрівняно ближче, ніж ми гадаємо»⁵³.

Ми не будемо аналізувати, наскільки в розповсюдженні цих поглядів і яке місце займало вчення визначного тогочасного чеського і словацького письменника Яна Коллара з його всеслов'янською ідеєю, наскільки діяв тут «приклад давніх греків», чи «могутність російського народу», чи «багатуща російська література», чи близькість словацької та російської мов; не будемо слідкувати за розвитком цієї «всеслов'янської ідеї» на різних її етапах розвитку і у різних народів, вказуючи, коли, наскільки і чому вона була

прогресивною чи реакційною; ми констатуємо лише наявність цієї ідеї.

Гадаємо, що коли такі думки поширювались між словацьким, чеським та іншими слов'янськими народами, безперечно, економічно та культурно-політично більш розвиненими, і коли ті народи, які користувались латинським алфавітом, хотіли вивчати і готові були визнати загальнослов'янською великоруську мову, то такі думки, безперечно, мали ще більш сприятливий ґрунт серед менш культурного і економічно, і політично більш відсталого українського населення Закарпаття та Галичини, тим більш, що українське населення цих областей завжди вважало себе «руським» (тобто східнослов'янським) та що у своїй мові на письмі вживало «руські» букви, тобто азбуку⁵⁴.

Погодін у згаданому листі до міністра народної освіти нагадував про те, що всім гнобленим слов'янським народам потрібно допомогти. За його словами, досить до смішного незначних сум, щоб у всіх тих народах пробудити думку про те, що Росія їм допомагає і використати цю віру в інтересах політики російського царизму.

«Институт в Пресбурге (Братіславі; мається на увазі засноване Л. Штуром наукове товариство. — Ю. Б.), — пише Погодін, — достоин внимания всех друзей добра, не только славян, и имеет полное право на пособие, в коем терпит крайнюю нужду, не имея возможности платить даже учителю. Этот институт сделал в прошлом году воззвание ко всем славянским братьям, . . . с дозволения Австрийского правительства, о доставлении ему пособия книгами и деньгами. Следовательно, оно может быть доставлено в Пресбург публично, от имени каких-нибудь русских ученых меценатов. Прочия пособия должны быть доставлены Шафарику . . . Сообщение с ним может производиться через меня, через протоіерея Меглицкого, через Венское посольство на имя наших путешествующих магистров»⁵⁵. А через три роки після того як Погодін удруге побував за кордоном, він пише до того ж міністра народної освіти ще більш вимогливо та рішуче: «Теперь могу сказать, что эту помощь считаю необходимою, если Россия не решилась оставить Славян совершенно на

произвол судьбы... Я берусь доставить ее еще более тайно, нежели англичане доставляют порох черкесам или прусаки — запрещенные книги полякам... И о какой сумме идет здесь речь? От 10 до 25 тысяч ежегодно для всего славянского мира. Это такая безделица, которую частные люди могли бы пожертвовать, если бы у нас было более общего образования»⁵⁶.

Головну увагу М. Погодін тут приділяє русинам:

«Первое право на русскую помощь принадлежит русинам⁵⁷. В ожидании благоприятных случаев необходимо поддерживать их возникающую литературу, частным образом, через вторые и третьи руки; доставлять пособие авторам, печатать книги, назначать премии за заданные темы об истории, языке, посылать в библиотеки русские книги, содействовать сочинению лексикона, грамматики, собрания преданий, песен. О средствах, как подавать сию помощь — я представляю обстоятельное предположение, если то будет угодно В. Высокопревосходительству»⁵⁸.

Немає потреби далі викладати, чи запропонував М. Погодін міністрові народної освіти «обстоятельное предположение», чи і як відповів міністр на пропозиції Погодіна, нам і без того дуже добре відомо, що пропозиція Погодіна була прийнята і здійснювалась як по відношенню до словаків, чехів та інших слов'янських народів, так і по відношенню до українців Закарпаття та Галичини, бо все це відповідало великодержавній політиці російського царського уряду.

З цього часу культурно-політичні діячі Галичини та Закарпаття стали одержувати грошову та іншу підтримку. Так Свенцицький повідомляє: «Погодин не позабыл своих львовских знакомых и год спустя (в 1836 г.) отправил вместе с Княжевичем (короб послан с извозчиком) суммою на тысячу рублей, в Лемберг, в Монастырь св. Онуфрия, Господину Компаневичу»⁵⁹.

Погодін навіть прохав повідомити: «Уведомьте меня также, какие книги для Вас нужны, а я постараюсь их прислать Вам при случае...»⁶⁰.

Книжки отримували також діячі чеського літературного руху. Так К. Зап «za přislané knihy» передає «nejvřelejší díky ode všech podělených»⁶¹.

За книжки дякує також Я. Головацький: «Я вам ще не подякував за ласкаво прислані книги... В будуче, коли ласка якими книгами обдарити, прошу написати на кожній кому посилаєте»⁶². В останніх двох випадках бачимо, що книги були надіслані разом для кількох людей.

Але надсилались не лише книги. Про це свідчить інший документ: «Будьте уверены, милостивый господин Измаил Иванович, что поучения, которыми я во время пребывания Вашего у Видне пользовался, глубоко вкопались, вросли в душу, и недоступными, незабутными товарищами и руководителями станут в моем стремлении; они бо разбудили мою деятельность, они одушевили идею славянства...»⁶³

Всі ці факти дозволяють зробити висновок, що тут мала місце свідомо, цілеспрямована діяльність російського царського уряду, який то книгами, то повчаннями, то грішми або іншими подарунками керував діяльністю представників не тільки закарпатських та галицьких українців, але і представників інших слов'янських народів Австрії. Скеровуючи цю діяльність у певному напрямі, царизм використовував її для досягнення своїх політичних прагнень.

Такою була друга причина, яка зміцнила ідею запровадження у письменство Закарпаття російської літературної мови.

Прийняти російську літературну мову спонукала ще одна обставина. Деякі закарпатські українці, високоосвічені і здібні вчені, які не змогли знайти для себе відповідної роботи на Закарпатті саме тому, що вони не були ні угорцями, ні німцями, а «руськими», в другій половині XVIII століття і на початку XIX ст. виїхали працювати в Росію, де їх освіта, знання та здібності ще більш поширились та поглибились і де вони займали високі педагогічні, наукові і навіть політичні посади.

Правильно пише Студинський, що «кар'єра, яку зробили названі вчені в Росії, їх зносини з рідною землею мусили викликати на Угорській Русі зацікавлення як самою Росією, так і її культурним життям...»⁶⁴.

Не без впливу на українське населення Угорщини

залишалось і перебування в Угорщині російських царських військ, які приймали участь в придушенні угорської революції. Прихід російських військ в Угорщину — цей виключно реакційний акт царизму — українське населення зрозуміло зовсім по-своєму. Українське населення побачило і переконалось, що росіяни — це не дикуни з собачими головами, які прийшли «старців і дітей позабивати», «церкви, алтарі звернути, віру нашу викоренити», як намагались довести угорські газети⁶⁵. Навпаки, українське населення побачило і переконалось, що російські солдати розмовляють подібною їм мовою і, що головне, приїхали приборкати їх одвічного ворога та гнобителя, а, можливо, й визволити їх з-під гніту Угорщини.

Ця зустріч українського населення Угорщини з російським народом показала українцям Закарпаття силу Росії. Внаслідок цього, серед селянства Закарпаття родились сподівання, що полегшення їх становища прийде з боку Росії. Посилення цих настроїв серед селянських мас відбилося своєрідно і, в свою чергу, вплинуло і на поширення поглядів про прийняття російської мови як літературної мови для Закарпаття та Галичини. Всі ці настрої були використані інтелігенцією для пропаганди російської літературної мови.

Не без впливу, напевно, залишилась і та дійсність, в умовах якої представники української інтелігенції Закарпаття та Галичини бачили роздрібненість діалектів, що становило певні труднощі для введення їх до загального вжитку в школах і в письменності як літературної мови, проте, значення цього аргументу зовсім невелике в порівнянні з попередніми.

Адольф Іванович Добрянський та Іван Раковський були найвиразнішими поборниками впровадження російської літературної мови в літературу Закарпаття та Галичини.

Не випадковим, наприклад, є той факт, що саме їх бачив Устинович у протоієрея російського посольства у Відні Михайла Раєвського⁶⁶, який був «посередником між російським урядом та слов'янськими народами поза границями Росії»⁶⁷. Саме «на його руки посилала Росія гроші і... запомоги московських слов'янофілів для сторонників панславізму по всіх слов'янських зем-

лях. Щонеділі, а, бувало, і щочетверга, сходилися в його мешканню знакомі йому слов'янські діячі... Они толкували і спорили про свої народні діла, а привітний, симпатичний і освічений господар прислухувався пильно всему, лагодив спори і познакомлював всіх з Росією і її... слов'янофілами, як Хомяков, Аксаков, Погодін і інші... Розговори велись в мові великоруській...⁶⁸. Устинович пише, що «Раєвський жалівся на те, чого він (Устинович. — Ю. Б.) в нього розмовляє із словаками словацькою мовою, коли вони «знають по-московськи»⁶⁹. «Раєвський грав роль посередника між Галицькою Русією та Великоросією в обміні книжками, та... брав участь також в деяких дискретних порученнях свого уряду у відношеннях до галицьких русинів». В листі до Петрушевича Іван Головацький зазначав, що «Раєвський не посилає до нього листи поштою, лише через чоловіка, якому довіряє»⁷⁰.

Отже, ми бачимо, що Раєвський здійснював ту саму політику російського царського уряду по відношенню до галицьких та угорських українців, що М. П. Погодін.

А. І. Добрянський — він, правда, не літературний діяч, але своєю політичною діяльністю великою мірою впливав на весь розвиток культурного і літературного життя на Закарпатті взагалі, і на введення російської літературної мови у літературу Закарпаття зокрема.

Як і багато інших питань історії Закарпаття, життя та діяльності А. І. Добрянського по-належному не висвітлені. Його називають «великим сином нашого народу»⁷¹ і «організатором кривавого придушення збунтованих мадьяр»⁷², його мало що не вважають революційним демократом⁷³ і «авантюристом и реакционером»⁷⁴ — такі протилежні оцінки діяльності А. І. Добрянського знайдемо навіть в роботах останнього часу.

Ми не маємо на меті висвітлювати діяльність А. І. Добрянського, тим більш, що він був не літературним, а політичним діячем. Це ми підкреслюємо тому, бо ще й досі є дослідники, які відносять Добрянського А. І. до письменників⁷⁵, хоча праці А. І. Добрянського, як, наприклад, «О современном положении

Австро-Угорської Русі», М. 1885, «О западных границах Подкарпатской Русии...», Львів, 1880, та ін. мають виключно політичний, а не літературний характер.

Однак вважаємо за потрібне зауважити, що всі ці оцінки є односторонніми, неповними і неточними. Першочерговим завданням часу була потреба захищати українське населення Закарпаття від мадьяризації, відстоювати для нього національні права, — і в цій справі А. І. Добрянський зробив чимало корисного. Одночасно потрібно було шукати шляхів для дальнішого розвитку українців Закарпаття, організувати їх життя так, щоб забезпечити належний розвиток культурного й економічного життя, треба було створити конструктивну програму дій, однак тут А. І. Добрянський повністю покладався на реакційну Австрію та царську Росію, виступав представником реакційних поглядів.

На нашу думку, поки дослідники діяльності А. Добрянського не розрізнятимуть ці дві сторони в діяльності А. Добрянського⁷⁶, вони не зможуть дати вірної їй оцінки.

Слід зазначити, що вважати Добрянського «організатором кривавого придушення збунтованих мадьяр» — аж ніяк не можна. Всім нам відомо, що коли в 1849 році російські війська вступили в Угорщину, щоб придушити Угорську революцію, то австрійський уряд призначив А. Добрянського комісаром при російській армії. Але організатором придушення був у всякому разі не Добрянський, а австрійський імператор Франц Йосиф та російський цар Микола. Нічим не підтвержені думки деяких дослідників про те, що імператор Франц Йосиф «послав» саме Добрянського до імператора Росії із спеціальним завданням — «просити допомоги» і що «Добрянський добре справився з наложеним на нього завданням»⁷⁷.

Ці питання, правда, дуже складні, але вже тепер можна сказати, що оцінка життя і діяльності А. Добрянського, внаслідок дуже складних та суперечних обставин, не буде ні однозначно позитивною, ні одночасно негативною⁷⁸.

А. Добрянський, який майже один досконало володів російською мовою, свідомо впливав на запровадження російської літературної мови у літературі Закарпаття

тим, що сам її вживав в розмові, нею писав свої праці, листи, був комісаром російської армії, вважав українське населення Закарпаття частиною «народа русского, малорусского и белорусского», яке має «одну с ним историю, одни предания, одну литературу и одни народные обычаи»⁷⁹.

Другим виразним прихильником впровадження російської літературної мови був Іван Раковський — редактор і перекладач «Вісника законів державних» в Будині. Встановивши, подібно А. І. Добрянському, зв'язок з Михайлом Раєвським, він повністю захопився ідеєю всеслов'янського єднання та літературним єднанням з Росією.

Його слова: «Наша Угорська Русь никогда ни на минуту не колебалась заявить свое сочувствие к литературному единению с прочею Русью. У нас, так сказать, никогда и вопроса не было по части какого-нибудь отдельного литературного языка. Все наши писатели, с самого начала вступления на поприще распространения народного просвещения, руководились одной мыслью, имеющей целью литературное объединение. Сия мысль столь овладела нашими писателями, что они, можно сказать, были постоянными подвижниками великой идеи о всеславянском литературном соединении»⁸⁰, — наводяться майже всіма дослідниками його діяльності. Як бачимо, він сам і чути не хоче про інші напрями в літературі Закарпаття, про іншу літературну мову, крім російської. Єднання з Росією, впровадження російської літературної мови він поставив метою своєї діяльності. Проте ці думки Раковський висловив так відверто лише в 1875 році. В 50-х же роках він говорив про це трохи обережніше.

В пресі того часу Раковський відомий як автор «Доверительных писем из Будина», які він друкував у «Зорі Галицькій» за 1853—54 рр. та «Сімейній бібліотеці» за 1856 р.

Цими листами Раковський вніс свій вклад у мовну боротьбу. Він дає характеристику літератури закарпатських та галицьких українців, їх газет, аналізує позиції своїх сучасників у питанні літературної мови. В першому листі Раковський зазначає, що він «почував себе призваним домагати так на поприщі літератури як

и в крузи матеріальної нашої життя»⁸¹. В другому листі⁸² він пише, що «наше вступление на поприще літературное... может уподобитися человеку, находящемуся в непроходимом лесу, в котором представляются взорам его различные тропинки», але він не знає, «которая из них служит к необманному и правдивому выведению из него, или может сравнить оное с человеком сидящим прежде во тьме и внезапно увидевшим свет великий». Появу трьох часописів «Зорі Галицької», «Вісника Русинов» і «Лади» Раковський вважає значним успіхом, але вказує на те, що існує ще чимало непорозумінь та ухилів.

В третьому листі⁸³ Раковський дає оцінку напряду «Зорі Галицької». Незважаючи на те, що кажуть про «Зорю Галицьку» інші, Раковський вважає, що «Зоря Галицька» «составляет самый отличный орган нашей нынешней литературной жизни... Она совершенно соответствует так имени своему, освещая лучами своими небосклон литературы нашей, как и требования нашего народа, сообщая ему учебно-увеселительные и общественнополезные сведения». Все, що друкується в «Зорі Галицькій», викликає задоволення: і вірші, і «Обзор важнейших политических и церковных происшествий в Галицком княжестве с половины XII до конца XIII века», і особливо «Поучения церковные». І все це в той час, коли в «Зорі Галицькій» виразно виявляла себе антинародна москвофільська тенденція.

Огляду «Лади» присвячений четвертий лист⁸⁴ Раковського. На його думку, «Лада» має намір «такового быти для пола женского», якою є «Зоря Галицькая» «для пола мужского». Її завданням є «забавно наставляти и полезно увеселяти наших красавиц». Така «Лада» одержує його високу оцінку: «як понятієм своим превосходна, так и сущностью своею многоважна». Однак, йому здається, що як тільки «Лада» з'явилася «в нежной своей красивости», вона підпала під «враждебное гонение» «Вісника» тільки за те, «что она не по вкусу языка его выражается». Раковський дивиться, як і з якого приводу виникла полеміка між «Ладю» та «Вісником» і коментує поради, які «Вісник» надає «Ладі», щоб вона «понятным языком пользовалась, свой, а не чужий язык употребляла: ниякого

словаря не прибавляла к своим листам». Як відомо, редактори «Лади» намагались вживати російську літературну мову, і тому до кожного номера додавали російсько-польський словник вжитих в номері російських слів. З цього приводу Раковський пише: «Понятного языка в литературном отношении не знаем мы иного, как того, в котором мы образовались по всем отраслям науки... Особенно следуем, что ежели кто хочет в своей газете сообщать сведения наук, тот должен пользоваться или таковым языком, которым те науки написаны, или составить... выковать новый язык... Поэтому... «Лада»... весьма хорошо поступает, ежели она для употребления литературного не кует новых слов, как «Вістник» делает, но пользуется древними русскими словами, утвержденными и освященными общим употреблением». Такої мови, яка б для вчених та для невчених була однаково зрозумілою, він не знаходив, бо, на його думку, у «всех народов всегда различался и различается письменный язык от простонародного...». Тому всяка мова є чужою, якщо не вивчати її. І навпаки: «Всякий язык в той мере перестает нам быти чужим, в какой мы его себе наукою присвоили». Він закінчує свої міркування словами: «Если мы в состоянии изучиться разным иноплеменным языкам, почему не могли бы мы познакомиться с старинным нашим языком, который у нас до теперь лишь за неимением случая употребления пренебрежен был».

На думку Раковського виходило, що мова «Лади» є своєю, слід тільки вивчити її, бо для невченого кожна мова чужа.

Захищаючи право на вживання російської літературної мови і в статтях ненаукових, Раковський виступає проти народної мови. З цього приводу він повторює відому вже тезу — «ежели мы станем писать по простонародному употреблению слов (замясть «сапоги» — чоботи, скирні, боти, чижми), то будет у нас столько языков, сколько деревень».

Навпаки, «Ладу» критикує Раковський хіба лише за те, що вона не досить послідовно впроваджує російську літературну мову, що вона «нарочно испорченные слова употребляет».

Втрутившись до мовних суперечок, Раковський став повністю на захист російської літературної мови в літературі Закарпаття та Галичини.

Однак наступні його листи, хоча вони виходять за межі досліджуваного нами часу, дають змогу показати, куди дійшли прихильники російської літературної мови в своїх поглядах про народну мову.

П'ятий лист Раковського — «письмо . . . весьма разсудительное и глубокоумное», яке заслуговує «напечатанным быти в особой книжечце»⁸⁵ — редакція «Зорі Галицької» відмовилась надрукувати, так само як і сім інших кореспонденцій, бажаючи задовільнити вимоги інших дописувачів та передплатників, які загрожували в разі нових мовних суперечок залишити «Зорю» і «Вісник»⁸⁶.

Однак, все ж на 75—77 стор. знаходимо новий п'ятий лист Раковського. В цьому він визнає необхідним припинення суперечок у мовних питаннях і не «горячиться», що не надруковано його листа. І все ж відчувається його прагнення захистити «Зорю Галицьку» від «Вісника». В листі міститься обіцянка «продовжити «начатые прошедшего года доверительные письма».

З приводу статті «Из Жолковського», написаний шостий лист Раковського⁸⁷, в якому автор її висловив думку про об'єднання Пряшівського літературного товариства з галицько-руською Матицею. На думку Раковського, Пряшівське літературне товариство «по крайней мере jako организоване общество больше не существует», і тому він звертається з проханням «к известному нашему ревнителю русской литературы . . . Ал. Духновичу, чтобы он существовавшее Пряшевское литературное заведение восстановил». В разі відновлення цього літературного товариства «оба Прикарпатские братии (Пряшівське літературне товариство і Галицько-руська Матиця. — Ю. Б.) хотя отдельно, но дружественно развивали бы умственные свои силы и во свое время, когда бы по приятельствующим обстоятельствам удалось им соединиться, имели бы ветвистое дерево просвещения, которое процветая приносило бы обильные плоды для народного образования . . .». Отже, бачимо, Раковський не ратував за об'єднання літературних організацій Закарпаття та Галичини.

Розглядаючи діяльність Матиці Чешскої і Сербської, в сьомому листі⁸⁸ Раковський відзначає, що Матиця Чеська тому, мабуть, працює так успішно (в кінці 1852 р. вона нараховувала 1622 членів, в кінці 1853 р. вже 1930 та мала готових грошей 75.682 р. с., а Сербська, наприклад, в кінці 1852 р. лише 157 членів та 797 р. с. готових грошей), що «члены ее получают безвозмезно книги, издаваемые нею» і надає вона також «соответственные нагороды за принимаемые нею сочинения», що радить робити і Пряшівському літературному товариству.

Не умови для культурної діяльності, не наявність інтелігенції, не прогресивність її програми, але грошове та інше заохочення авторів були вирішальними в культурно-освітній роботі, — підсумовує Раковський.

У восьмому листі⁸⁹ Раковський позитивно оцінює той факт, що «Зоря Галицька» вмішує час від часу повідомлення про вихід у світ тієї або іншої книги. Однак, на думку автора, слід було говорити про книжки наших «трудолюбивих мужей» детальніше. І він обіцяє в наступних своїх листах це зробити, сподіваючись, що таким чином «возбудить охоту до покупки и чтения» книг.

Нарешті, в дев'ятому листі⁹⁰ Раковський говорить про три книжки О. Духновича, які вийшли з друку наприкінці 1853 р. та на початку 1854 р. («Місяцеслов на 1854 год», «Сокращенная граматика письменного русского языка» та «Молитвенник для русских детей»).

Можна було сподіватись, що активний учасник мовної боротьби, прихильник впровадження російської літературної мови в Закарпатті та Галичині, Раковський приділить найбільше уваги «Граматиці» Духновича. Однак він докладно переказує зміст «Місяцеслова», «Молитовника», присвятивши «Граматикі» всього один абзац: «Имея ввиду, что язык наш в настоящем времени переходит только различные степени своего природного развития и вовсе не доспел еще своего совершенства, взяв уважение, что всякому языкослову вольно есть предлагати . . . грамматические правила, коснемся мы только мимоходом того предмета, воздавши . . . сочинителю искреннее благодарение за его добрую волю,

с какой принялся он к столь благополезному для нашей литературы, и столь по себе великому и многоважному труду». Далі ми вкажемо, що грамати́ка Духновича вийшла у світ переробленою саме І. Раковським та М. Войтковським. У такому світлі зрозуміло, чого Раковський обійшов її у своїй рецензії.

Слід звернути увагу ще на одне місце його рецензії, де мова йде про «Молитовник». Він висловлює своє побажання щодо другого видання, в якому, крім іншого, були б «молитвы в полнейшем собрании извлеченные исключительно из наших литургических и церковных книг без всякой примеси иных (Підкр. наше. — Ю. Б.)». Ці слова дають підставу твердити, що О. Духновичем були надруковані в першому виданні «Молитовника», крім молитов з літургічних та церковних книг, ще й інші молитви, напевно, ним самим складені, які «правовірним» християнам, на зразок Раковського, не сподобались⁹¹.

Предметом обговорення в десятому листі Раковського є праця Головацького про «Слово о полку Ігореве»⁹².

В одинадцятому листі⁹³ Раковський пише про «Історію древнего Галичско-русского княжества, часть I» Д. Зубрицького. Зауваживши, що досі ми «всем больше занимались, нежели историею своего народа», причиною чого було те, що всі книги про історію, які видавались в австрійській імперії, писані «на чужом языке», Раковський вказує на заслугу Зубрицького, яка полягає в тому, що він «первый в империи нашей... решился написать на языке русском» історію нашого народу.

У дванадцятому⁹⁴, тринадцятому⁹⁵ листах Раковський широко переказує епізоди з історії Галицького князівства в інтерпретації Зубрицького.

В чотирнадцятому листі (який друкується неповністю, а лише переказується газетою⁹⁶) Раковський писав про видатного тогочасного словацького поета Яна Голлого, на могилі якого в тому році поставлено пам'ятник.

Між тим місце редактора «Зорі Галицької» зайняв редактор «Лади» — Северин Шехович. Раковський ду-

же зрадів цій заміні редактора. В своєму п'ятнадцятому листі він писав про велике значення редактора в житті газети, бо редактор дає напрям газеті: «С его указаниями соображаются корреспонденты и стараются содействовать данному направлению. Он умеет разнообразным сочинениям корреспондентов подати однообразный облик»⁹⁷ (Підкр. наше. — Ю. Б.). Це досить цікаве свідчення про тогочасні мовно-літературні звички.

Досліджуючи статті одних і тих же людей, надруковані в різних газетах в один і той же час, або в одній газеті в часи її редагування різними особами, часто приходиться дивуватись, що вони написані ніби різними мовами. Свідчення Раковського підтверджує, що кореспонденти повинні були писати згідно з поглядами редактора, підтримувати і його напрямок. Питання, зв'язані з приходом у газету нового редактора обговорюються і в шістнадцятому листі Раковського⁹⁸. Від його майбутньої діяльності Раковський жде багато; з нею він заздалегідь погодився, знаючи його погляди з діяльності в газеті «Лада».

Северин Шехович встиг надрукувати лише два листи Раковського у «своїй» «Зорі Галицькій»⁹⁹. На цьому друкуванні «Доверительных писем из Будина» в «Зорі Галицькій» припинилось. Справа в тому, що з 48 номера 1854 р. редактором «Зорі Галицької» став М. Савчинський. Новий редактор «Зорі Галицької» придержувався зовсім інших поглядів у питанні про літературну мову Галичини та Закарпаття. Тому Раковському залишилось або погодитись з його вказівками і сприяти новому напряму, або звернутись до іншої газети, редактор якої був би подібних поглядів, як і він, Раковський.

Тому 17 лист Раковського був надрукований в «Семейній бібліотеці»¹⁰⁰, яку почав видавати однодумець Раковського, той же Северин Шехович.

В листах, про які вище говорилося, ми помічали, що Раковський ніде не виступав відверто проти народної мови та її прихильників, хоча в цих листах можна виразно помітити його повну згоду з орієнтацією редакції газети на великоруську літературну мову. В останньому

листі він вперше і гостро критикує прихильників народної мови, зокрема М. Савчинського, який відмовився надрукувати його листа в «Зорі Галицькій», та саму народну мову. Тут вже автор відверто агітує за великоруську літературну мову. Погляди М. Савчинського він називає «гнусними, ученого мужа вовсе недостойними»¹⁰¹.

В останньому, 18 листі¹⁰², Раковський робить огляд минулих прагнень закарпатських та галицьких українців в питаннях літературної мови. На його думку, в період 1848—49 рр. «каждый писал как знал, мало заботясь о правильности и чистоте языка», і тільки пізніше «стало проясняться наше неопределенное литературное движение». Аналізуючи діяльність своїх учасників, він поділяє всіх дописувачів на дві групи: на тих, які «с самого первого начала руководствовались славянскоцерковным языком» та на тих, які «не обращая внимания на старославянский язык, решились по собственным видам, будто на основании простонародного наречия... составлять новый литературный язык», і які, «стараются покинуть выражения, употребляемые на пространной Руси, а вместо них усиливаются вводить исковерканные или нововыдуманые слова».

Раковський відверто заявляє про необхідність впровадження правил та форм російської мови: «Мы должны применять все формы и грамматические правила чистого русского языка к нашему слогу». Якщо досі Раковський робив деякі уступки в бік народної мови, то тепер він пише: «Мы должны всенародно объявить, что мы намерены писать на том языке, которым пользуется ученый мир во всей Руси, не позволяя себе никаких самовольных и безосновательных отступлений от него»¹⁰³ (Підкр. наше. —Ю. Б.).

Як ми бачили, в жодному з попередніх листів І. Раковський не наважувався так відверто, виразно і однозначно висловити свої погляди.

Отже, після А. Добрянського Іван Раковський був другим виразним прихильником введення російської мови до літератури Закарпаття та Галичини.

Залишається нам розглянути еволюцію у поглядах на літературну мову О. Духновича на даному етапі.

Насамперед слід сказати, що попередні дослідники, починаючи з К. Студинського і кінчаючи останніми науковими розвідками, завжди висвітлювали розвиток поглядів О. Духновича на літературну мову приблизно за однією і тією ж схемою: «бескидо- или карпаторуська мова» (тобто народна мова), «союз народного языка з церковнославянським, или библическим» (тобто церковнослов'янська мова) и «правильного права сродница... и матушка наша» (яку всі дослідники пояснюють як великоруську літературну мову). Різниця полягала тільки в оцінці цієї схеми: одні хвалили його за перехід від народної до великоруської мови, інші критикували його за це.

Нам вже довелося вказати на деякі фактичні помилки К. Студинського, найбільш обізнаного дослідника в цих питаннях і на їх наслідки. Ми довели, що Духнович і на другому етапі залишається на тих же позиціях, додержується тих же поглядів, що і раніше. Принципову зміну слід відзначити лише в тому, що коли раніше Духнович прагнув виробити на основі народної мови Закарпаття та Галичини літературну мову для вжитку на західноукраїнських землях, то тепер він не підкреслював цього, а намагався вживати народну мову лише в творах для народу.

На підставі фактів ми приходимо до того ж висновку, що і на третьому етапі Духнович не зійшов з цих позицій повністю. Хоча тепер вже діяли інші фактори — в редакціях, які друкували його статті та листи, панували інші погляди на шляхи розвитку літературної мови, москвофільство в середовищі галицької та закарпатської інтелігенції набувало все більшої сили й підтримки з боку російської слов'янофільської інтелігенції, і він не міг не піддатись їх впливу.

В умовах недоброзичливої політики з боку уряду Австрійської імперії до закарпатських та галицьких українців, погляди О. Духновича на літературну мову стали менш виразними, ніж в попередній період.

Перш за все треба мати на увазі, що після придушення угорської революції, на початку 50-х років, коли австрійський уряд вже більше не підтримував закар-

патських українців проти угорців, коли закарпатські українці опинились в повній залежності від Угорщини, більшість представників закарпатських українців стала сподіватись на допомогу не Австрії, а царської Росії. М а й ж е повністю запанувала думка серед закарпатської та галицької інтелігенції про літературне об'єднання закарпатських та галицьких українців та й інших слов'янських народів Австрії з Росією, про потребу запровадити російську літературну мову як літературну мову Закарпаття та Галичини. В газетах, які видавались для австрійських українців, особливо в «Зорі Галицькій», «Ладі», пізніше «Семейній бібліотеці» працювали прихильники великоруської літературної мови. До того ж редактори, як ми вже знаємо з листа Раковського, намагались «разновидным сочинениям корреспондентов одинаковый придати облик», просто кажучи, вони переробляли кореспонденції, друкували з них лише те, що збігалось з їх поглядами.

У зв'язку з цим слід звернути увагу на дві обставини. По-перше, якщо Духнович був прихильником введення російської літературної мови до літератури Закарпаття та Галичини, то чому не залишилось про це виразних його власних висловлювань?

На прикладі листів Раковського ми бачили, що двері редакцій для таких поглядів були в той час повністю відчинені. Такий активний діяч та дописувач як Духнович не написав з цього приводу протягом кількох років жодної статті. Цей факт нам здається дуже показовим.

По-друге, якщо Духнович був прихильником російської літературної мови, таким як А. І. Добрянський, Я. Головацький, С. Шехович, І. Раковський та інші, то чому його приватні листи, надруковані неповністю, як його минулі статті («О состояніи русинів в Угорщині», «О словесном русинов совокупленіи» тощо). Наведені статті друкувались з заявою від редакції: «розправу туго печатаємо дослівно так, яко нам брат угорський русин подав, щоби очевидячи показалося, що мова їх руська є тая самая як наша, и народ Угорсько-руський тот же самый народ, що наш руський»¹⁰⁴. Його ж листи на цьому етапі друкувались з а в ж д и в уривках і з а в ж д и без підпису.

Напевно, не могли погодитись такі москвофіли, як Я. Головацький, С. Шехович та інші, що такий авторитет, як Духнович, не висловив своєї згоди з їх новими поглядами. Тому, мабуть, друкували уривки з його приватних листів з метою, щоб хоча б частково довести, що Духнович є теж прихильником введення російської літературної мови до літератури Закарпаття та Галичини.

Лише так можна пояснити факт надрукування редакцією «Зорі Галицької», а пізніше «Сімейної бібліотеки» уривків з приватних листів Духновича.

Але навіть в уривках листів, тенденційно підібраних, немає виразної згоди автора на запровадження російської літературної мови.

Розглянемо їх зміст. Коли Антон Могилянський переклав «Єрмака» Хом'якова і видав його (Перемишль, 1852 р.), то хтось з Пряшева (припустимо, що це був Духнович, хоча доказів про це ніхто з дослідників не наводить) написав приватного листа, а «редактори «Зорі Галицької» скористувалися приватним письмом... і надрукували його в уривках»¹⁰⁵. З цих уривків ми дізнаємось, що кореспондент був невдоволений тим, що перекладач «салони виключив з образования нашого языка», що не помічає він досягнення «і труди прочеї руської словесності», що він «не щоб учити народ, живучий в устах оного матеріал языка виділювати, утончати, усовершати — він від народу вчиться і в знисхожденні к простонародному наріччю верх совершенства видить». Автор відзначає, що коли таким чином створювати художню літературу, то «нам із букваря і букварної літератури ніколи не вийти», бо потрібно «нам двигати язык із порока сельської грубості, не утопати в грязі фразеології мужиків», інакше, повторює автор, «на всякія десять села особливої граматики і особого словаря нужно». Проте О. Духнович і тут обстоює думку писати простонародні твори народною мовою.

«Зоря Галицька» не погодилася навіть з такими поглядами і вважала за потрібне заявити: «Касательно простонародных книг, то і в тих хотіти писати по простонародному значит, никому не угодити, понеже в простонародіі каждая страна, каждые десять села іміють

своя собственная и равное право к своему собственному. Тогда ність літературы . . . »¹⁰⁶.

Студинський вважає ці слова запереченням народної мови та захистом великоруської літературної мови. На нашу думку, в наведених словах немає виразної думки ні проти народної мови, ні за великоруську літературну мову. Якщо прийняти до уваги той, вже доведений, факт, що Духнович був раніше прихильником очищеної народної мови (чого просто не знала більшість дослідників), то можна висловити припущення про те, що Духнович засуджував не народну мову Могильницького, а його діалектизми, провінціалізми і те, що перекладач «живучій в устах народа матеріал языка не усовершеншає». Цю думку підтверджує також наведена примітка редакції, в якій вона відмежовується від поглядів Духновича і від народної мови.

В листах Духновича хоча і сказано, що «Зоря» восхищает всех . . . , а «Лада» требует немножко одобрения (покращання. — Ю. Б.)», що зовсім зрозуміло, бо Духнович схвалював все, що, на його думку, допомагало розвитку народного життя, однак, як і В. Добрянський, він бажав би, щоб редактор С. Шехович «рідше употреблял польські вираженія», які у нас гнусливо звучать»¹⁰⁷.

В оцінці Духновича ні «Зоря Галицька», ні «Лада» не були ідеальними. Він рівночасно критикував і «Ладу», висловлював незадоволення «Зорею Галицькою» за її мовні суперечки, але ніколи не за вживання тієї чи іншої мови. З цього приводу він писав: «Зоря» . . . есть совершенное письмо . . . но наши озлоблены на русскую часопись, и раднее ничего читать не будут, нежели пустыми распрями оскорбляются, они и «Зоре» уже не верят . . . , думая, что русское письмо без роспри, и оскорблений быть и не может . . . »¹⁰⁸.

Отже, з наведених уривків, надрукованих в «Зорі Галицькій», авторство яких приписується Духновичеві, з листів О. Духновича до Я. Головацького, не можна зробити висновку про те, що Духнович був проти народної мови і за великоруську літературну мову, бо в наведених документах хоч позиція автора занадто невиразна, все-таки не знаходимо висловів проти вживання народної мови в творах для народу.

Є ще один «документ», який, на думку попередніх дослідників, ще «жахливіший» та «виразніший». Це виступ Духновича, названий Студинським «никчемністю, безпримірною і неможливою в яким-небудь іншим народі», який доказує, «з якою погордою відносились редактори «Сімейної бібліотеки» до народної мови»¹⁰⁹. Мова йде про «виїмки из драгоценного письма Високопреподобного каноника, одною из двух покровителей нашей словесности, госп. А. Д.»¹¹⁰.

Що, власне, сказано в цих виїмках з листа? Говорячи про мовні суперечки, внаслідок яких могла загинути «Сімейна бібліотека», автор уривків закликає: «О, друзья, братья! Почему враждуете вы на безпорочную, правильного права сродницу, и не сродницу токмо, но и мамушку вашу? Почему перехватываете от ней превосходительства, почему поставяете на ея місто безнравную простую служанку, безазбучну, валяющуюся по корчмам и по вольным домам? Оставьте все, то вражда семейная, и жалко, что од родного племени возникают неприятели!»¹¹¹.

Як ми розуміємо ці слова? Автор обурюється, що є люди, які враждують проти «правильного нрава сродницы и мамушки вашей», не бачать її «превосходительства», хочуть замінити її «безнравною служанкою, безазбучною, валяющуюся по вольным домам». Значить, він виступає за вживання великоруської мови газетою «Сімейна бібліотека» і проти її заміни «служанкою». Але хто докаже, що під «служанкою» автор розумів народну мову? Коли це так, то слід висловити сумнів щодо авторства уривку, бо вся творчість О. Духновича свідчить проти такого висновку.

В наступному абзаці є слова: «Ты же, любезная... «Библиотека», ходи правильным твоим путем, лети на крылах ненарушений грамматики...»¹¹², які знов свідчать, що автор «виїмків з драгоценного листа» не виступає проти мови газети, але саме факти, нами вже згадувані, не дозволяють нам робити такі прямолінійні висновки, які роблять попередні дослідники в питанні ставлення автора до народної мови. Такі висновки виходять з неправильного розуміння поглядів Духновича вже на попередньому етапі.

Для правильного зрозуміння ставлення Духновича

Во вниманіи съ
не вниманіи съ
не вниманіи съ
не вниманіи съ
не вниманіи съ
не вниманіи съ
не вниманіи съ
не вниманіи съ
не вниманіи съ
не вниманіи съ

В. В. Духновича

ДОБРОДѢТЕЛИ

ПРЕСВѢРАЮЩАГО ПОНАЖИТО

И ПРА

ВЪ ГРЕХЪ ДА СРЕДИТЕ

по приговорному определению въ 1812

Городъ Бортнянъ Русского

суду

Владиміра Духновича

ВЪ ПЕРВАЮ

Римскій соборъ русскаго духовенства

1812

до народної мови слід звернутись до його практичної діяльності серед народу, розглянути мову, якою писав він власні літературні твори.

Відомо, що Собор вчених Головної ради руської у Львові, який проходив у 1849 році, прийняв, крім інших постанов, і рішення про те, що твори для народу слід писати народною мовою твори наукові — літературною мовою¹¹³. О. Духнович додержувався цього рішення і на протязі всієї своєї діяльності писав всі твори для народу народною мовою, і весь час відстоював це право. У статті-рецензії на переклад Могильницького він відстоює це право, полемізуючи з думкою редакції газети, в якій надрукована його стаття. Цією мовою написані і «Книжиця читальная для начинающих», видана в Будапешті в 1847 році і перевидана в 1850 та 1851 роках, і «Добродітель превyšает багатство — гра в трех действиях по простонародному изречению в пользу народа карпаторусского», видана у Перемишлі в 1850 році, і «Последняя моя піснь», написана в 1862 році. Всі ці твори та десятки інших, написані в різний час і народною мовою. В примірнику книги «Добродітель превyšает багатство», який подарував Духнович Народному Дому в Львові та який зараз зберігається в бібліотеці АН УРСР у Львові, рукою Духновича написано: «В книжці сей не внимаѣ слога ни правописи, бо то для простого писана есть народа и не для литературы, а для пользы народной издана была».

Що ж до практичної діяльності Духновича, то наведемо лише один цікавий факт, про який довідуємось з дописів Духновича¹¹⁴: «Руський народ, що стогнав у ярмі підданства, був темний, неграмотний, ледви знав «отче наш» та деякі молитви. Щойно останніми часами, завдяки урядови, Еп. Гаганцови, жуп. Главачови кинено гадку основивання шкіл. В том случаю посчастлилося і мні содействовати сему святому предприятию, я такожде вислан архієреем, во солодком сопровожденіи висшого судіи Маковицького А. Мартяка, честнійшого і ревнійшого Русина, спутешествовал цілу Маковицю, уча і упоміная народ на воздвіженіе школ і слава богу в 71 селах системизовал училища с большим удовольствием, о чем і радостную подаю вість»¹¹⁵. Ця практична діяльність по заснуванню шкіл

красномовніша за всякі вислови про мовні доктрини і вона яскраво свідчить про його відношення до народу та його мови! Духнович радів кожній новій школі, сам, будучи вже 60 річним дідусем, заснував 71 школу, радів з приводу того, що діти з села Медведже або Писана вже до 20 вміють рахувати та писати¹¹⁶. Майже всі свої книги він роздав дітям без найменшої винагороди. На своїй квартирі і на свої кошти утримував до 15 студентів галицьких та закарпатських українців (Див. спогади «одного з галицьких студентів» Василя Чернецького у «Слові»¹¹⁷). Найрізноманітніші форми мала його допомога народові¹¹⁸.

Приділяючи багато уваги розвитку шкіл, освіти, народному життю, Духнович разом з тим вважав за доцільне вживання в літературі галицьких та закарпатських українців великоруської літературної мови, (правда, до таких поглядів він прийшов пізніше), але він ніколи не міг з погордою відноситись до народної мови, як це вважають деякі дослідники, зокрема К. Студинський.

Слід прийняти до уваги, що за весь цей період Духнович не надрукував жодної статті, в якій би «з погордою» висловився про народну мову. В надрукованих, можливо і проти волі автора або без його згоди, «відривках» та «виїмках» з приватних листів в одному випадку невідомого автора з Пряшева, в другому «Каноника А. Д., одного из двух покровителей нашей словесности», теж немає слів чи виразів, які б безперечно свідчили про «погорду» їх автора по відношенню до народної мови. Згадаємо, що Я. Головацький, і особливо С. Шехович, через яких тільки міг потрапити приватний лист з Пряшева на сторінки газети, вже раніше без згоди автора друкували речі, які були не призначені для друку, як це було зроблено з приватним листом В. Добрянського¹¹⁹. Вони навіть підробляли і фальсифікували листи, як це зробив С. Шехович, підписавши свій пасквіль на Й. Лозинського «Один питомець р. Л. С.» (руської Львовської семінарії. — Ю. Б.), за що сам Я. Головацький назвав Шеховича, свого друга та однодумця, «подлецом»¹²⁰.

Відомо також, що С. Шехович був свого роду «смельчак», якого використовували такі «високопоставлені»

люди, як Я. Головацький, Д. Зубрицький, для такої роботи, яку незручно було робити «человеку, имеющему состояние или чин»¹²¹.

Нарешті, приймемо до уваги, що в своїй практичній літературній діяльності Духнович ніде і ніколи не відносився з погордою до народної мови, а, навпаки, «своєю практикою він, по суті, підняв мову Підкарпаття до літературної»¹²², бо написав нею багато літературних творів; в своїй культурно-освітній діяльності ніколи не нехтував народною мовою, а навпаки — його величезна і багатостороння літературна і культурно-освітня діяльність була наслідком того, що він любив свій бідний і пригноблений народ та його мову. На підставі всього цього, з повним усвідомленням наукової відповідальності ми твердимо, що О. В. Духнович і теоретично у своїх листах і статтях ніколи не відносився «з погордою» до народної мови.

Тут слід ще співставити відомі слова Івана Франка про Духновича з нашими висновками про погляди Духновича на літературну мову.

У відомій статті «Стара Русь» — рецензії на книгу К. Студинського: «Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850—62», Франко писав: «... Духнович, чоловік без сумніву доброї волі і не малих здібностей, але невлічимо заплутаний у язові та політичні доктрини...»¹²³.

Дійсно, серед представників Закарпаття та Галичини не було в той час діяча, який зумів би правильно розібратись у політичних та мовних доктринах. Не піднявся вище над своїм часом і Духнович. Але, незважаючи на це, Духнович був найбільш демократичним представником літературного руху Закарпаття взагалі і шляхів розвитку літератури зокрема.

Потрібно також вказати на історичне значення впровадження російської літературної мови в літературу закарпатських та галицьких українців та його наслідки.

Ми вже сказали, що ті або інші позиції авторів щодо літературної мови свідчили про демократичність розуміння ними питань розвитку народного життя. Хто більш демократично розумів проблеми розвитку народного життя, той в питаннях літературної мови набли-

жався до думки про необхідність вживання народної мови. Однак не слід на підставі цього твердити, що у вимогах інших людей не було нічого прогресивного.

Тут потрібно взяти до уваги і те, що всі представники Закарпаття та Галичини — і ті, які відстоювали думку про необхідність писати народною мовою, і ті, які вводили до літератури закарпатських та галицьких українців церковнослов'янську або великоруську мову, тобто і А. І. Добрянський, і І. Раковський, і О. Духнович, О. Павлович, і Н. Нодь та їхні галицькі прихильники визнавали, що як закарпатські, так і галицькі українці є частиною українського народу за тодішньою назвою «руського народу» чи «племени».

А «весь хід розвитку української літератури в першій половині ХІХ ст. виразно позначений боротьбою за право на її існування як літератури українського народу. Реакційні кола суспільства і реакційна російська преса, в зв'язку з успіхом «Енеїди» Котляревського, байок Гулака-Артемівського та інших подібних творів, висунули й поширювали думку, що українська мова придатна тільки до жартівливих творів, але не здатна до широкого літературного розвитку і що література українською мовою розвиватися не може... Українську мову було виголошено вигадкою, гібридом різних мов, мертвою, а українське письменство — літературним жартом, забаганкою, капризом»¹²⁴

Отже, якщо «реакційні кола суспільства і реакційна російська преса», з якими тільки і могли бути зв'язані представники Закарпаття та Галичини, не визнавали української літературної мови і заперечували можливість дальшого розвитку української літератури, то і представники Закарпаття та Галичини (які ще крім цього дуже мало знали про цю мовну, літературну боротьбу), тим більш не могли вірити в неї і бачити в ній майбутнє. Тому літературною мовою руською (тобто мовою всіх руських: великоросів, малоросів, білорусів) вони вважали російську літературну мову, доводячи інколи, що її несправедливо називають «великоруською», «масковською».

Таким чином питання літературної мови не було ізольованим питанням Закарпаття та Галичини, а було пов'язане з боротьбою за право на існування літератури

всього українського народу. І саме та обставина, що українську літературну мову не визнавали реакційні кола суспільства в Росії і російська реакційна преса, які мали значний вплив на місцевих культурних діячів, звернула цих діячів на шлях заперечення, невизнання української літературної мови в Закарпатті та Галичині.

Якби на Західній Україні була в той час вироблена українська літературна мова, як вона вже тоді була вироблена на Україні, то питання літературної мови Закарпаття та Галичини того часу можна було б вирішити і сьогодні ми могли б говорити про багату літературу. Закарпатські та галицькі письменники або були б писали українською літературною мовою, або російською і не було б там стільки суперечок вживати народну мову, або щось інше під її назвою, не було б також спекуляцій з церковнослов'янською мовою.

Однак в той час на Західній Україні не було ще вироблено української мови, а про перші кроки української літератури в ці роки тут було майже невідомо. І тому слід інакше оцінювати щирі прагнення представників Галичини та Закарпаття до вживання в своїй літературі російської літературної мови. Роздрібнені закарпатсько-українські діалекти, на думку літературних діячів Закарпаття та Галичини, були слабою протидією панівній угорській (а в Галичині польській) мові. Тому в щирих намаганнях ввести російську літературну мову в літературу Західної України і прагненнях до літературного об'єднання з Росією взагалі, потрібно відзначити і прогресивні сторони: російська мова була засобом протесту проти мадьяризації.

Таке розуміння запровадження російської літературної мови до літератури західних земель України не заперечує і того факту, що майже всі місцеві діячі, хоча і не з власної вини, не бачили вірних шляхів літературного розвитку Західної України та розвитку всієї української літератури.

Ці шляхи залишились незрозумілими і для найбільш демократичного діяча Закарпаття тих часів — О. В. Духновича¹²⁵.

Прагнення до російської літературної мови, її вживання в літературі Закарпаття та Галичини — там, де

вони не поєднувались із зневажливим ставленням до свого народу і рідної мови, мали прогресивне значення. Вони були свідченням того, що українське населення Закарпаття та Галичини явно тяжіє до своїх, що по той бік Карпат і далі, а не до Угорщини і Польщі. До Закарпаття та Галичини доходили хоч деякі твори російської літератури; єднання з Росією народило певну літературу та культурне життя.

Іван Франко з цього приводу в 1889 році писав: «Візьмім примір Угорщини (Закарпаття. — Ю. Б.): нема найменшої різниці, чи русини угорські пильніше звертають увагу на мадьяр, чи на Росію? А все ж таки, доки ті русини звертали очі свої на Росію, у них проявилось хоч яке-таке життя народне, були хоч які-такі писателі, газети, починався і рух народний, прокидалось «народовство» серед молодіжі. А тепер, коли зв'язки з Росією порвалися, коли очі угорської інтелігенції звернулись до Пешту, — що там зосталось?»¹²⁶.

І досі деякі дослідники знову висвітлюють це питання однобоко. Одна їх частина всьому, що зв'язано з Росією, надає величезного значення, не розрізняючи, що було реакційного і що є прогресивного в їх намаганнях. З таких робіт слід назвати книгу Ф. Малкіна «Русская литература в Галиции»¹²⁷, де кожне слово про Росію розцінюється як демократичне і прогресивне. Друга частина дослідників, навпаки, вбачає в «москвофільстві» галицьких та закарпатських діячів лише «москвофільство» — реакційну течію¹²⁸.

Отже, питання літературної мови в Закарпатті та Галичині було пов'язане з питанням літературної мови всього українського народу. Місцева інтелігенція була зв'язана з консервативною частиною російської інтелігенції і реакційною російською пресою. Прогресивна тогочасна російська інтелігенція і її преса не цікавилась в той час питанням розвитку народного життя пригноблених слов'янських народів, та й не завжди вірно розуміла їх, — дивись, напр., висловлювання М. Г. Чернишевського: «Мы, великоруссы, не можем похвалиться, что всегда были справедливы в своих литературных отношениях с малороссами. Еще очень недавно русская литература смотрела на попытки при-

дать литературное значение малорусскому языку иногда с надменной усмешкой, иногда и прямо с враждой»¹²⁹. На кого ж тоді було орієнтуватися закарпатській інтелігенції, як не на ті кола, які виявляли хоча деякий інтерес до себе? Ці реакційні кола свідомо підогривали в них прагнення до російської літературної мови. Місцеві діячі бачили у російській літературній мові мову всіх «руських», частиною яких і себе усвідомлювали. Таке становище не було створене самими галицькими та закарпатськими українцями, а було принесено сюди з Росії.

На цьому фоні знов вигідно виділяються ті діячі, які намагались настільки до теоретичних міркувань, наскільки скромною, кропіткою і щирою працею допомагати своєму народові. Таким і був О. В. Духнович, «заплутаний у мовних та політичних доктринах», видатний у своїй буденній практичній освітній роботі.

В. ЗНАЧЕННЯ КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ О. В. ДУХНОВИЧА ДЛЯ РОЗВИТКУ КУЛЬТУРИ І ЛІТЕРАТУРИ ЗАКАРПАТТЯ

О. В. Духновичеві належить центральне місце в розвитку літературного руху середини ХІХ ст. на Закарпатті. Чи в тогочасній журналістиці, чи в спробах в галузі художньої літератури, чи в організаторській та видавничій діяльності — всюди зустрінемось з ім'ям О. В. Духновича.

Тому для повнішої картини літературного руху Закарпаття середини ХІХ ст. неодмінно потрібно хоч би коротко охарактеризувати його культурно-освітню діяльність.

Перш за все слід звернути увагу на два моменти його біографії¹.

По-перше, Духнович став священиком лише за бажанням матері. В нього був дуже виразний нахил до природознавчих наук, особливо до біології. Про це свідчать не тільки його слова в «Автобіографії», але і вся його культурно-освітня діяльність, зокрема його поради хліборобам, його захоплення колекціонера. Духнович глибоко любив і розумів природу, цікавився природознавством, увесь час збирав колекції мінералів та трав. Тому слід думати, що, коли б він мав змогу, він був би великим біологом-практиком і більше зробив би в справі піднесення рівня сільського господарства в рідному краї.

По-друге, Духнович був у молодості волелюбним. Його суперечки з пряшівським єпископом Гр. Тарковичем свідчать про те, що він не був вже настільки покірним, тихим, щоб без протесту коритись суворому і деспотичному начальнику. Те, що він, священик, «добре обдумавши, залишив місце муки і, ні з ким не попрощавшись», — втік «шукати собі куска хліба», виразно свідчить про те, що молодий Духнович думав не про спасіння душі. Цей факт, правда, не робить з нього ні революціонера, ні бунтаря, але він показує, що Духнович став священиком не з переконання, а заради волі матері. Пізніше, хоч Духнович і «присмирів», «як пташка в золотій клітці, звик до всього, що було йому

раніш жахливим»². Та все-таки завжди жалкував, що дав одягти себе в мантию священика. На це він натякав у своїх віршах «Самотність», «Убігшая свобода», «Свобода», «Поздравленіє Русинов на год 1851», в любовній ліриці. Такі вірші, як «Дівушка в саді», «Помяник», «Памятник» та багато інших «неморальних» віршів, надрукованих лише останнім часом, малюють нам Дух-

Маловідома фотографія О. В. Духновича.

новича як людину з усіма земними бажаннями та прагненнями.

Культурно-освітня діяльність Духновича дуже різноманітна і багата. Найбільш інтенсивна доба її припадає на зазначені роки. Саме тоді він написав майже всі свої твори, видав багато книжок³. Однак і досі не висвітлений характер редагованих ним книг, навіть не вияснена кількість виданих ним книг, бо не всі є

одна рука. Зараз дуже важко знайти його книги, і тому багато питань його видавничої діяльності залишається невирішеними.

Перш за все в існуючих дослідженнях немає єдиного погляду на книгу «Поздравленіє Русинов на 1850 год». Так, професор Ф. Ф. Арістов, який вперше склав бібліографію творів Духновича, про неї пише: «Поздравленіє Русинов на новий год 1850. Перемышль, стр. 54. В этом сборнике, составленном Духновичем, помещены два его произведения: «Поздравленіє (стих.) и Прощаніє с 1849 г. (статья)»⁴. Це знайдемо і в інших бібліографіях творів Духновича. М. Ричалка⁵ та радянський дослідник П. М. Федченко⁶, забуваючи, що цей збірник впорядкований Духновичем, просто вважають його книгою Духновича. Останній дослідник вважає всі три книги «Поздравленіє Русинов» (... на Новый год 1850, ... на год 1851 от Литературного Заведенія Пряшівського і ... на год 1852 от Литературного Заведенія Пряшовского) творами Духновича. Разом з тим П. М. Федченко вважає всі три згадані книги календарними виданнями, хоча в двох з них «Поздравленіє Русинов» на 1851 і 1852 роки ніяких календарних матеріалів немає, це чисто літературні альманахи. Протилежну помилку роблять М. П'явко та А. Гончаренко в своїй статті про Духновича⁷, помилково твердять, що «Пряшівське літературне товариство . . . . в 1851—1852—1853 роках видало три літературні альманахи «Поздравленіє Русинов». Отже, різнобій тут повний.

Що ж до збірника «Поздравленіє Русинов на 1850 год», то в ньому надруковано лише один вірш і статтю Духновича. Анатолій Кралицький, який жив у часи Духновича і знав ці видання, у своїй статті «Олександр Духнович»⁸ не наводить цієї книги між творами Духновича.

Бібліографія Духновича, складена Арістовим і використана (хоча і доповнена) М. Ричалкою, згадує лише Місяцеслов на 1854 і на 1857 роки. Однак у «Додатках та матеріалах» до своєї книги М. Ричалка друкє фотокопію обкладинки Місяцеслова на 1853 рік⁹. Останній «Місяцеслов на р. 1857» — вийшов у двох варіантах і під різними назвами: «Місяцеслов господарский Львовский на год 1857» та «Місяцеслов в поздравленіє

угорських Русинів на год 1857». Цікаво, що до 104 сторінки обидві ці книги містять однаковий матеріал. Далі перша подає відомості про ярмарки в Галичині, друга — про ярмарки в Угорщині. Між тим в згадуваній статті Кралицького говориться, що Духнович видав місяцеслови «на 1850, 1851, 1854, 1857 роки». Крім того, є ще згадка самого Духновича про те, що він підготував до друку ще один місяцеслов. Він надіслав його до друку в Перемишль, а там, невідомо чому, був виданий без імені упорядника. Про це повідомляв Духнович у листі до Я. Головацького, пересилаючи «Місяцеслов на 1857 рік» з проханням про надрукування його у Львові. Тут він пише, щоб Головацький, якщо не буде змоги надрукувати її окремо, хоч використав зібрані матеріали, як вже раз зробили з його книжкою у Перемишлі¹⁰. Отже, всіх «Місяцесловів», впорядкованих і виданих Духновичем, п'ять (а коли місяцеслови на 1857 рік, що вийшли окремо для Галичини, а окремо для Закарпаття, сприйняти за два — то шість, а не два, як твердять бібліографи. Дивує лише, чого А. Кралицький не наводить у своїй статті місяцеслов на 1853 р., з обкладинки якого існує фотокопія.

Вже перелік праць Духновича свідчить про неймовірно активну діяльність Духновича як автора і видавця. Уява про цю діяльність пошириться, коли нагадати, що деякі з книжок в ті роки часто перевидавались. У закарпатських українців не було своєї друкарні і Духнович змушений був просити різні друкарні в різних містах імперії, щоб здійснили видання книжок. За свою роботу Духнович не тільки не одержував гонорару, але часто ще й сам даром роздавав свої книги сільським школам тощо.

Однак головним фактором при оцінці цієї діяльності Духновича є зміст та значення його праці для тогочасного життя, для розвитку освіти, культури й літератури населення Закарпаття. З цієї точки зору найбільш позитивної оцінки заслуговують «Книжиця читальная для начинающих» та «Народная педагогія...». Ці книги справді були найпотрібніші для населення. Маючи на увазі тогочасні умови, рівень освіти як простого трудового населення, так і інтелігенції, ці книжки визначали світогляд тогочасної української громадськості.

Вони і зараз дивують своїм прогресивним спрямуванням, передовими педагогічними принципами, популярністю.

У букварі «Книжиця читальная для начинающих» подано потрібні для молоді знання. Тут Духнович навчає дітей ввічливості, пошани до людей, особливо до старих, чистоті, привчає їх до праці, показує на велике значення освіти тощо. Сама книга написана дуже простими дохідливими віршами народною мовою. Все це збільшувало значення книги і рівночасно робило її фактом літературного життя. Адже цією книгою О. Духнович, продовжуючи традиції М. Шашкевича, перший з діячів Закарпаття 40-х років починає вживати народну мову в літературі і в підручниках для шкіл. Ще до появи газет «Зоря Галицька», «Дневник Руський», «Галичо-Руський Вісник» і дискусій про літературну мову і навіть до революції 1848—49 рр. Духнович видав книжку написану народною мовою, розраховану на широкі маси.

Цей факт мав величезне значення не тільки для розвитку місцевих шкіл, але і для розвитку місцевої української літератури.

Повністю підпорядкована потребам сільських шкіл українського населення Закарпаття також «Народная педагогія...» О. Духновича. В ній дуже детально розроблені погляди Духновича на навчання та виховання сільської молоді взагалі і зокрема на патріотичне, моральне, естетичне та фізичне виховання, на виховання навиків до фізичної, особливо до сільськогосподарської праці.

Пишучи ці твори, Духнович враховував конкретне становище в шкільництві і бажав допомогти відсталому у своєму культурному розвитку українському населенню Закарпаття. Він пропонує у своїх книгах те, що в даний момент при даних обставинах можна було здійснити, що не вимагало величезних коштів, і тому його книги були придатні для практичного вжиття, стали добрими порадиниками для учителів в їхній благородній праці.

Прогресивність поглядів Духновича в питаннях навчання та виховання молодого покоління, підпорядкованість принципів практичним завданням навчання

молоді найпотрібнішим знанням та навикам, народна мова його букваря — відіграли значну роль у покращанні шкільної справи і мали значний вплив на розвиток освіти, культури та літератури Закарпаття.

І. Франко писав, що «нація, котра помирає з голоду, в котрій 90 процентів людей не вміє ні читати, ні писати і не має de facto ніякої політичної волі — така нація потребує хліба, азбуки і конституції»¹¹. Отже, Духнович з усіх діячів Закарпаття середини ХІХ ст. найбільше допоміг своєму населенню, давши йому «азбуку» і задовольнивши тим одну з трьох головних його потреб.

До цієї групи книжок Духновича слід зарахувати також «Краткий земепис для молодих русинов» з його «Общою історією», хоча рівень відомостей про окремі держави тут не завжди достатньо вірний. Однак їх рівень визначається не стільки здібностями автора, скільки джерелами, якими користувався автор. Всі ці підручники для початкових шкіл становлять найбільш цінні книги Духновича. Вони видавались досить великим на той час тиражем, деякі з них перевидавались, автор сам розсилав або власноручно роздавав їх учням в школах, так що вони доходили до свого читача, були, і то дуже довго, в деяких селах ще на початку ХХ ст. дуже улюбленими книгами шкільної молоді і користувались великою популярністю.

«Сокращенная грамматика письменного русского языка», видана Олександром Духновичем, яка могла подати нам багатющій матеріал щодо поглядів Духновича на мову, а тим самим і про його ставлення до народної мови, вийшла з друку не в такому вигляді, в якому написав її автор. Вона була перероблена І. Раковським та В. Войтковським і тому важко сьогодні визначити те її місце і значення, яке вона зайняла б, коли б була видана в первісному вигляді.

Нікому з дослідників не пощастило знайти рукопис оригіналу книги, щоб можна точно встановити, якою мовою граматику написав Духнович і наскільки переробили її Раковський та Войтковський. Є тільки думки дослідників про те, що Духнович написав граматику місцевих закарпатських українських говорів, а Раковський з Войтковським переробили її на граматику

літературної російської мови. Про це писав Матисов¹², відзначаючи, що «старик» (Духнович) «много бранил проказника», тобто Раковського, за переробку його книги. Пізніше про це писав Арістов: «Эта грамматика была написала А. В. Духновичем на местном карпато-русском наречии, но В. М. Войтковский и И. И. Раковский, которому автор послал в Будапешт свое сочинение для напечатания, изменили первоначальный язык грамматики на общерусский лад и в таком виде выпустили ее в свет»¹³. На це вказують у своїх роботах по цьому питанню Іван Панькевич¹⁴, Франтішек Тіхий¹⁵, про це згадується і в книзі «Избранные сочинения А. В. Духновича — стихи и проза»¹⁶ тощо.

Отже, слід думати, що Духнович написав граматику місцевої української мови. Цей факт стверджує і поглиблює в нас думку про наявність елементів демократизму в його розумінні мовного питання в цей період і свідчить про велику любов Духновича до рідної мови, про його плани вживання народної мови в письменстві, а це в свою чергу свідчить про те, що Духнович турбувався про освіту простого трудового населення.

Своєрідне місце належить таким книгам Духновича як «Литургіческій катехизис», «Хліб души...» та «Молітвеник для руських дітей».

На перший погляд здавалось би, що видавати релігійні книжки на будь-якій мові — справа реакційна. Така оцінка наведених книжок Духновича була б вірною, коли б згадані книжки були написані згідно з усіма вимогами до церковних книг і коли б українському населенню Угорщини не загрожувала католицька агресія та денаціоналізація. За тих умов видання церковних книжок набувало свого прогресивного значення тим більше, що в них зустрічаємо також моменти апокрифічного розуміння деяких питань. Духнович добре усвідомлював собі значення цих своїх книжок, бо якби в них йшлося лише про релігійні міркування, то він міг поширювати серед народу існуючі угорські молитовники та катехізиси. Однак, він бачив, що церковні книги були в той час чи не найрозповсюдженішими серед народу, і тому він видавав ці книги рідною мовою.

Не позбавлений цікавості і зміст цих книжок Духновича. І. Франко, наприклад, дуже високо оцінив прин-

циповість Духновича, з якою він відстоював свої погляди у «Литургическом катехизисе» проти папського нунція. Ця полеміка свідчить про те, що Духнович, хоч сам і уніат, відчував себе православним, прихильником східних церковних догм, що він не сприймав механічно церковні догми, а роздумував над ними, вносячи в них деякі свої поправки.

Ще більш цікава за змістом книга «Хліб души...». Почитавши в «Зорі Галицькій» за 1854 р. «критику» Івана Раковського на цю книгу Духновича¹⁷, ми дійсно знайшли там чимало молитов (особливо пісень), складених самим Духновичем, які Раковський радить викинути при новому перевиданні, оскільки вони за своїм змістом не зовсім належать до церковних книг.

У згаданій книзі Духновича надруковані, наприклад, вірші «Піснь земледілца», «Піснь о смерти», «Піснь о страшном суді», де, хоч взагалі це теми релігійні, є, і досить виразні, моменти не церковного підходу до них. Такою є, наприклад, «Піснь земледілца» — розмова хлібороба не з богом, а з жайворонком, де є такі слова:

Пой, пой півець мой любезний
І для тебе сію я
Коли Бог зародить щедро
Поділимся ти і я.

Хлібороб і жайворонок прохають бога зберегти ниву від засухи, щоб був врожай хороший...

Отже, не про спасіння душі, а про насущні мирські справи співає хлібороб весною.

У вірші «Піснь о страшном суді» Духнович, наче сільський дідусь, який боїться предстати перед богом і відповідати за свої гріхи, пише:

О страшуся, о боюся,
Вся кров во мні загинет,
Когда в мислі роздумаю,
Что пред богом стати маю,
О всіх учинках казати
І страшно отвітовати...

(стор. 167)

Мало релігійного і в змісті вірша Духновича «Піснь о смерті». Автор горює, що повинен вмерти, залишити приємні місця, друзів:

Терпит душа страстну муку,
Відя от тіла розлуку.
Приятних міст есть жаль оставити
І з други ся вічно розлучити . . .

(стор. 64—65)

У вірші цікаві не тільки окремі місця, які ми могли б навести тут, але він весь дуже цікавий.
Ось його початок:

О плачуся і ридаю,
Коль о смерті подумаю,
Тогда узрю світа сего марность
А як краткая была моя радость.

Уже веселость поминется
Серця радость ізчезнет вся,
Бодрий, сильный дух нараз умліет
І глас громкий нараз заніміет.

Где суть ігри веселости,
Где лестный позор, радости?
О сія вся унила бивают?
Як легкий дим скоро ізчезают.

Стонет сердце, молчат сміхи,
Обернутся в плач утіхи,
Лестна любовь сердцем не владіет,
Радостный глас уже запіет.

Румное лице побляднет,
Очи смутный мрак обгягнет,
Руки, ноги, уди вся умліют,
Душевниї чувства утоліют . . .

Це, як бачимо, просто зображення смерті, позбавлене специфічного релігійного забарвлення. Такі вірші можна було б надрукувати не тільки в світських виданнях, але навіть в антирелігійних, якби такі існували в той час.

В другій частині автор дивується, чого людині важко розлучатися з земним світом.

Что о світі сем жаліеш,
Что о марностях боліеш!
Оставить тужиш неправости
Печаль, болізнъ, лєсть, гріх, вопль, марности.

О что плачеш, что ридаеш,
Что боішся, что лишаеш!
Оставляеш печаль і непокой
Достигнеш чрез смерть покой.

О помяни яко сей світ
Есть дочасний, в нім добро ніт,
Но вічний світ ті ся отворяет
В нем же сам Бог праведен бивает

В том світі . . .
Ніст в нім печалі і журби,
Ніт лєсті, плача ні тужби,
Не есть дождя, зими, жара, града,
Ніт болізні, хвороби ні глада.

Там жаль, шкоди, неправедность
Не дойдет страх і невірность
Там припадок міста не іміет
Гріх, болізнъ, смерть больше не владіет.

Там непокой нерушит тя,
Там гнів, ярость не спудит тя,
Там окламство не дойдет ні скупость
Огнь, потопа, ані серця лютость.

Отже, незабуваючи ні на хвилину, що Духнович вірить у вічне життя на небі, де є: і «покой неконечний» і «радость неісповідима», не можна в той же час не бачити того, що він говорить про важке життя народу на землі, де процвітає несправедливість, плач, журба, хвороби, голод, невірність, гнів і серця лютість. Отже, з одного боку, людині важко розлучатися із світом,

з другого боку, чого їй жаліти за цим несправедливим і недобрим світом.

Вірш цей дуже нагадує мотиви народних пісень про матір, яка просить бога, щоб взяв її дітей, бо краще вмерти, ніж терпіти це злиденне життя. Ці тенденції аж ніяк не можна вважати релігійними.

Як бачимо, автор описує життя не із своєї точки зору, а з позицій бідних людей.

І, нарешті, наведений вірш, як і інші подібні вірші Духновича свідчать про те, що він не був відірваним від життя народу, не настільки був обмеженим у своїх поглядах, як це доводили старі буржуазні дослідники. І само розуміння бога у Духновича не завжди ортодоксальне. Для нього бог — у численних і різноманітних проявах сил природи:

Тінистий ліс, бурни волни
Суть твоїх величеств полни
Гори, скали, долини
Суть знаки твоєї сили...
Множество пестрих цвітов
Гласит божую любов...

(стор. 75)

Подібних неканонічних моментів у піснях Духновича досить багато. Таких пісень, які ми можемо назвати віршами Духновича, в його церковних книгах можна нарахувати біля 25. Про це говорить їх народна мова. В них ми зустрічаємо такі слова як мотуз, злодій, вищідил, покля, любовати, білша-біліша, тужба, журба і т. п. Навіть цілі пісні часто мають виразно нецерковне походження:

Йосифу ангел мовил
З дітят ком і з матком
З бидлятком з ослятком
Няй ся хоронит...

Ця пісня, безперечно, народного походження, вона близька до західноукраїнських колядкових пісень як за своєю ритмічною структурою, так і за своєю мовою.

Все це разом свідчить про те, що релігійні книжки Духновича, особливо «Хліб души», являють собою

збірники популярних віршів на релігійні теми, де інколи тема є приводом для висловлення прогресивних думок. Наявність в цих збірниках пісень, написаних рідною мовою, відіграло виключну роль в розвитку культури українського населення. За браком інших книжок, вони часто і довго служили підручниками рідної мови¹⁸.

Отже, ці книжки Духновича, незважаючи на їх релігійний характер, були написані рідною мовою, інколи навіть з позицій селянства. При страшенному браку іншої, світської літератури, вони відіграли певну позитивну роль в житті українців Закарпаття саме завдяки своїй мові. Часто вони заміняли підручники в школах. Вони також затримували й зменшували вплив католицизму та латинського богослужіння. Важливе значення мали «місяцеслови» Духновича. При великій нестачі іншої спеціальної літератури про сільське господарство вони були своєрідними енциклопедичними сільськогосподарськими щорічниками. Багато статей дивує ще сьогодні великими практичними знаннями та вмілими порадами. Взагалі, для Духновича характерна величезна віра в людей, в можливість покращання злиденного життя народу. З одного боку, він бачить неймовірно важке становище широких мас трудового селянства, а з другого, — вірить, що можна знайти вихід з цього становища і з величезною енергією радить селянам обзаводитися тваринами, говорить про те, як забезпечувати для них корм, що сіяти в карпатських горах, як удобрювати землю, як обробляти її, щоб досягати кращих урожаїв тощо. Треба сказати, що ця сторінка діяльності Духновича досі не освітлена і належно не оцінена, хоч вона заслуговує високої оцінки.

І досі зберегли своє значення такі праці Духновича як «Истинная історія карпато-руссів», «Історія Пряшівської єпархії» (на лат. мові; у перекладі вийшла в С.-Петербурзі 1877 р.), що є, так би мовити, науковими історичним працями про рідний край Духновича. Правда, вони призначались автором не стільки для простого народу (особливо друга з названих, тому й написана вона на латинській мові), скільки для вчених.

Сюди належить і етнографічна праця «О народах Крайнянских», яка ще й досі повністю не надрукована

Залишається сказати кілька слів про літературні альманахи, видані Духновичем, «Поздравленія Русинов» на 1850, 1851, 1852 рр. По-перше, слід підкреслити, що ці книжечки не мають нічого спільного з виданнями календарного типу, як вважають деякі дослідники, які не мали навіть в руках згаданих книг¹⁹. Це літературні альманахи-щорічники Пряшівського літературного товариства. Їх значення не обмежується тим, що вони були «першими», написаними рідною мовою літературними альманахами. Значення цих книжок, на нашу думку, полягає в тому, що в них друкувалися не тільки твори Духновича, але твори різних авторів: священика О. І. Павловича, селянина Івана Ріпи, авторів-жінок, авторів братніх народів. В альманахах друкувалися переклади із словацької поезії тощо. Вони є результатом роботи організованого Духновичем літературного товариства, яке об'єднувало молоді сили українського населення Закарпаття. Так, наприклад, у «Поздравленії Русинов на 1851 год» виступають О. В. Духнович, О. Павлович, Г. Шолтис, І. Вислоцький, М. Нодь, Б. А. Д. (Дідицький) та інші. У «Поздравленії Русинов на 1852 год», крім наведених авторів, тут друкуються твори таких авторів, як П. Янович, А. Федорович, І. Ріпа — гажинський співець, І. Моравчик, М. Невицька з Писаної, Данило К. Найман, К. Ланггоффер, Бенедиктов, Анна Кригер-Добрянська, Тереза Подгаєцька, А. Янкура, А. Рубій, Олександр Лабанц; тут надруковані три уривки із поеми «Марина» словацького поета А. Сладковича та дві оди Державіна («Бог» та «Бессмертіє души»).

Поштовхом до розвитку власного літературного життя Закарпаття послужив, крім всього іншого, і заклик словацьких культурно-освітніх діячів, серед яких (під впливом ідей слов'янської взаємності Яна Колара та під керівництвом Людовита Штура) почався культурно-національний рух значно швидше та успішніше вже в 30-х рр. ХІХ ст²⁰.

В 1843 році один з членів штурівського товариства Jednota («Єдність») Богуш Носак-Незабудов вирішив познайомитись з життям українського населення Закарпаття. Від Ужгорода через Середнє, Мукачево, Хуст до Берегова він пройшов усе Закарпаття, всюди вив-

чаючи життя простого народу. Результатом цієї подорожі були його «Листи з невідомої країни до Л...», надруковані в словацькому журналі «Орел Татранський» за 1845 рік²¹.

В цих «Листах...» Богуша Носака-Незабудова знаходимо заклик до місцевої української інтелігенції потурбуватись про свій власний друкований орган, в якому можна було б розгорнути культурно-організаторську діяльність, пропагувати освітні та патріотичні ідеї. Б. Носак-Незабудов вважав, що домогтись такого стану важко, і тому він пише, щоб закарпатські діячі, поки їм вдасться організувати власний журнал, приєднались до словаків, та користались їх друкованими органами «Словенські народні новини» та «Орел Татранський».

З такими самими закликами до русинів звертався і Людовит Штур. Коли угорська газета «Magyar Hirlap» виступила проти заклику Носака-Незабудова до співпраці українців Закарпаття з словаками, у відповідь виступив сам Штур²².

Подібно до Богуша Носака-Незабудова, і Людовит Штур дуже тепло і прихильно поставився до українців Закарпаття. Він викриває угорську газету за те, що вона не називає українців справжньою їх назвою, але прозиває їх назвою «русняки».

Захищаючи основне положення Богуша Носака-Незабудова — «повинні б також і русини, так як і словаки, про орган свого духовного життя турбуватись, або доти, поки його доб'ються, до словаків приєднатись», — Штур виразно, з почуттям великої пошани до українців, їх мови, відповідає: «Хіба це такий до неба взиваючий гріх, що словак русинів до духовного життя закликає і радить їм, щоб потурбуватись про який небудь журнал русинський, а доти, поки його дістануть, щоб «Словенське новини» та «Орла Татранського» читали, або, іншими словами, щоб до словаків приєднались? Хто тут вимагає, щоб русини словацьку мову за свою прийняли? Та ж в цих є своя русинська гарна мова!».

У своїй відповіді угорській газеті Штур не обмежився лише захистом тих положень статей Носака-Незабудова, проти яких виступала угорська газета. Він

піднімає тут ряд інших важливих питань життя українців Закарпаття. Він картає зрадництво народних інтересів і пише, що коли є на світі гріх, який вимагає кари, так це зрадництво, відрив від власного народу. Крім того, Штур зупиняється на питанні українського шкільництва, організації друкарні тощо.

Отже, подібні заклики, турботи кращих діячів словацького національного та культурного життя про своїх сусідів і братів дуже позитивно вплинули на молоді сили культурно-національного та літературного життя Закарпаття.

Тому в заснуванні Духновичем «Літературного заведення прашівського», у виданні літературних альманахів, у турботах про заснування власної друкарні, як також у величезній турботі Духновича про сільські школи, рідну мову, можна вбачати здійснення мудрих порад братів-словаків, намагання працювати за їх зразком. Все це мало неабияке значення для розвитку національного життя українців Закарпаття.

І досі знаходиться у рукописі трактат Духновича «Естетственно-духовные разсужденія»²³. Коли значення інших книжок Духновича визначається тим, що вони були надруковані, розійшлися серед народу і в тій чи іншій мірі впливали, навчали народ, то ця книга цінна тим, що дає нам багатий матеріал для розуміння світогляду самого Духновича.

Праця²⁴ показує нам Духновича як ідеаліста, проте за його міркуваннями проступають іноді елементи ніби матеріалістичного світогляду автора. Це особливо помітно в першому розділі «О начале веществ», де Духнович говорить про «начало світа».

Але найбільш цікавим є останній розділ, де Духнович перестає філософствувати і починає писати на підставі багатого життєвого досвіду. Тут він піддає гострій критиці негативні прояви сучасного йому капіталістичного ладу.

Він говорить про те, що за 53 роки життя він «любив мір, любовався ним, радувався життю», бо думав, що «всі люди так створені», як він: «що кажуть, то і думають, як обіщають, так і зроблять». Однак, будучи багато разів обманутим, бо «можна сказати ніколи не сталося йому так, як він думав, як бажав і як йому

Друже народному
Друже почитаемому

Духовничу

Свисту бичу

Духовничу

Духовничу

ніца

Александра Духовничу

внуча Кривошеяна

Трашкочу.

1855.

Титульний лист рукописної праці О. В. Духновича з присвягою автора.

обіцяли люди і друзі», він «почав розуміти світ...». Він подає з цього погляду короткий опис свого життя, своїх прагнень довершити слави, і тепер з болем помічає пустоту всього цього: «Я вже добився вершини, я стою на верху гори, ... як багато раз завиджу під горою на сопілці грающому пастухові, много раз бажаю перемінити з ним високу мою посаду...».

І от, стоячи на вершині, Духнович «зрілим оком» дивиться на світ, подає його картини за діями, як у театрі, «кажуть бо якісь, що світ — це театр, де дійові особи — дураки, а глядачі ще дурніші за них».

В дії першій появляються біди та напасті; «тут показуються у своїй величі Обман, Коварство, Лукавство, Хитрість; далі показуються Грабіж, звідтіля виганяється Вірність, Благочестіє, Набожність, Любов і Пошана, далі виганяється Справедливість з Правосуддям враз із Спокоєм, на це приходять зразу злодійства і оволодівають всією сценою, тут далі приходить брат, що готує брату своєму Коварство, являється безбожний син на рідного батька враждуючий, і жінка чоловіку своєму яд приготовляючая, з другого боку: ... чоловік жінці своїй напасті ділаючий; нарешті діють вори, хижники, розбійники, лукаві лесники і ті підіймаються на ступені, прикрашені чинами, титулами показуючи всю сію толпу лицемірам, що користуються у всіх великою пошаною. Таким способом закінчується дія перша». В другій дії «сцена представляє багаті поля, міста, гради і доми, в яких першу роль грають глупці і дураки з ... (нецензурне слово. — Ю.Б.) і розпустними жінками, начальники з гончими собаками, соколами і хорошими лошадьми; ті грають, танцюють, веселяться їдять і п'ють дороге вино, а тут з боку чесний... випадком уничтожений чоловік від голоду мліє і йому умираючому нема кому води подати».

Дія третя проходить під знаменем «великоліпної дев'ятицвітної Хоругви, на якій величезними золотими буквами написано: *Politica*. На сторожі біля неї зі зброєю стоять Сребролюбіє і Егоїзм. За виходячими наперед тарабанщиками, трубачами, музикантами в ягнячій кожі слідує: Лицемиріє, Чужеложство, Святокрадство, Кровосмішеніє, Содомія, Блуд, Любодійство,

Завість, Заздрість і Користь; за тими толпою горнеться множество із світського, військового і духовного сана Начальників, чиновників, міщан, купців, торговців, митців всякого пола і віку з слугами і служницями своїми, і всі на повне горло кричать: се Щастя йде, приходьте люди, послужіть нам, ми ошастливимо вас, ваших потомків, давайте ваші гроші, давайте потрібні кошти на іждивеніє, вони принесуть внукам вашим сторічний плід, тільки приносіть все, що нам потрібно до здійснення премудрого Наміру, до цілі Щастя, бо то без потрібних видатків щастя не можна одержати; приносіть гроші хоть в займи, одержите відсотки ваші сребром і золотом, давайте зерно, воли, корови, все це потрібно на утримання солдат..., а коли ви сами охотно не дасте, то ми властю вишнею поберем усе, і ви, хочете чи не хочете, повинні щасливими бути... Ця сцена закінчується співом, сміхами, радісними вигуками, бо і в перших двох діях граючі особи приєднуються, і всі разом гостяться, зрозуміло, за рахунок прийдешнього щастя. А осторонь же стоїть Народ, бідний, нагий, розтерзаний, і то не людський образ, не тїнь образа; і він на повне горло повинен кричати: Ми щасливі, бо хто б насмілився сказати, що він нещасливий, то як бунтарь, ребелант, до ланцюгів береться, і, оковами обтяжен, гіренько відплатить за злий свій намір і суєвір'є. Це є Театр Міра сего; я в товпі ошастливленого Народу гляжу на це зрілище і з сумом чекаю кінця вистави, но вона не щоб кінчилася, а продовжується веселіше і ужасніше»²⁵.

Ось кілька моментів з «забутої», «невідомої» буржуазним дослідникам праці Духновича.

Говорячи про всі книги Духновича разом, потрібно відзначити як їх кількість (більше десяти), так і те, що вони розраховані в більшості випадків на простого сільського читача (підручники, місяцеслови). Не можна забувати і про велику жертвенність автора, що витрачав всі свої кошти на їх друкування і на поширення їх серед народу. Все це разом говорить не тільки про

велику ерудицію автора, але і про палке бажання допомогти простому народу вийти з його злиденного життя на шлях розвитку своєї культури і господарства.

Діяльність Духновича як організатора літературного життя Закарпаття знайшла своє конкретне втілення в «Літературнім заведенні Пряшівським».

Однак заслуга Духновича як організатора Літературного товариства полягає і в тому, що він не обмежувався друкуванням своїх власних творів, а організував та активізував усі літературні сили Закарпаття, доказом чого є велика кількість авторів, що друкували свої твори у літературних альманахах «Поздравленіє Русинів». Духнович співпрацював також з авторами, що жили далеко на периферії.

Як повідомляє сам Духнович²⁶, товариство виникло в 1850 р. під покровительством пряшівського єпископа Іосифа Гаганця. Товариство мало сприяти тому, щоб «для освіти руського народу книжечки видавалися і так сей народ поступово до читання і хосених наук привикав і даколи блаженіше дістав состояніє»; інакше кажучи: «освітою за краще життя». Крім того, товариство турбувалося і про збирання народних пісень та казок²⁷. На той час (в 1850 р.) воно нараховувало 72 членів і за короткий строк видало дев'ять книг.

Іван Раковський, який хоча і був членом цього товариства, в одному із своїх «Доверительних листів», що відносяться до 1854 року, пише, що він не знає, чи воно ще існує, чи ні. Це може бути доказом того, що Раковський не приймав участі в роботі товариства і не цікавився ним, або доказом того, що товариство не вело широкої роботи і його діяльність обмежувалася лише діяльністю його засновника і організатора — О. В. Духновича. Товариство, мабуть, було для Духновича лише органом, від імені якого він міг краще працювати. Можливо, що в 1854 р. товариство вже взагалі не існувало²⁸.

Діяльність товариства було б доцільним дослідити більш детально²⁹.

Ми підкреслюємо прогресивну діяльність Духновича як засновника товариства, що мало на меті освітньою роботою боротись за краще життя народу. Духнович загітував до товариства 72 інтелігентів, серед яких є

Намъ нѣтъ... (beginning of the first column of text)

Тѣмъ же... (middle of the first column of text)

Въ Сибирѣ... (short notice or heading)

Въ Сибирѣ... (short notice or heading)

Въ Сибирѣ... (beginning of the second column of text)

Въ Сибирѣ... (middle of the second column of text)

Въ Сибирѣ... (beginning of the third column of text)

Въ Сибирѣ... (middle of the third column of text)

Въ Сибирѣ... (middle of the third column of text)

Въ Сибирѣ... (short notice or heading)

Въ Сибирѣ... (middle of the third column of text)

Проловження списка членів Пряшівського літературного товариства.

представники інших народів, наприклад, словаки, серби тощо³⁰, і видав понад 10 книжок та зібрав значну кількість музейних цінностей, які пізніше передав Народному дому у Львові³¹. Якщо довести, що «Літературне Пряшівське заведеніє» не було «одобрено правительством», як твердить М. Ричалка, то можна говорити про небажану для уряду діяльність товариства.

Крім того, Духнович багато працював безпосередньо серед народу: допомагав багатьом селам відкупитись від феодалів³², заснувати школи; він об'їздив всю Мажовицю, «уча і напomiная народ на воздвиженіє шкіл і ... в 71 селах систематизував училище ...»³³, разом з іншими освітніми працівниками вів боротьбу проти пияцтва, за моральне, гігієнічне життя. Все це мало на той час важливе значення.

Про цю його величезну і благородну діяльність пишуть буквально всі дослідники, настільки була вона безкорисною і незвичною на той час, що її не можуть не згадати навіть ті дослідники Духновича, які не визнають найменшого значення його літературної творчості. Так, наприклад, І. Созанський, що не визнає ні крихти хисту в літературній творчості Духновича, пише: «На сьому становищі Духнович став добродієм і опікуном бідних студентів як угорських, так і галицьких. Духнович винаходив для них приватні лекції, підпомагав грошми та харчем. Він досвідчив сам на собі, що значить нужда, бо з нею мусів не раз боротися неконче багатий попович. Ся обставина була також приводом, що Духнович дбав так запопадливо про долю бідної руської молодежи. У хаті Духновича в Пряшеві була справдішня бурса, де бідні студенти без різниці стану находили щирий захист». Созанський цитує у своїй статті «згадки з студентського життя в Пряшеві ... В. з. С.», автор яких каже, що Духнович «вставав рано і працював ... до пізної ночі». У його хаті щоденно харчувалося до 15 хлопців та дівчат. «Був се — один дім у Пряшеві межі русинами, де шановано руське матерне слово, бо так между прочими крилошанами, як і в палаті єпископській мадьярщина процвітала»³⁴.

Отже, на яку сторону багатогранної діяльності Духновича ми б не подивились, всюди він вигідно відрізняється від своїх сучасників (А. І. Добрянського, В. До-

брянського, І. Раковського, О. Павловича та інших), у всій його діяльності більше демократизму і він стоїть ближче до потреб простого селянина (крім, можливо, О. Павловича), в нього велика видавнича і практична культурно-освітня діяльність, якої немає у всіх інших разом узятих.

Проте і Духнович не розумів основної проблеми тогочасного життя українського населення Закарпаття, проблеми необхідності звільнення населення від важких умов феодального і капіталістичного життя і, головне, не бачив основних шляхів, якими повинна була розвиватись боротьба за покращання життя трудового населення. Він дбав лише про покращання життя в умовах існуючого суспільного ладу. «О. В. Духнович не розумів ідеї боротьби проти експлуататорів, класових ворогів», — пише сучасний дослідник О. В. Духновича Михайло Ричалка³⁵. Бо, дійсно, Духнович, хоч і обвинувачує і шляхту (тих «всегда от народа отлучающихся дворянов»³⁶), і навіть уряд («чорт владіє нинішньою епохою», «злодії господствують над правими»³⁷), все-таки він ніде не підноситься до розуміння необхідності відвертої боротьби проти існуючого ладу, його заміни кращим і більш справедливим суспільним ладом.

Коли великі діячі визначаються тим, що вони глибоко і вірно розуміють становище свого народу чи свого класу, представниками якого вони є, розуміють тенденцію розвитку і організують всі сили суспільства чи класу на здійснення нових історичних завдань, нових ідей, представниками яких вони є, то О. В. Духновича не можна зарахувати до цього табору людей. Він і не бачив шляху до визволення населення, і не організував його на боротьбу за визволення. Однак, слід взяти до уваги, що Духнович діяв в епоху посиленого наступу мадьяризації на українське населення Закарпаття, коли панівні класи та уряди Угорщини, Австрії і Росії були проти покращання життя населення. Інтенсивна праця Духновича, його боротьба за покращання життя рідного краю розгорнулася у несприятливих умовах, за свою діяльність Духнович повинен був багато страждати. Нагадаємо хоча б арешт у 1849 році, 6-річний поліцейський надзор³⁸, спробу вбити Духновича

(13-25) грудня 1859 р.³⁹. Крім того, у всій своїй діяльності він майже не мав підтримки, і, незважаючи на це, він все-таки багато зробив. Не підлягає сумніву його щира любов до простого, всіма гнобленого і всіма забутого українського населення Закарпаття і віра в здібності і світле майбутнє народу.

Його культурно-освітня діяльність була в цілому прогресивна, бо «прогресивне пробудження має від феодальної спячки, боротьба проти всякого національного гніту, за суверенність народу, за суверенність нації»⁴⁰.

І саме за те, що Духнович зробив, а не за його світогляд, Духнович заслуговує на увагу. У дечому він може послужити нам як приклад невтомної і безкорисної праці на благо народу, хоч наслідки цієї його праці не завжди були відповідні до затрачених сил. Та ж, як вчить В. І. Ленін, «Історичні заслуги судять не за тим, чого не дали історичні діячі в порівнянні з сучасними вимогами, а за тим, що вони дали нового в порівнянні з своїми попередниками».

І тому, маючи на увазі, що «в кожній національній культурі є, хоч би і нерозвинені, елементи демократичної та соціалістичної культури, бо в кожній нації є маса трудящих і експлуатованих, умови життя якої неминуче породжують ідеологію демократичну і соціалістичну»⁴¹, слід визнати, що «Духнович був прихильником такої культури, яка допомагала народам вийти із біди, із стану відсталості, стати на вищий ступінь культурного розвитку»⁴². Творчість Духновича, особливо його педагогічна, практична культурно-освітня і літературна робота, була саме тими «нерозвиненими елементами демократичної та соціалістичної культури». Вона була протестом проти національного гноблення українського населення Угорщини і тому містила у собі загально-демократичні елементи протесту проти гноблення, і саме завдяки цьому заслуговує позитивної оцінки⁴³.

III. ШЛЯХИ РОЗВИТКУ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ ЗАКАРПАТТЯ СЕРЕДИНИ ХІХ СТ.

Серед творів художньої літератури Закарпаття середини ХІХ ст. переважала поезія. Вона представлена трьома друкованими збірниками — літературними альманахами Пряшівського літературного товариства. Всі три альманахи «Поздравленіє Русинов на год 1850», «Поздравленіє Русинов на год 1851» та «Поздравленіє Русинов на год 1852» підготовлені і видані старанням О. Духновича. В першому з них надруковано тільки один вірш Духновича та вірші О. Павловича, П. Яновича, А. Рубія, Г. Шолтиса, І. Вислоцького та ін. В другому надруковано 11 віршів самого упорядника, чотири вірші О. Павловича, два вірші М. Нодя і по одному віршеві Орла Татранського (М. Мигалича), І. Вислоцького та Г. Шолтиса. У третьому збірнику надруковано 6 віршів упорядника, по чотири вірші О. Павловича та М. Нодя, три вірші І. Вислоцького та по одному віршеві П. Яновича, А. Федоровича, І. Ріпи — гажинського співця, І. Моравчика, М. Невицької із Писаної, Даніела К. Наймана, Ланггоффера, А. Крігер-Добрянської, Т. Подгаєцької, А. Янкури, А. Рубія, О. Лабанца. Крім того, окремі вірші Духновича та Павловича друкувались на сторінках тогочасної преси (особливо на сторінках «Зорі Галицької» та «Вісника Русинів...»). Є ще одна книжечка — «Книжиця читальня для навчаючих», буквар для початкових шкіл, де надруковано 21 вірш О. Духновича. І, нарешті, є ще досить

багата рукописна спадщина деяких тогочасних письменників, а саме О. Павловича та О. Духновича, що допомагає доповнити уяву про тогочасну поезію. Серед цієї спадщини заслуговує на увагу поема О. Павловича «Став бідного селянина...», що складається з 335 чотирьохвіршових строф. Це найбільший поетичний твір літератури Закарпаття того часу¹.

Тогочасна художня проза представлена всього-навсього трьома спробами О. Духновича. Дві з них: повість «Милен і Любиця» та нарис «Пам'яті Щавника» надруковані в другому із згаданих збірників, а «Женская свірепость» — у третьому з них.

У Духновича є також два драматичні твори: «Добродітель превишает багатство — ігра в трех дійствіях по простонародному ізреченію в пользу народа карпаторуського», що вийшла з друку окремою книгою в 1850 році у м. Перемишлі, та «Головний тарабанщик» — одноактна п'єса, написана в 1852 році, яка ще й сьогодні знаходиться в рукописі².

От і вся відома нам літературна спадщина Закарпаття середини ХІХ ст. Підкреслимо, що в дослідженнях про літературу зазначеного часу згадувались лише твори Духновича та Павловича. Про твори півтора десятка інших авторів, від яких залишилось по одному — по два вірші, ніхто не згадував. Тим самим звужувалось уявлення про літературний рух, і про організаторську та видавничу діяльність О. Духновича, який зібрав для своїх видань твори багатьох авторів.

Щодо мови цих художніх творів, то ми вже згадували, що вони написані або народною мовою з елементами старослов'янської та російської мов, або язичієм, що виникло як суміш мов церковнослов'янської і російської з місцевою говіркою.

Коли і які твори писались народною мовою чи язичієм, залежало, на нашу думку, не тільки від часу написання твору, як вважали або ще й вважають деякі дослідники, говорячи, що ранні свої твори зразу після революції 1848—49 рр. письменники писали народною мовою, а пізніше язичієм, але й від теми твору. Вірші на тему народного життя і призначені «для народу» написані в основному народною мовою, а вірші на патріотичні теми, про слов'янське єднання, філософ-

ські вірші і призначені для освіченого кола людей — язичієм — за поглядами авторів, літературною мовою.

Тому характеристику тогочасної літератури потрібно починати з поезії і доцільно поділити її на дві частини: на поезію, написану народною мовою, і поезію, написану язичієм. Такий поділ мотивований всіма тими особливостями (мовно-стилістичного та ідейно-тематичного характеру), якими розрізняються між собою окремі поезії.

Головне місце в українській поезії Закарпаття досліджуваного періоду займає насамперед поетична творчість О. Духновича. Вона нам відома з рукописної збірки під назвою: «Забавки Александра Духновича Каноника Пряшовского 1848»³. Поруч з першою одою Духновича («Ода на триумф Николая Царя России...») та сатиричного вірша «Стихи... на взятие Варны» (1829 рік), тут вміщено ще кілька світських віршів (більшість з яких надрукована Духновичем в різних виданнях середини ХІХ ст.), кілька віршів виразно релігійних (переважну більшість яких Духнович ніколи не друкував), та ще дві оди («Ода Василию Поповичу Канонику Пряшовскому...» та «Епиталамион Его превосходительству Василию Поповичу егда во Лембергу, в Еп[ископ]а Мукачевского ос[вя]тишеся») з 1837 року.

Перші згадані тут оди написані під впливом відповідних за жанром урочистих російських од XVIII ст. (Державіна, Ломоносова тощо). Вони оспівують силу та перемоги російських військ в російсько-турецькій війні.

«Ода на триумф Николая...» за своїм розміром — невеличкий твір, всього дев'ять чотиривіршових строф.

Симпатії її автора зовсім на стороні «Россів». Він закликає їх сміло озброїтись і всеславно потупити турецький меч. Після цього Луна (Туреччина. — Ю. Б.) вже не буде гордитись і віддасть переможцям золото і срібло. Російські солдати — це хоробрі воїни.

Геркулов только, колико козаков,
Росіян образ благородновірних,
Сим родить тверди добродітель
Перси Ахилла.

А коли так, то хай свідками героїства будуть різні турецькі міста. І коли, після перемоги, російські війська будуть «в царевом граді» співати, а в полках «на трубах совогласно грати», то Духнович обіцяє «щедрим помагати гласом».

Перемога російських військ під Варною послужила темою і для вірша «Стихи на взятие Варны». Коли перший твір — ода — оспівував силу та перемоги російських військ прямо, то в цьому сатиричному вірші Духнович сміється над містом, що до Луни хилилося, туркам руку подало — і таким способом говорить про силу російських військ. Бо хоч місто захищали й горби, і скали, й морські води,

Но Воронцов показал . . . ,
Что немож там захищати,
Где суть руки роскія.

В цих творах Духновича помітний вплив не лише російської літератури 18 століття, але відчутний також вплив джерела, з якого брав Духнович відомості про події і їх оцінку.

Не визначаючись глибоким розумінням описуваних подій, оригінальністю, помітними художніми якостями, наведені вірші свідчать про те, що їх автор слідкував за життям Росії, її літературою, радий був за її успіхи, тому і художні свої твори починає писати за російськими зразками, російською «літературною» мовою.

До жанру оди Духнович звернувся ще в 1837 році, будучи сільським священиком в с. Біловежа. Дослідниками інколи висловлювалась думка, що Духнович написав дві свої оди Василю Поповичу для того, щоб той звернув на нього увагу і визволив його із «заслання», як називав Духнович своє перебування у Біловежі.

Не заперечуючи такої думки, портрібно її уточнити: О. Духнович знав Поповича ще з років навчання. Потім він зустрівся з його прихильністю, коли втік від єпископа Тарковича з Пряшева, і Попович прийняв його до складу духовенства своєї єпархії, а потім влаштував домашнім учителем у намісника ужгородського жупана Петрова. Отже, Духнович в своїх одах

оспіває доброту Поповича, його «достойно славное всюду» ім'я, яке

... славенському поштенно роду,
... Епархії любимо,

тобто славить його як помітного церковного діяча.

Охарактеризувавши Поповича як людину «премудрую», що на користь суспільства «готов трудитись повсякчасно», Духнович пише, що і

● Кесарь познал духа сего
Мужа собі все вірнаго

і нагородив його «мздою преславною», тобто дозволив посвятити його в сан єпископа. Це послужило приводом для Духновича ще раз звернутися з закликом до «рода Карпато-Росскаго» веселитися:

Дщери пола славенского,
Рода Карпато-Росскаго
Серцем, розумом, душею,
Любовию і мислею,
Возігріте іграми
Восплещите руками
веселітєся.

Слід зазначити, що вже в першій оді В. Поповичу помітний деякий вплив народної мови.

Гори, гори злата зоренько
Гнусния мраки расхити,
Сіяй лучами світли скоренько
Радостний сей день просвіти.

Ще більш помітний вплив народної мови і навіть народно-пісенної творчості в другій оді Поповичу. Деякі строфи «Епиталамиона» просто нагадують своїм складом народну пісню:

Руци златом обточени,
Глиста фарсом наполнени,
Стоят, аки мрамурови,

Очи яко голубови
Вид его яко Ливан
Яко соловей гортань
Веселися.

або:

... Его же ти колисала,
Пеленами повивала,
Ти пигала сосцею,
Ти вінчаєшь славою...

Проте впливи народної мови і народних пісень тут відіграли незначну роль. В основному ж ці твори написані під впливом російських класичних од XVIII ст. (як і книжних творів місцевих закарпатських письменників І. Базиловича, В. Довговича), про що свідчать самі назви творів, їх композиційна будова та мовностилістичні особливості: високий «штиль» (наприклад, порівняння «росів» з «геркулесами»), використання античних образів.

В той же час О. Духнович пише також поетичні твори в інших жанрах, частина з яких була надрукована пізніше в різних виданнях.

Є ще один рукописний збірник народних пісень і поетичних творів Духновича та інших авторів, складення якого можна віднести до 1848 року. Це народні пісні та вірші, що були надруковані на початку 50-х років.

Окремі ліричні пісні та вірші О. Духновича з першого рукописного збірника («Забавки...»), народні пісні та вірші окремих авторів з другого збірника є доказом того, що елементи народної мови, народнопоетичної пісенної творчості впливали на місцевих авторів ще до революційних 1848—49 рр. На це, можливо, вплинула подорож галицького фольклориста Я. Головацького в 40-х роках на Закарпаття, його зустріч з О. Духновичем та іншими інтелігентами, його заклики збирати народні пісні, підвищена увага до народного життя, народної творчості галицьких українців та сусідніх народів, особливо словаків та чехів.

Ця повага до народного життя була однією з особливостей демократичного руху 1848 року, що охопив

майже всі країни Європи. Суспільно-політичні вимоги, які висували бурхливі революційні роки, не могли бути здійснені стараннями невеликих політичних груп, вони неминуче вимагали від представників молоді буржуазії, що розпочала боротьбу за перемогу нових буржуазних ідей та порядків, спиратись у цій боротьбі на якнайширші верстви громадськості і підтримати деякі вимоги широких народних мас.

Тому представники молоді буржуазії посилили свою увагу до народних мас і їх духовного життя. Ця демократична тенденція молоді буржуазії знаходила своє конкретне виявлення в організації наукових товариств, заснуванні музеїв, видаванні книг та газет для народу, в етнографічному вивченні життя широких народних мас, в організації шкіл, вивченні народної мови тощо.

В міру зростання демократичних сил слов'янських народів Австрії посилювались також демократичні елементи в творчості закарпатських культурно-політичних діячів.

Ступінь демократизму в подібних намаганнях був різний в різних народів, а також в різних політичних групах кожного народу.

Політичні і культурні діячі братнього словацького народу розгорнули вже на початку 40-х років величезну боротьбу за введення у літературу словацької народної мови. В боротьбі за те чи інше рішення певної проблеми брали активну участь представники різних суспільних груп. Передова група словацької інтелігенції вже в 1843 році проголосила середньословацький діалект літературною мовою всього словацького народу. На цій зрозумілій мові, природно, дуже швидко розвивалась потім вся культурно-освітня діяльність словацького народу⁴.

А їх сусіди — Закарпатські українці — під впливом цієї діяльності, після революції 1848 року дійшли лише до того, що народною мовою пробували писати твори для народу, не визнаючи її літературною. Все це було наслідком багатьох причин, проте не можна не бачити тут і великої обмеженості поглядів закарпатських діячів національно-визвольного руху. Ця обмеженість, поруч з незалежними від закарпатських діячів економіч-

ними та політичними факторами чинила вплив на кожне починання закарпатських діячів середини ХІХ ст.

Активізація політичного і культурного життя в 1848 році пробудила до літературної діяльності на Закарпатті нові сили — в середині ХІХ ст. ми зустрічаємо тут понад десяток авторів.

Про Духновича ми вже сказали, що свій поетичний шлях він почав з од, які він писав старослов'янською мовою під впливом російських творів. Інші автори середини ХІХ ст. починали свій літературний шлях під іншими впливами. Вони проживали в гірських відсталих селах, їм недоступна була російська та й інша художня література. Їх вірші виразно свідчать про те, що вони написані під впливом народних пісень. Можливо, що Духнович заохочував своїх знайомих до збирання народних пісень, до збирання яких у свою чергу, Духновича залучив Я. Головацький, і ті люди, поруч із збиранням, записуванням народних пісень робили спроби писати власні вірші.

Лише так можна пояснити те, що на Закарпатті в той час було записано кілька десятків народних пісень та написано до сотні віршів. Більшість наявних віршів написано, без сумніву, під впливом народних пісень; деякі з них настільки наближались до народних пісень, що інколи важко відрізнити народну пісню від вірша. Всі ці вірші разом створюють одне ціле і в тематичному відношенні; в переважній більшості це ліричні пісні, баладні вірші з життя простого народу.

Поруч з групою віршів, написаних під впливом народних пісень (написаних саме тому і народною мовою), існує друга група віршів, написаних під впливом літературних творів галицьких поетів та творів представників літератури інших народів, особливо російських, словацьких тощо. Безперечно, що і мова, і тематика таких творів не народна.

Розглянемо спочатку цю частину поезії Закарпаття. Перш за все потрібно відзначити, що в тогочасних творах мало відображена угорська революція. І це навіть не дивно. Революція внаслідок багатьох причин виглядала в очах українських інтелігентів Закарпаття як «нешасний мятеж» їхніх одвічних гнобителів, скерований і проти них.

Ось чому в українській літературі Закарпаття дуже мало творів, в яких мова б йшла про революцію та про її значення для українського населення.

Навіть серед народних пісень Закарпаття ми зустрічаємо дуже мало творів на цю тему. Досліджуючи ці проблеми, Іван Франко з цього приводу пише: «... його (Кошута. — Ю. Б.) диктатура в Угорщині... загальнозвісна і нашому народові і живе безсмертно в численних піснях народу. Правда, сам Кошут і його диктаторська діяльність не находять в народі нашім симпатії і пісні ними не дуже подрібно займаються, звертаючи натомісць головну увагу на саме поборення угорського повстання при допомозі російського війська. Сей факт, що цар російський вислав велике військо нашому цісареві, сам перехід того війська через наш край і пам'ятна битва під Комарною..., отсе головні епізоди тої невеличкої епопеї, що в устах нашого народа зложилася довкола Кошута.»⁵

Іван Франко говорить, що з тих пісень, які про Кошута є, «Гуцульщина витворила найбільше». З пісень, що повстали, без сумніву, на Закарпатті, Франко виводить лише одну: «Сидить Кошут, сидить на високій драбині», надруковану Яковом Головацьким⁶.

В пісні говориться:

Сидить Кошут, сидить
На високій драбині.
Пише листи, пише
По угорській Країні
Ци на жалость, на жалость,
Ци на великий зармуток;
Шкода, боже, шкода,
Сесь Кошута вербунок.
Кошуте, Кошуте!
На што нас вербуеш,
Мало маш пінязи,
Чим нас вигодуеш?
Шкода, боже, шкода
І Кошута самого
Што він утік, што утік
Із орсагу свого.

Як бачимо із тексту самої пісні, в ній висловлено співчуття Кошутіві, яке випливає з того факту, що частина селянства Закарпаття пішла в угорській революції за Кошутом. Третя її строфа є фактично переробкою раніш відомої пісні про цісаря:

Чисарю, чисарю
На што нас вербуеш?
Країну маш малу
Чим нас нагодуеш?⁷

Є ще одна пісня, варіант якої був записаний також на Закарпатті, в якій говориться про знесення панщини:

... А то панщина свободу
Перед собов гнала
Загнала ю в ліси дебрі,
Аби там пропала.

А за нею идут пани,
Зачнут ю просити:
Вертай, вертай до нас назад
Не откуда жити.

Панщина їм отповіла:
Я тому не винна,
Сами съте мя отправили,
Я вам била вірна —

Не в той способ ми з тобою
Хтіли ся розстати:
Ми не знаєм молотити,
Наши жінки жати...

... Бо уж наборг хлоп не хочет
Горілоньку брати
Ни с чим, ни с чим вже нам жити,
Пришлось пропадати.⁸

Про що говорить нам ця пісня?

Перш за все: вже четвертого червня 1848 р. вона була надрукована («ЗГ», 1848, № 8). Саме тому М. Дра-

гоманов вважає, що вона не може бути народною піснею (не було часу її створити, кимось записати), а була написана якимось галицьким автором, розповсюдилася і стала популярною серед народу лише після надрукування її в газеті. До такого висновку прийшов М. Драгоманов ще й тому, що написаний цей вірш не з селянських позицій. Що ж до закарпатського походження наведеного варіанту, то можна висловити кілька зауважень проти його оригінальності. Перш за все, не наведено, де була записана ця пісня. Такий вираз, як: «не в той спосіб ми с тобою хтіли ся розстати...» свідчить виразно про галицьке походження і польський вплив. Отже, є всі підстави хилитись до думки, що твір цей виник в Галичині, а не на Закарпатті. Не закарпатськими народними є й такі вирази, як «не откуда жити» («до каварні», «в каварні...»), «не є откуд...» (чи не чехізм?). Не селянська позиція: «Бо уж на борг хлоп не хочет горілоньку брати».

Проте сам факт появи, а потім і поширення цього твору свідчить про те, що скасування панщини знаходило своє відображення в художній літературі.

Є ще кілька народних пісень галицького походження, де знаходимо відображення революції 1848 року. В них теж висловлена радість з приводу знищення панщини і велика подяка австрійському імператорові за те, що саме він (за розумінням, яке виявлене в піснях) її скасував.

А господи милосердний, як ми бідували
А поки сме ту панщину кіжко (тяжко) відбували.
Слава богу же нам гаразд тепер сесі літа,
А жеби наш тісарь здоров тай жив много літа.

Бога просим за тісаря що час що години
Нам панщину подарував абих ни робили;
Бога просим за тісаря сараки Руснаки
На тісаря нагнівався Венгер та Поляки...

... Ой Підгір'я спудилося що нас Венгер зітне
Бога просим за тісаря, чей го тісарь зіпре.
Спудилася уся Польща, Польща тай уршава
Та бо чей наф порятує сила Москалева...⁹

Далі тут йдеться про три мільйони російського війська, про битву біля Комарна і про втечу Кошута «під Турка» тощо.

Подібне ставлення до революції 1848 р. та до австрійського імператора ми знаходимо також в творах закарпатських письменників того часу.

* *
*

О. Павлович вітав «миленьку свободу», яку вважав достатньою запорукою того, що закарпатські українці вже будуть вільно жити.

Хоч на початку свого вірша він просить дати свободу із своєї «преблагой уроды» також «руським народам» (галицьким і закарпатським українцям), в кінці цього ж таки вірша він твердить, що

... той вольности уроди
Досягли русскі народи,
Радостно руки сі дадут
Уж до неволі не впадут¹⁰.

Натяк про єднання галицьких та закарпатських українців («...руські народи радостно руки собі подають...») ми зустрічаємо також в іншому вірші того ж автора. Радуючись тому, що

Уж слава богу світает,
Солнце и нас зогривает,
він пише:
Браття себе познавають,
Что до тепер ся не знали
Руки собі подавають
До родини ся признали¹¹.

Ці слова можна порівняти з відомим віршем Я. Головацького, написаним у 1842 році після зустрічі з І. Срезневським:

Руський з руським повстрічався,
Руський з руським повітався...
Вже один другому брат¹².

Захоплені «рівноправністю» та «свободою», ці письменники не могли стати на твердий ґрунт життя і довго ще хвалили царя за ці «великі дари» і повторювали, що народ вже вільний, що вже його

... враги
И злоби не смутят,

і що люди вже:

Радостно співають
Жалостно не нутят.

З цього приводу Павлович знову радіє:

... равноправность
Народам світаєт
Уж дораз Бескид
Європа познаєт;
Бо дітям його
Отворяється рай,
Ставай русине
Плесай, співай, іграй¹³!

Подібним захопленням «царським даром» — скасуванням панщини — навіяний також вірш Івана Ріпи.

Віддавши у вступі подяку царю за його «дар» народів, автор перераховує всі повинності, які після знесення панщини одпали, він пише:

Плуги и борони
По властной землі плавають,
Весело співають
Криві серпи, острі коси
Раненько за роси,
Лиш властну пшеничку стрижут
Свою травку ріжут
Для себе працюєт рука,
Замовк рот гайдука...¹⁴.

У вірші «Поздравленіє» Духнович роздумує над наступним новим роком.

В надєждї без всїх подпор
Ідем . . .
В надєждї . . .
Самими небесами
Довольно управлям . . .
В надєждї поставаем
От сна, и вирастаем
В толпи, — престол утвердим,
Силу вражу истребим
Защитим Царя млада¹⁵!

Автор говорить про надїї, з якими вступає Закарпаття до нового 1851 року.

З великим оптимїзмом дивиться Духнович в майбутнє, збирається вирїшувати великі державні справи; він поєднує інтереси свого народу з Австрією, бачить, як пробуджуються від сну закарпатці.

Проте надія тут — це не якась конкретна сила, з якою вступає Закарпаття до нового року, це просто властива всьому життю людини віра в кращу долю, і бажання такої долі. Час проходить, надія не здійснюється і це «бремена» надїї, час пливе і надія вчорашня, залишившись нездійсненою, залишається як супутник часу надією наступного дня.

С надеждою ся родит
С надеждою проводит
Скучную жизнь человек
В надежді весь краткий вік
Совершает унило.
Так самая надежда
Есть време́не сего мзда . . .

Наведені рядки переконують нас в тому, що ніяких особливих сподівань на кращу долю, на успішний розвиток культурного життя закарпатці не відчували. Надія — це «мзда» часу: ми віримо в кращу долю, а час за це нагороджує нас надією. «Час з надеждой поможет».

Духнович рівночасно і надіється, і висловлює сумнів в успішному розвитку національного життя Закарпаття. В наступному вірші Духновича («Орел»)¹⁶ кожне слово

присвячене оспівуванню доброти, сили австрійського орла — імператора. Він, на думку автора, не боїться грому й бурі (угорської революції), він сам злітає понад свої владіння, щоб самому побачити «безчесть» та «злобу». Серед інших місць, його

... підкріплює
Карпатська скала; —
Карпатські скали,
Бескидови гори
Суть его підпори,
И царські двори.

Його владіння сягають аж до Дністра й Тиси і він

Защитит весь Бескид
Кріпкими силами.

Повністю присвячена цій думці — відданому служінню імператорові — «Піснь русско-народна»¹⁷, автор якої Георгій Шолтис заявляє:

Что в короні Австрійській
Світить бісер і вірности русинській,

і прагне довести:

Так нам Боже, як жизнь наша
Есть нам цар!
Про нього жити, про нього мерти
Ми знаєм
Бо лучшего отца як он
Не маєм.

О. Павлович пише про зміни, що настали внаслідок угорської революції, як про благодіяння австрійського уряду, і перш за все імператора Франца Йосифа:

И ее господь дал му (народові. — Ю. Б.) духа,
Слетіл ему ангел с неба,
И влада не была глуха,
Дала что му било треба;

Царь Франц му той вред загоїл,
Ізбавил от іга сего,
Оскорблений той род споїл
Чтоби он бил народ его . . .¹⁸.

Павлович бачить, що настають кращі дні для українського населення Закарпаття, проте ця зоря нового життя «світає в лиці молодого . . . Царя».

Ой повеселься
Свободний Русине,
Уж твоїх врагов
Злобна сила гине:
Франц Йосиф даєт
Кождому народу,
Ставай и вітай
Свягую свободу¹⁹!

Проте сам О. Павлович на одному місці відмітив і те, що

Кошутова війна свободу нам дала
Тогда урбарская панщина пропала . . .

хоч ці слова поета належить пізнішим рокам.

Нічого й дивуватись, що вірш Орла Татранського²⁰, присвячений дню народження австрійського імператора, теж сповнений «любові» до «отця русского народа, доли русинов творца». Так само відгукується про імператора і Микола Нодь, який у відповідь О. Татранському пише:

Правда Орле, днесь Франц Йосиф
Двадесять літ совершил,
Даровавши нам народность,
Котру дід, працід просил.
Русине! втри очи,
Орлику! возкличи:
Спіть покойно друзя, братя,
Пра и дідику старий,
Чтобо щиро ви желали,
Дал нам отец молодой²¹!

Наведені тут вірші були надруковані в 1851 р. В альманасі «Поздравленіє Русинов на год 1852» вже не знаходимо віршів, повністю присвячених імператорові чи Австрії, хоч в деяких віршах (напр., «Тезоіменитство новоіменованого др. Крилошанина Спиридиона Литвиновича» (1850) М. Нодя, «Піснь народа» А. Федоровича, «Піснь на снесеніє урбара» Ів. Ріпи, «Орел» М. Нодя тощо) знаходимо звертання до царя з проханням допомоги українцям Закарпаття чи з подякою за даровану «свободу і рівноправність».

Слід підкреслити, що подібні мотиви властиві не тільки закарпатській тогочасній поезії, але й галицькій.

Вище ми вже наводили кілька галицьких народних пісень і вірш невідомого галицького автора з подібним ставленням до революції 1848 р. та до австрійського імператора.

У вірші відомого галицького літературного діяча Б. А. Дідицького також описується день третього травня (річниця скасування панщини):

Пропала б в тьмі навік она
Естли би милось ей царя
Во жизнь новую не возвала,

бо:

Она забвенна, поругана
Врагами в сон заколисана
Бездільно столь віков проспала²².

Немає потреби доводити, що все це виразно свідчить про ставлення закарпатської та галицької інтелігенції до революції.

Ніде ні словом тут не згадується про боротьбу народу, яка з м у с и л а імператора скасувати панщину, — всюди вихваляється тільки добрий батько імператор, мати — Австрія та бог. Ці мотиви ми знаходимо як в творах галицьких авторів, так і в творах їх закарпатських послідовників. Ці мотиви наявні також в кількох галицьких народних піснях середини ХІХ ст., а також і в словацькій та чеській літературі.

Один варіант пісні про панщину починається так:

Чи чуєте люди добри, що хочу казати,
А я хочу на громаду файно поспівати,
А я хочу поспівати, лиш слухайте людей,
Що на всей свій на громаду не було й не буде²³.

Далі говориться про те, що робота впала, розбила собі голову, поламала руки й ноги, лікарі радились, як би її вилікувати, але вже було пізно. Чи не про те саме говорилось в пісні, в якій біда панщину перед собою гнала, пани просили її повернути, але панщина не вернулась?

В чеській пісні, подібно як і в наших, автор вважає потрібним

... zeměpánu děkovati
za ty velké milos:i
Pán Bůh mu dej vítězství.²⁴

і запевняє, що вони допомагатимуть імператору боротись з ворогом.

В іншій пісні говориться:

Ferdinand, král dobrý, on nám dal svobody
při kterých zem česká rozkveté jak z vody ...

або ще:

Písmu dal svobodu, dá jí vyznání,
a pak pravdě svaté nikdo nezabrání ...

або

Přijde k právu svému zase jazyk český,
nebudou sedláka prodávat německy ...²⁵

Відома навіть чеська пісня під назвою:
«Боже царя храни» («Bůh krále chraň»)²⁶.

Як і у вірші М. Нодя, який писав, що предки можуть спокійно спати, бо їх внуки вже домоглись того, про що вони мріяли, в чеській пісні співається:

Vy předkové milí naši,
kdybyste vstát mohli,

byste se nám v tyto časy
radovat pomohli...²⁷

Поразка угорської революції дозволила австрійському імператорові скинути з себе маску «друга» слов'янських народів Австрії і повести свою справжню політику гнобителя народів і ворога демократії. Галицькі українці опинились знову під безпосереднім гнітом польських панів, а закарпатські українці — під владою угорських баронів.

Австрійський уряд перестав підтримувати слов'ян, і соціальний та національний гніт знову продовжував діяти з більшою силою. Почались переслідування і гоніння культурно-політичних діячів Галичини й Закарпаття.

В таких умовах починається нова політична орієнтація галицьких та закарпатських українців — орієнтація на царську Росію. Тепер галицькі й закарпатські автори пишуть в своїх творах, що вони, за своїм походженням належать не до Австрії, і посилено згадують про своїх, що «за горами».

Вище ми згадували статті О. Духновича та інших діячів Закарпаття, різні «меморіали» з вимогами — об'єднати Галичину з Закарпаттям в єдине ціле.

Разом з тим з'являються і думки про єдність всього руського народу (не тільки Закарпаття та Галичини). Ця думка висловлена у вірші О. Духновича «Сирота в заточені»²⁸.

Буржуазні дослідники, саме ті, які замовчували віковічне прагнення пригноблених австрійських українців возз'єднатись з матір'ю-Росією, пояснювали цей вірш як особистий сум Духновича за матір'ю.

При цьому вони посилались на вступ вірша, в якому Духнович оспівує маму: її любов до своєї дитини, що «ситним млеком кормила», «добрий дух кріпила».

Проте, наступні рядки твору ясно свідчать, про яку маму йде мова:

Но горе, о неудобна
Участь так мі судила,
Завісна судьба от сладкой
Мамки ня отлучила;

Случай ужасний . . .

Вирвал от персій . . .

. . . матерних:

. . . Отлучил, и во чужину

В заточеніе отвлек,

Чуждим духом і образом

І странным платьем облек

Теперь . . .

Я мамку, она мене

Не познат; и се діло

должайшого времени:

. . . Нас пространство отделяет

Береги несровними,

Нас глубоки ріки, бездни,

Моря непроходимы;

. . . І хотяй я мамушку маю

Однако я сирота!

(Підкр. автора).

Духнович не називає прямо Росію, проте весь зміст твору говорить про те, що він відчуває свою єдність з братами, що живуть за межами Австрії, відчуває себе сином матері, від якої знаходиться далеко.

Подібного вірша ми знаходимо і серед поезій О. Павловича. Він надрукований у «Віснику» за 1851 р. (стор. 203—204), і тому він не дуже відомий. В ньому розповідається про те, як різні мами (пчола-мама, пташка-мама, вовчиха-мама тощо) дуже люблять своїх дітей виховують їх, допомагають їм на їх життєвому шляху.

Далі починається розмова про долю «опущених підбескидських дітей».

А так і ми подбескидскі

Опущенни діти

Надіємся нашої мамки

Милу тварь видіти.

Поет доводить, що ми є рівночасно дітьми єдиної матері Слави. Тут вже йдеться не тільки про єдність всього східнослов'янського народу, але й про єдність всіх слов'ян. Автор сподівається, що саме Росія може допомогти гнобленим закарпатським українцям він звертається з закликом до Росії:

Змилуйся над нами,
Прикрий, прикрий твоя чада
Любови крилами.
Не вірь врагом, котри союз
Между нами гублят,
Ібо тиї ани тебе
Ани нас нелюбляг.

Просто сіют ядовите
Сімя между нами,
Би ся Русини знищили
Загубили сами.

Але ми:

Позовстанеме на завсе
Братья і родимці,
Не розлучат нас от мамки
Мадьяре чужинці.

Такі думки знаходимо також в інших тогочасних віршах. У вірші Павловича «Новий год» («Поздравленіє Русинов на год 1852», стор. 13—14) йдеться про те, що і в новому році будемо серця на схід повертати.

Як наслідок усвідомлення спільності з усім «руським» народом і знайомства з літературним життям Галичини, Чехії та Словаччини, виник ще один — чи не найкращий патріотичний вірш всієї закарпатської літератури — вірш О. Духновича, відомий під назвою «Вручаніє»²⁹.

Тут, напевно, не обійшлося без впливу «Русалки Дністрової».

Відомі слова М. Шашкевича, якими він відкидає асиміляторські прагнення польської шляхти та намагається збудити у галичан національну свідомість:

Руська мати нас родила,
Руська мати нас повила,
Руська мати нас любила;
Чому ж мова ей не мила?
Чом ся не встидати маєм?
Чом другу полюбляем?³⁰

наче відбиваються луною у вірші Духновича. Тільки

тут автор не закликає інших любити рідну матір, рідне слово, а сам про себе говорить:

Я Русин бил, есмь, і буду,
Я родился русином
Честний мой род не забуду
Останусь его сином.

Автор доводить, що всі його предки були і є «руси-нами», що «руський» рід великий і славний, що він родився під Бескидом, кормився руським хлібом, русин йому пісні співав, що перше слово його було руським.

Всі ці слова звучать викликом угорським націоналістам, які не визнавали закарпатських українців. Він говорить, що під Бескидом живуть не угорці греко-католицької віри, як вони називали українське населення, а українці (за тодішньою назвою: русини, «руські»).

Поет твердить, що тепер, як і колись:

... кто питает мя?
Кто кормит, кто мя держит?
Самое русское племя
Мою гордость содержит.

Духнович клянеться зробити все для рідного народу і бути йому вірним до смерті: «твоїм другом і умру».

Цей вірш є вершиною, до якої піднявся Духнович в розумінні своєї національної приналежності і своїх завдань перед народом. Ніде в інших своїх творах не висловлював він свої думки так ясно, зібрано і сміло, як у цьому вірші, підписаному, на відміну від інших своїх творів, повним своїм прізвищем.

Як в галицькій, так і чеській та словацькій літературах в той час подібні мотиви були частими. Духнович, напевно, знав дуже популярні словацькі пісні «Hej Slováci», Сама Томашика, «Už Slovensko vstáva» Яна Матушки, в яких дуже виразно висловлені патріотичні національні почуття, віра в те, що словаки, їх мова, слов'янський дух оживуть і житимуть вічно.

Ці мотиви переважали і в чеських піснях.

I

А Русинъ былъ, есть и будетъ,
А родина Русинина,
Кесиний мой родъ не забуду,
Останецъ его сочюнаю.

Русинъ былъ мой отецъ, мати,
Руская вся родина,
Русини сестры, и братья,
И широта дружина.

Великий мой родъ и слава,
Моя есть современная
Духовна и великая слава,
Великъ народъ не при
... мой.

А свѣтъ цѣркви подѣ Богъ
Унданъ
Первый вѣдучи рускій
саявъ,

Автограф відомого вірша О. В. Духновича.

А коринтская речка иль
доитъ,
Зуеиъ море колыхаетъ.

Всемъ первымъ ради сибирскимъ
ромъ,
Ручей сегово прорекъ,
На Авъ-бучъ первымъ мой
ромъ
И погодойъ дела текъ.

Ручкииъ помятъ а ми,
манъ билъ,
Ручкииъ ишамъ расфо,
данъ,
Во широкій свѣтъ, но не,
вабыль
се свѣтъ сватиса ро,
данъ.

И теперь кто знаетъ ли,
кто коринтскъ кто на дер,
ромъ,

Продовження (див. стор. 177).

Самое русское племя
Мой родность содержать.

Прото мой о роде мой
Князь Живилья Богаты,
Да печальный томъ и трудъ
твой
Повинуюсь Долготы.

II. Душновиле

Прекрасная горы
Тыстры потоки,
Зеленые долины,
Ряды и вьтолки,
В чреде вы мене
Не веселите
И стращающей печаль
Не утомите.

То мое сердечко
И сама неонаю,

Česká krev a srdce české
pro svou vlast dnes plamená . . .
. . . Čechem být, to naše čest³¹.

Такі ж мотиви переважають в галицькій поезії (найближчій О. Духновичеві).

Галичани за руську справу
Борються різно, пруть ся з ворогами
За ім'я рідне, мову предків, славу . . .³².

Автори закликають не забувати рідну мову і не дружити дуже з «Орлятком» (Австрією).

Не раз я сказала: Мое соколятко
Не дружись з орлятком, бо не твій то братко;
Він тя прилудить, уведе з собою
А я мати нещасна лишусь сиротою³³.

Гірко вспімнеш мое слово, сплачеш над недолев
Бо що ж тяжке для серденька, як ся вирікати
Тої мови і тих пісній, що тужлива мати
Днім і нічно над колисков твойов все співала
І котрою не раз первим мило щебетала³⁴.

Отже, мотиви слов'янського єднання — це другий тематичний комплекс мотивів тогочасної поезії Закарпаття, як і всіх інших слов'янських народів Австрії.

На передній план виступають заклики до розвитку власного національного життя (рідної мови, літератури), оспівування єдності Закарпаття та Галичини з усім «руським» народом, навіть єдності з усіма слов'янськими народами.

В цих поезіях йдеться про комплекс мотивів патріотичної поезії Закарпаття. Окремі письменники торкаються різних сторін «єдності руського народу».

Ми вже відзначили, що з самого початку (1848 р.) ця єдність розумілась лише в рамках єдності австрійських українців (тобто Закарпаття та Галичини). Наприклад, вірші О. Духновича:

Бо свої то за горами — не чужі
Русь єдина, мисль одна у всіх в душі.
. . . Карпати не розлучать вічно нас . . .³⁵.

Окремі автори, щоправда, вже тоді визначали «кордони» єдності ширше:

Бескида верхи круті
Волни ревуці Дніпра,
Сяна, Буга і Дністра
І Чорноморя води ще не висхлі...³⁶.

Таке розуміння єдності «руського» народу в поезії Закарпаття та Галичини знаходимо тільки після поразки угорської революції, коли змінилася політична орієнтація Закарпаття та Галичини на Росію.

Духнович ясно говорить про маму, що далеко на півночі:

... На Неве престол учредила ...

Про єдність з Росією говорить він також у вірші «Сирота в заточенії». Тут, як ми бачили, мова йде про єдність східнослов'янських народів. Проте Павлович, наприклад, у вірші «Воспоминаніє» говорить про дітей «Слави», тобто про єдність усіх слов'янських народів. Поети почали наголошувати на єдності «руського», слов'янського елементів в противагу німецькому та угорському елементам.

* *
*

Закарпатські, галицькі і чеські народні пісні, як і наведені поезії літературного походження про скасування панщини свідчать про те, що скасування панщини було зустрінуте як звільнення від гніту, як народна воля. Однак і в фольклорі, і в поезії письменників скасування панщини розцінюється як «царський дар». Ми не бачимо усвідомлення того, що скасування панщини відбулося внаслідок революційних виступів широких мас. Таке розуміння заважало побачити справжнє обличчя австрійського абсолютизму, не стверджувало в народах цесарської імперії почуття власної сили, а посилювало віру в силу імператора та його імперії. Тому ще довго після придушення угорської революції ми не зустрічаємо в літературі критичних протиабсолютистських

виступів. В післяреволюційній поезії замість реалістичного зображення народного життя, зустрічаєм хвалебні вірші про «радість свободи».

Лише окремі проблеми культурно-національного життя знайшли відображення у кращих віршах цього періоду.

О. Павлович скоро зрозумів, що «хотя́й явилася вам весна зелена», все-таки багато проблем народного життя залишилось невирішеними. Деякі інші діячі вже втратили віру в можливість розвитку «народності», «стидаються народного слова», їм стала миліша чужа мова. Все це він оспівав у чудовому за змістом і формою вірші «Глас в родині»³⁷ у формі розмови автора з батьками, що лежать в бескидських могилах.

На початку вірша автор звертається до батьків:

Бескиде могило на Русинов гробі
Скажи отцем нашим во твоїй утробі,
Что ми еще живем, есьме Русинами,
Но любви, і згоди не е между нами,
Би они кедь можна із гробів повстали . . .
. . . Бо ми їх синове омліли і слаби
Чувствених похотей і праздності раби!

І батьки, почувши у своїх тисячорічних гробах, що сини просять від них допомоги, встали з мертвих. Вони бачать, як багато поганого в житті «русинів», і гостро картають своїх нащадків за це. Вони засуджують їх національну байдужість, як зраду своєму роду, бо жоден «русин»

Днесь, коли свободу народності достал,
Отродилцем, рода зрадцем свого зостал,
А в чужой глядає честь, славу і годность . . .
Свою ганить, тупить властную народность,
. . . Мови отцев своїх уже ся стидает,
К знищенню русинов врагам руку дает
Хочет би загибло русинськое сім'я . . .

О. Павлович розуміє становище свого народу, гнобленого на протязі століть.

Глибоко втурений бідний русин стоїт
Пред світ викрочити он ся еще боїт.
Стоїт задуманий опертий при буку
Як би ждал щоб дахто псдал ему руку
Як малое дітя що почнет ходити
Смілості не маєт, треба го водити...
... Як малиї діти днесь русини стоять
Без народних вождів ходити ся боят.

Устами предків автор закликає русинів «обох стран
Бескидов» до єднання і вважає, що

... если нас віра і язык не споїт
Тогда наши рани ніхто не загоїт.

Разом з тим він закликає інтелігенцію очолити культурно-освітню працю, працювати серед населення:

Заслужил род ваш труд бо он вас питаєт, —
Виживность, одежду, не он ли вам даєт?
Слава для народу і вашею буде,
З потупою рода, вас потуплять люде.

Цікава і форма цього вірша, особливо його метрична будова. Перш за все, це типовий силабічний вірш (12 складовий, з парними, жіночими римами). Це продовження традицій закарпатської поезії кінця XVIII — початку XIX ст. Цей розмір дуже близький і до народної пісні Закарпаття. Чим далі на захід, чим ближче до словацьких народних пісень, тим більш переважають серед українського населення Закарпаття народні пісні з 12 складовим розміром. Цей розмір властивий також словацьким народним пісням та словацькій поезії XIX ст.

Наприклад:

Била любов била межі нами двома
Уж така не будет межі четверьома³⁸.

Співаночки мої де я вас подію
Піду до лісика там я вас посію³⁹.

Це й же розмір має і словацька народна пісня:

Nebojte sa chlapci uhorského hladu
žitko sa zelenie kolo Belehradu,

або вірш словацького поета Яна Ботто:

Horí ohník horí na Královej holi
Ktože ho nakladol, — dvanasti sokoli

Dvanásti sokoli, sokolovia bieli,
Akých ľudské oči viacej nevideli.

(„Smrt Janošikova”)

Саме тому вірш О. Павловича сприймається як вірш, написаний розміром народної пісні. Крім цього, мова вірша дуже близька до народної.

Критичне зображення тогочасної дійсності ми знаходимо і в деяких творах О. Духновича, зокрема в його віршах «О придворной жизни»⁴⁰ та «Храм любви»⁴¹.

Деякі дослідники творчості Духновича, особливо І. Созанський, не бажаючи відчутти іронії у вірші «О придворной жизни», твердять, що Духнович ставився позитивно до всього, що зображене у вірші. Однак вже те, що Духнович пише про несправедливість, неправду, нечесні відносини між паном і придворним слугою є достатнім доказом того, що він не міг цього схвалювати.

Автор пише, що «в ніжних дворах» він «довго жив», пізнав «гірку сладість» і «злое добро». Герой, від імені якого ведеться розповідь, догоджав панові і робив усе, що вимагав пан:

Я веселим показался
Хотяй дуже сумний бил...
... Коль господин мой смутился
Тогда і я ся зармутил,
Коль он плясал, веселился
Я с ним все ся веселил...
... Когда он брашно показал
Я тогда голодным бил;
Словом: что он мне показал

Я на тоє повторил . . .
. . . Словом: я завжди ему жил
Ему спал, вставал і їл,
Ему тілом, духом служил,
Но я его не любил!
Бо то єсть став придворного . . .

Слова «Я его не любив» автор підкреслює. Поглиблюючи цю саму думку, він пише, що, подібно бджолі, яка сідає на квітку, щоб з неї для себе взяти солодкий мед, а коли квітка висохне, вона й не подивиться на неї, він

. . . о том лестно мудровал,
Чтоб собі полезним бил.

Це, на нашу думку, є доказом того, що Духнович не схвалював, а засуджував придворне життя. У вірші відчувається іронія.

Слід поставити питання лише про те, як, з яких позицій засуджує Духнович несправедливість, чи бачить він причини зла.

Автор, зображуючи це життя як неморальне, критикуючи його, не бачив соціальних причин гноблення слугів панами. Він зображує несправедливе життя як людина, якій довелось страждати від несправедливості, але він не узагальнює своїх висновків.

Все це безперечно знижує загальну критичну сторону вірша, проте сам факт іронічного ставлення до зображуваного явища незаперечний.

Цю ж тему порушує Духнович у вірші «Храм любви» («Поздравление Русинов», 1852 р. 15—30). Повністю цей вірш досі ніде не передрукований, в різних вибраних творах Духновича надруковано, в кращому разі, лише його уривок.

Вірш має алегоричний характер. Щоб загострити увагу до твору і зрозуміти його алегорію, автор просить:

Но ти больше ображай
На случай внимаюшь, мысли,
И прилежно уважай.

Герой захоплюється чудовими образами навколишньої природи, повної квітів, дерев, птахів тощо. (Цей опис займає 64 рядки)⁴².

І от, крім іншого, герой бачить:

Шовкотравну, прохладисту
Зелену долину,
Там сивое стадо вкупі
І ее знатного рода...
... Бродило по тучних лугах
Любезно ся іграя
Як би собі извістити
Желало вся драгая;
Рогатий вол...
... Юну теличку рогами
... (об)нимаєт
Притулился к ній любезно
На соглас умоляєт...

Далі герой бачить «вкусно устроений замок», що видніється на високій золотій горі, в якому «велеліпно багаті... огромні палати, ... стіни адамантові, окна бриліантові..., двері із кристалів рум'яних», що «легонько отворяються на завісах сребряних». Туди поспішає багато людей «всякого пола і чина..., багатирей, бояр, вельмож». Сюди поспішають старі і молоді, бо тут

Пріятности, согласія...
Утіхи, а любезна страсть...
Тут юность не перестает
Тут старость не достигаєт...

... ту спішніше прибігають
Жарки сердца с рвенієм
Судьбу свою ожидают
С чувственным стремленієм...

Герой і сам побіг туди, щоб в цей натовп вписатись, але хтось схопив його за руку і зупинив його:

Постой, посмотри той храм
Внутріньшим взором, и вижд

По обеім сторонам. —
Сіе рек, и спішно привел
В соседнія долини,
Показал пишого храма
Смутнія розвалини . . .

Далі описано наслідки безтурботного, розкішного і розпусного життя багатіїв. Тут герой зрозумів, що всі розкоші та забави багатіїв, які він бачив в першій долині, погано кінчаються і дорого обходяться в другій. Замість всіх радощів — там плач і стогін, замість «сладострастного співу» — «окрутне терпіння», «дурне підозрівання», «ядовита злоба» тощо.

То есть радость купидона
Сей обиваем его храм . . . ,
. . . О ужасний той тиран . . .
. . . О ту суть слідствія любви . . .

Так підсумовує герой разом з автором. Побачивши все це, вони обидва відвертаються від всього цього і проклинають «лестную любов».

Як у вірші «О придворний жизни», і тут ми знаходимо елементи критичного ставлення автора до життя багатіїв. Жаль тільки, що це зображення розпусного життя багатіїв не дає нам можливості ясно зрозуміти, чи такі наслідки залишає життя багатіїв на їхньому моральному житті, чи таким тягарем воно відбивається на житті трудового народу.

В пізнішому своєму творі «Естественно-духовные разсужденія», що до сьогодні залишився в рукопису, Духнович виразно показав, як розпусне життя багатіїв відбивається на долі трудящих. Він прямо протиставляє цьому безтурботному і розкішному життю багатіїв життя простого трудового народу кажучи: «А осторонь же стоїть народ; бідний, напіврозтерзаний і то не людський образ, а тїнь образу». Тут Духнович вже визначив і своє місце, і своє ставлення до зображуваних подій: «Я в товпі . . . народа, гляжу на це зрілище . . .»⁴³.

Проте автор вірша «Храм любви» звертає увагу не на соціальну нерівність, а лише на неморальне життя багатіїв. Якщо б він виразно зобразив, яким тягарем

лягає на плечі народу розбещене життя панів, то і в такому разі це не говорило б про те, що Духнович бачив соціальні причини гноблення народу багатіями. Він критикує багатіїв з позицій християнської моралі. Така форма критики відбивала його розуміння дійсності. Безперечно, що тут помітний і вплив народних позицій критики — та ж Духнович все-таки засуджує життя багатіїв (хоч лише неморальне життя багатіїв) — проте, в основному, це релігійна, моралізаторська критика.

В українській літературі Закарпаття середини ХІХ ст. можна знайти лише один великий твір про тяжку долю селянства Закарпаття. Цей твір написаний в 1847 році, тобто ще перед революційними подіями в Австрії та Європі. І саме це підтверджує наш висновок про те, що надмірна віра в австрійського імператора не дозволила авторам піднятися до розуміння важкого життя селян, його потреб і прагнень. І тому важка доля селян знайшла своє відображення лише у творі, написаному ще до скасування панщини. Мова йде про поему О. Павловича «Став бідного селянина».

Цікава історія цього твору подається у книзі «Александр Павлович: «Избранные произведения»⁴⁴, в якій він був вперше надрукований. «Рукопись этого стихотворения была найдена в Беловеже в медной посуде, уложенной под крестом на веже приходского храма, при ремонте крыши». Тут наведена й приписка автора твору, з якої ми, власне, і довідуємось про час і місце написання твору. Він був написаний в 1847 році в с. Комлоша (нинішній Хмельовій Бардіївського району Пряшівщини).

В цій поемі, чи не вперше в закарпатській літературі, знаходимо багато гострих картин про страшне злиденне життя українського селянина в Угорщині. Крім того, на цьому творі ми маємо змогу простежити і ще раз переконатись в благодотворному впливі народнопоетичної творчості на поетичну творчість закарпатських авторів. Поема написана народною мовою з багатьма картинами природи, народного життя, в яких саме відчувається вплив народних пісень.

Світогляд О. Павловича⁴⁵ формувався у період так званого слов'янського відродження. Навчаючись в різ-

них містах Австрії, особливо під час навчання в богословській семінарії в Трнаві, він був знайомим з молоддю різних національностей австрійської імперії. Ці знайомства, як і загальна політична ситуація в Європі напередодні буржуазно-демократичних перетворень розвивали в молодому Павловичеві його національні прагнення і підвищували інтерес до рідного народу. Під впливом палких розмов про національне визволення народів, про звільнення народу від важких феодальних гноблень, Павлович повернувся 1847 року на рідну Маковицю і зустрівся з нестерпно важким становищем селян. І тут він, побачивши все це, пише свою поему «про нужду седлячу», поему «Став бідного селянина».

Герой його поеми — бідний селянин — Іван. Читач зустрічається з ним тоді, коли він повертається увечері з панщини, важко побитий гайдуком.

Отак, без вступу і без пояснень, Павлович знайомить нас з життям народу. Він не подає жодної характеристики свого героя; ми не знаємо, чи він високий, чи старий, у що одягнений і як він жив до нашого знайомства з ним. Павлович не вважав за потрібне подавати все це у своєму творі. Його герой це просто селянин — один з сотень тисяч, взятий просто з поля, з життя і перенесений у твір.

Нужда і горе настільки прибили його, що в нього вже нема жодних своїх особистих прагнень, інтересів, в нього вже не бачимо сили протистояти злиденній своїй долі, так само як і не бачимо в ньому ні крихти надії на кращу долю, на вихід чи кінець такого становища.

Своє бідкування герой характеризує скупом та недвозначно:

Воліл бим в гробі заспати
Як так окрутні капати...

Життя героя таке важке і безнадійне, що у порівнянні з ним смерть була бажаною.

Ці думки героя повністю співпадають з мотивами народних пісень, в яких люди просять бога, щоб послав за ними або за їхніми дітьми смерть, бо краще вмерти, ніж жити таким важким життям. Цей мотив також

співзвучний тим численним народним пісням, в яких оспівується те, як матері кидають своїх дітей в море чи в річку, щоб вони не зазнали в житті того горя, яке зазнали їх матері.

Цікаво зазначити, що одну з таких народних пісень записав і сам О. Павлович.

Камені давала, озеро глядала,
Жеби в нім свого сина поховала.
Плавай сину, плавай по тихом озері
Не зазнал ти отця, не зазнаш матері.
Отця ес не зазнал, бо ті го пан бог взяв,
Матері не зазнаш бо тя утопила.
Утопить тя мати не будеш ю знати,
Будеш там в озері на віки плавати;
Ти будеш в озері на віки плавати,
Я під Маковицов до смерти плакати⁴⁶.

Так само зображує поет долю дружини Івана. Вона, як і чоловік, повинна тяжко працювати на пана. Але її горе ще більше: в сім'ї шестеро дітей і їй щоденно доводиться турбуватись про те, щоб прогодувати їх, себе і чоловіка, майже щоденно доводиться їй бачити своїх дітей голодними.

Побитий гайдуком, Іван занедужав і не вийшов на роботу. А тут ще приходять за податком. Це були селяне і, побачивши, що Іван лежить хворим, — відійшли. Однак скоро прийшли гайдуки і, глумливо сміючись над хворим, виганяли його на роботу:

Вставай, линюху . . .
Бо тя дораз обиєме
І на косу напиєме . . .

Хворий Іван не міг встати. Тоді гайдуки взяли його косу й пішли до корчми, щоб її пропити. Так поет зображує безмежність горя сім'ї Івана і жорстокість панської сваволі.

Не витримавши такого життя, Іван вмирає. Так трагічно закінчується життя селянина.

Проте, коли для Івана смерть — єдиний вихід із тяжкого становища («. . . добрі буде мужу тобі, спочи-

вати в темнім гробі...»), то для його дружини і дітей смерть батька — це новий тягар, нове горе. Це не тільки турботи, зв'язані з похоронами (в дружини Івана нема ні дощок на труну, ні куска полотна, щоб прикрити мертве тіло, ні свічки, щоб запалити біля мерця, навіть чим дітей нагодувати), це, нарешті, не тільки втрата батька-кормильця. Бідна вдова усвідомлює, що після смерті чоловіка свавілля гайдуків ще більш посилиться і їй та її дітям стане жити ще важче:

Знам, же по няньковой смерти,
Будуть нас за должства дерти,
Орек и хижу продадут
Ани пінязь нам не дадут...
... Не есть зерна, ани статку,
Погинеме в недостатку...
Бог не дал в поли уроду
Погинеме от голоду...

Павлович показує, як трагічне стає безмежно трагічним. Так поет виразно довів, що панщина є причиною такого нестерпного важкого становища селян.

В поемі описані також представники гнобителів — гайдуки.

Поет зображує безмежну сваволю панських гайдуків, які «робят што ся їм подобат...», «... так осудять, як хцут сами...», «... штафують без милосердя...», які можуть що завгодно відібрати від селянина. Так Іван розказує, що «ягер мі порубал ярмо в потік по метал колеса...», «на косу напили...», «... сокиру, ланц пропивають...». І ніхто не сміє виступити проти гайдуків. Вони ж зневажають селянина, називають його твариною, безчестять: «... Нігда нам чести не дасть...», «... нас през день кляли, били...», «родичом на погріб дзвонят, а синів на панське гонят...».

Поет розповідає, що всі ці панські слуги багатіють за рахунок трудової людини. Гайдук, який раніше нічого не мав, зараз розбагатів:

Уткут пришол до Сборовы
Не мал воли, ні корови
... Покля от нас не назбивал...

... Днесь мат ролі (землі. — Ю. Б.), дом, стодоли
Красни, як елені, воли

В нічом не мат недостатку
Мат сипанец, дуже статку...

Один з гайдуків вже має 30.000 грошей, і поет визнає, що це піт селян:

Сто златих мал на рок плацу,
Откаль набрал тольку працу?
То кровавий пот седлаков,
Котрий виссал от руснаков...

Поет викриває панів, які вважають, що селян потрібно бити, ламати їхні кості, мучити їх і так навчати їх на добро. На думку панів, селянам потрібно давати накази і не переставати здирати з них податки. Про все це гайдуки, які є виконувачами панської волі, говорять відверто:

Цар далеко, бог високо
Гавран гавранові око
Не викопат, не видзобат
Робят, што ся їм подобат...

Гайдуки не скривають, на кого вони спираються у своїх вчинках. Один з них каже:

... Мам в кишені вельо панох
Орсагох і вицишпанох
Я ше нікого не боїм,
Бо на добрих ногах стоїм⁴⁷.

Так реалістично зображує Павлович сваволлю панів та їх гайдуків у поемі. Без сумніву, такі картини він бачив у житті напередодні революції 1848 р., що саме гайдуки здійснюють гноблення, що вони є слугами поміщиків. Він, правда, не дійшов до усвідомлення необхідності боротьби проти панщини, хоча й наблизився до розуміння того, бо вже показав, що вони «сосуть кривавий піт» з селян.

Павлович не бачив виходу з важкого становища се-

лянства. Про це переконує нас і образ священика в поемі.

У поемі розповідається про скрутні хвилини, коли дружина Івана, Настя, йде за допомогою до священика. Це остання інстанція, до якої може апелювати нещасний селянин. Безперечно, що в житті могли бути такі людяні священики (сам О. Павлович, О. Духнович), однак образ священика у поемі зв'язаний з певною позитивною програмою поета. Він свідчить про те, що Павлович бачить в священиках людей, які здатні сприяти якщо не ліквідації, то у всякому разі зменшенню горя людей. Така ідеалізація сільського священика свідчить про обмеженість світогляду Павловича і про нерозуміння шляхів розвитку суспільства.

Цікаво зазначити, що в поемі є в переробленому вигляді молитва «Отче наш», в якій герой просить від бога:

Дай нам днесь хліб наш насущний
Бо тот з житьом нерозлучний,
Або заклич нас до неба
Не буде нам хліба треба . . .

Ця молитва є доказом зв'язку поеми з народною творчістю, бо в народі битуює багато варіантів перероблених молитов.

Цікава і художня форма цієї поеми Павловича. Спочатку в ній розповідається про долю сім'ї селянина Івана. Ця лінія закінчується описом смерті Івана. Далі поет передає пісню трудівниць про важке життя. Обидві ці частини рясніють ліричними відступами і роздумами автора про сваволю гайдуків, про долю людей. Автор від себе часто додає різні репліки і пояснює зображувані події.

Ліпше сто раз жити статку
Як чловеку в недостатку —

робить, наприклад, висновок Павлович. Тварин ми кормимо, а людина:

Гине як на брегу риба,
Образ, боже, твій без хліба . . .

... Гинуть з голоду сироти
Так як квітки от спраготи...

Закінчуючи першу частину своєї розповіді про Івана, Павлович підсумовує:

Іду, і горечні плачу,
Бо'м виділ біду седлачу...

Коли задзвонили дзвони і люди почали питати, кому дзвонять, автор відповідає:

Карпатському Русинові,
Худобному Іванові,
Урбарському подданому,
Любезному брату мому,
Котрий робил і статкувал,
А враг ся над ним збиткувал.

Всі ці висловлювання О. Павловича підтверджують його прихильне і співчутливе ставлення до простого селянина. Рівночасно вони є виразною характеристикою окремих моментів, і своєю лаконічністю нагадують народні прислів'я і приказки, якими поема переповнена.

Особливо багатозначними прислів'ями є вже наведені нами рядки:

Цар далеко, бог високо
Гавран гавранові око
Не викопат, не видзобат...
... Цар во Відню собі сидит
Он нашу біду не видит...

В цих відступах звучить голос протесту поета проти усього кріпосницького ладу на чолі з царем і навіть засудження самого бога, що не допомагає народу. Таким чином поема про «нужду седлячу» О. Павловича є чи не єдиним художнім твором літератури Закарпаття про важке життя закарпатського селянства з виразними соціальними мотивами.

* *

*

У закарпатській поезії сорокових років помітно поси-
лився вплив народної мови та народних пісень. Деякі
з цих творів, як поема О. Павловича «Став бідного се-
лянина . . .», його вірші та деякі вірші Духновича зо-
всім написані під цим впливом.

Однак ліричні пісні й вірші так тісно пов'язані з на-
родними піснями і народною мовою, що часом важко
відрізнити їх від дійсно народних пісень.

Ось одна з таких пісень О. Духновича:

Ой било то тай било,
Шкода же ся ізбило,
Коль я думами блудил
І дівушку полюбил.
    Но дівушка полоха
    Посміялась ха-ха-ха.
Ой дівочко, знай бога,
Не будь ко мні столь строга.
Я тя люблю, люби мя
Я уж твой, ти будь моя,
    Дівушка на то глуха
    Схохотала, ха-ха-ха . . . і т. д.⁴⁸

Вірш написаний семискладовим розміром, характер-
ним для народної пісні. Тема вірша теж дуже близька
до мотивів народних пісень. Однак в ній ми знаходимо
і такі слова, вирази, звороти, образи, які не дозволя-
ють нам вважати її народною піснею. Так, не народ-
ними здаються такі слова: «коль», «столь строга», «воз-
глянь», «тщетна» тощо, вирази: «люби мене хоть на
час», «не возмущай мою кров», «така моеї любви мзда,
тщетна моя надежда»; образи: «коль я думами блу-
дил», «глянь на мою муку», «дай хоть один поцилуй,
тим біднаго пожалуй» тощо, хоч є тут і кілька зворот-
тів, властивих народним пісням («поди по мні сердень-
ко», «подай мі білу ручку», «люби мене горличко»).

Духнович записав цей вірш у збірник «народних пі-
сень», що готувався до друку. Це наводить на думку,
що самі автори не бачили великої різниці між народ-
ними піснями і своїми творами, які вони намагались
писати повністю на зразок перших.

Таке враження справляє і вірш О. Духновича:

Прелестные гори,
Бистри поточки,
Зелени долини,
Ряби цвіточки.

О уже ви мене
Не веселите
И страстную печаль
Не утолите . . . і т. д.⁴⁹.

Як бачимо, цей вірш написаний народною мовою і розміром народної пісні: шестискладовий розмір чергується з п'ятискладовим. Його можна записати ще одинадцятискладовим розміром, і тоді його строфа буде чотирьохвіршова.

Розміром народних пісень написано ще багато тогочасних віршів. Є тут і пісні із складнішими ритмічними будовами.

Тяжкий жаль на серці моем
Творить мі отход твой
Віроломна! Непокоем
Пражу дух, и взор мой;
Стону, сохну, засідаю,
Но уже не обрітаю
Твой взор гладкий,
Твой вид сладкий,
І образ прекрасний⁵⁰.

Строфа цього вірша складається з двох частин (з таким чергуванням кількості складів: $8 + 6$, $8 + 6$ — перша частина і $8 + 6$, $4 + 4 + 6$ — друга). Такий ритмічний малюнок повторюється і далі в цій пісні.

Є тут і пісні із дуже простою ритмікою, напр.:

Летить орел бистро
По воздушном поли
Разганяет воздух
Крылами поволи . . .⁵¹

що своїм шестискладовим розміром подібний до багатьох народних пісень Закарпаття, наприклад:

Мила моя мила
Нич бись не робила

Лем бись до гаїчку
На траву ходила . . .

Або:

Днеська собі співам
Завтра плакати буду
На позавтра рано
Машировать буду . . .

Щоправда, у мові таких віршів немає такої послідовності, як у ритмічній побудові. Мова їх перевантажена старослов'янізмами, книжними виразами, штучними словами.

Тематика цих віршів у більшості випадків обмежується областю особистих почуттів людини.

Отже, в тогочасній поезії є цілий ряд ліричних віршів, написаних за зразком народних пісень, особливо близьких до них за своєю ритмічною побудовою.

Сюди слід включити такі вірші Духновича: «Вручання», «Орел», «Сирота в заточенії», «Убігша свобода», «Свобода», «Незабутка», «О придворной жизни», «Жаба», «Храм любви», «Тоска на гробі милой», вірші О. Павловича «Воспоминання», «Свобода», «Радость о свободі», два вірші «Новий год», «Глас к родині», «Молитва Русина», його поему «Став бідного селянина», «Піснь русько-народна» Г. Шолтиса, «Тоска зарученой» М. Нодя, «Спишак и ехо», «Кріпость над Попрадом», «Звон», «Весна», «Участь Русина» І. Вислоцького, «Жизнь» П. Яновича; «Піснь народна» А. Федоровича, «Песнь на снесеніє урбара» І. Ріпи, «Русалка» І. Невицької із Писаної, «Смутна вість» К. Ланггоффера, «Любов» Г. Крігер-Добрянської, «Тоска над убігшим соколом» Т. Подгаєцької, «Обновленная любовь» О. Лабанца та інші.

Кращі з них вірші оригінальні й цікаві як своїм змістом, так і за мовою і їх можна розглядати як дійсно художні твори.

Одним з кращих віршів цього часу, якщо взагалі не найкращий вірш всієї Закарпатської поезії, є вірш Духновича «Тоска на гробі милой»⁵².

Як і в народних піснях, у перших двох строфах зо-

бразується картина природи, а після цього починається опис події.

Так починається народна пісня:

Черкотай водичко
Як єсь черкотала,
Любуй ня Анічко
Як єсь любовала.

Початкова строфа О. Духновича теж дуже подібна до цієї пісні:

Подувай вітрику,
Подувай легонько,
Няй моя миленька
Спочине тихонько.

Як і в народних піснях, тут ми бачимо звертання до природи.

Поет звертається до вітру, щоб він не віяв над гробом милої, щоб обережно перелетів над ним.

... чтобы твоя сила
Моей милой покой
Не поколотила.

Далі знаходимо звертання до рози:

Рум'яна розочко
Тихо розвивайся,
На ей тяжкий гробик
Зовсім не склоняйся...

Одній вербі надається право захищати гроб милої від морозів:

Лиш дряхла вербочко
Смутно розвивайся
По зеленій дерні
Щедро розширяйся.

Поряд з тим, у цьому вірші знаходимо характерні для народних пісень звертання до роз, річок, квітів,

що нагадує нам про залишки сентименталізму. (Пор. у Дмитрієва: «Всех цветочков более розу я любил...»).

Дуже близьким до цього вірша є вірш Терези Подгаєцької «Тоска за убігшим соколом»⁵³. В ньому відчуваються й сліди якихось історичних подій, що змусили «милого» на «легеньких крилах» кудись відлетіти. Ще «не пришло время его судьбы, чтобы объявить себе без пагуби». У вірші відчувається також великий сум і жаль, відчувається, що його автором є тужлива жінка, мати. В мові твору в невеликій мірі помітні русизми та слова «літературної» мови:

Ах боже мой сильный, где ся обернути,
Смутному серденьку как радость вернуть?
Серденьку смутному от тяжелой тоски
От горестных вздохов, жалостной поноски.
Мой смуток есть тяжкий, я не знесу его,
Бо я утратила соколка моего.

І тут слідує звертання до вітру, щоб він приніс вісточку про долю її соколика. Це звертання дуже близьке до народної пісні:

Ой соколе, соколеньку
Далеко літаєш
Скажи мені молодому
Де милу видаєш...⁵⁴

У пісні є чеські слова «откуд», «окенько», «здрав». Вони, як і близькість цієї пісні до мотивів деяких чеських ліричних пісень, наводять нас на думку, що даний вірш зазнав впливу чеської народної пісні. Дуже близьким до наведеного вірша є і вірш М. Нодя «Тоска зарученої»⁵⁵.

Це плач «бідної горлиці» до «преславної столиці», щоб відпустили додому її милого:

Славни пани, пустіть мі го, прошу вас!
Послушайте раз дівчини смутний глас...

Ще більш, ніж у попередньому вірші, особисті мотиви

переплітаються тут з подіями загальнодержавними. З цієї точки зору дуже цікаві останні рядки вірша:

Не плач мила, світ не гине, прийде час,
Гдесь загіє раз сонечко і на нас:
За віру, царя я русин кров, душу
Рад даю, но і тебе іміти мушу.

Подібний ліричний вірш знаходимо і серед творів О. Павловича⁵⁶.

В загородці при поточці
Русочка сиділа
Смутна серцем, бо милого
Сей день не виїла.
Ах я нещастна дівчина!
Ачей заняла го іна? —
Але ніт, ніт; больше маєт
Гордий русин чести,
Якби его годен нікто
На баламут звести.

Переконана, що милий все-таки вийде до неї, дівчина просиділа до пізнього вечора («уже місяць високо вишол»), потім за північ («уже місяць за горами», «уже полночи минуло»), однак милий так і не прийшов і дівчина звертається до місяця:

... місячку темненький
Я не могу ждати,
Бо мені вчас рано потрібно
До роботи стати;
Скажи тому невірному,
Чтом пішла смутна до дому!

Цікаво, що дівчина і молодий чоловік названі тут «русочка», «русин». Ця деталь свідчить про те, що національні почуття були в той час виразно виявлені і займали помітне місце в суспільному житті. Це явище помітне і в чеських та словацьких тогочасних піснях.

Не позбавлений поетичного значення також роман-

тичний, близький за сюжетом до балади вірш О. Лабанца «Обновлена любовь»⁵⁷.

Вигнал я овечки на зелену траву,
На шолкову лучку, под сиву дубраву
Где бистрий поточок по каменях гурчал
Солнечний жар тихий вітричок прохлаждал...

Герой заснув серед такої природи, а потім «плеск» розбудив його з солодкого сну. Він подивився і побачив у «зеркалі чистих вод», «жалостливий образ»:

Что є то, о небо, ілі то Милена,
Ілі в ей образі подобна сирена?

Здивований герой «в печальном чувстві подавал ей руку», а дівчина «на перси му пала, і сей час умліла, без чувства остала». Далі знову слідує монолог здивованого героя, який хоче будь-що оживити дівчинку, її воскресіння і гнівне звертання до героя. Слова милої «пробили його серденько» і він, заплакавши, знову закохався в неї. Романтичний в своїй основі цей вірш має досить помітну сентиментальну забарвленість.

Можна б продовжувати розгляд ліричних віршів різних авторів, але висновок буде такий же; ці вірші зазнали сильного впливу народнопоетичної творчості.

Ми зупинимось лише на вірші О. Духновича «Любов милої и отечества»⁵⁸.

Вже сама назва говорить, про що піде мова в цьому вірші: кому повинен належати ліричний герой — своїм особистим потребам чи народові, чия любов переможе — любов «милої» чи «отечества»?

Мила нагадує «любезному» другові про їх любов, а герой відповідає, що йому «невольно уж любить».

Однак дівчина ще настирливіше висловлює своє право на його кохання:

Без тебе моя жизнь мертва,
... ти прелестним обманом,
Стался врагом и тираном
Той, что ті была мила.

Але навіть ці слова не змінюють рішення героя. Він відданий іншій справі і тому відповідає їй:

Не (с)поминай лєсть и обман,
Той грїх мене не ранит, —
Я висшею силою зван.

Дівчина — чи не за народною традицією — втретє звертається до милого. Тоді герой дає останню і найсильнішу та найяснішу відповідь:

... Мене бо пламїнь знатнїший
Палит и превосходнїйший
Невгасимий його жар:
Мене звет сила природна
Ізторгнет любов народна
Я ей пожертвуюся в дар.

Так під кінець цього драматичного вірша розкривається рішення героя твору віддати себе народу.

Аналізуючи вірші закарпатських поетів середини ХІХ ст., ми зустрічаємось з цікавими явищами. Лише два з п'ятнадцяти авторів писали свої твори напередодні революції і лише два з них писали після придушення угорської революції, в 50—60-х рр. Цими поетами є О. Духнович та О. Павлович. Духнович писав аж до своєї смерті, до 1865 р. Павлович вперше виступив у 1847 р. (поема «Став бідного селянина») і писав аж до самого кінця ХІХ ст.

Всі інші згадані вище автори, писали лише на протязі кількох років. Ніхто з них не пише раніше 40-х років, ні після революції. У кожного з цих авторів є по одному-двох — до десятка віршів і майже всі вони написані під впливом народно-пісенної творчості.

Як пояснити це явище? Чим воно викликане до життя?

На нашу думку, це цікаве явище нашої літератури слід пояснити підвищеною увагою серед молоді інтелігенції до фольклору, внаслідок чого записуються і збираються народні пісні. Це знайомство з народними піснями навело окремих людей на думку про наслідування народних пісень. Так за зразком народних пісень

виникають перші пісні, легенди, балади, авторами яких, очевидно, є самі збирачі фольклору. До такого висновку приводить нас факт, що у згадуваному вже рукописному збірнику народних пісень О. Духновича поруч з записами народних пісень є і твори, підписані авторами саме цієї групи.

Заснування в Пряшеві літературного об'єдинення, видання «Книжиці читальної...» (1847) та інших книжок, переважно віршів, заохочувало і підбадьорювало до віршування ентузіастів. Не обійшло тут і без впливу літературної діяльності сусідів — галичан, словаків та чехів. Проте далі наслідування народній творчості ця група авторів не пішла, їх поетичне горіння скоро згасло і тому їх імена більше не зустрічаються у літературі.

Поразка угорської революції означала, що австрійський уряд вже не вважав за необхідне різними обіцянками та мізерними уступками підтримувати українців Закарпаття. Вони знову були віддані під владу своїх одвічних гнобителів — угорських панів, які почали знов переслідувати і гнобити українців.

Внаслідок цього ентузіасти культурної чи літературної роботи розійшлись, замовчали. Залишились лише О. Духнович і О. Павлович — ті, кого звала «сила природна», у кому горіла «любов народна», хто їй «пожертвував в дар».

* * *

Серед поезії Закарпаття середини ХІХ ст. залишається ще кілька десятків віршів з виразно виховною тематикою. В переважній більшості це вірші О. Духновича, надруковані в «Книжиці читальній для починаючих», присвячені вихованню молоді.

З 17-ої до 93-ої сторінки цієї книжки надруковані вірші Духновича, за допомогою яких учитель мав виховувати дітей чесними, послухними, ввічливими, працьовитими.

Всі ці вірші написані народною мовою, легким ритмічним розміром. Весь перший цикл віршів (14 віршів, стор. 17—63) написаний однаковим розміром (чергу-

ванням двох восьмискладових та двох семискладових рядків) і подаються від імені учня, який розповідає мамі про все, що бачив у школі.

Починається цей цикл віршем «О радостех школских».

Мамко, мамко куп мі книжку.
Тинту* папір і табличку
Бо я піду до школи,
Учитися по воли**
... Повідають же во школі
Діти знають доброй долі
І я би хотіл знати
Як ся мі справовати...
... Куп мі мамко книжечьку,
Хоть лем таку маленьку!

В другому вірші «О ділах школских» говориться вже про те, як було у школі:

Мамко, мамко я бил в школі
Уж я знаю тої долі
Як там вшитко красно є
Аж сердце ся радує.
Уж мене там записали,
Уж мі власи остригали,
Уж місто мі зазначили
І до лавки посадили.

Далі хлопець розказує, як і чому навчав їх учитель і т. п.

Така і подібна тематика усіх наступних творів цього циклу.

Значення цих віршів, як і значення всієї цієї книжечки, дуже велике. Це був перший закарпатський буквар, за яким навчалися діти своєї мови. Раніш роль підручника відігравали Псалтир, Часослов або інші релігійні книжки.

* Чорнила (угорське)

** Потрохи, помаленьки.

А у цих віршах знаходимо весь режим дня учня від того часу, як він вранці встає:

Рано стану прекрещуся
Родителям поклонюся,
Дай боже вам день добрий,
Щастливий, и покорний...

аж поки не лягає спати. Не забуто тут ні про їжу, ні про післяобідні домашні заняття, ні про гри, розваги. Це своєрідні «Правила поведінки учнів».

Вірші цієї книжечки нагадують учням про потребу добре вчитися і достойно поводити себе, бо розумну і чесну людину всі шанують і їй легше живеться на світі.

З 11-го вірша починається розмова про природу, звірів, птахів, про працю в саду і на городі, навіть про те, що повинні робити учні в полі, коли пасуть корів.

Всі вірші цього циклу разом з тим подають необхідні дітям знання. Духнович наголошує в них на чесній поведінці, систематичному навчанні, на потребі працювати тощо. Рівночасно він говорить дітям про потребу вірити в бога, молитись, ходити до церкви тощо. Це найбільш слабка сторона віршів Духновича.

Крім охарактеризованих віршів, тут є ще кілька інших. Вони не пов'язані ні з школою, ні з процесом навчання та виховання, однак своїм змістом мають на меті сприяти вихованню учнів.

Це вірші, в яких говориться про честь, про гріхи (заздрість, гордість, скупість). Так, у одному з цих повчальних віршів говориться:

... Варуйся скупости
Завісти, гордості,
Буди щедрий, смиренний,
Буди любий приємний,
І ближняго все почитай...

Вірш «Верхность» навчає дітей слухати начальства,
бо

Кто верхности противиться,
Родителям поставиться,

Кто старшому ся глумить,
Того і бог не любить.

Отже, в «Книжці . . .» у віршованій формі подаються правила моралі. Окремі з цих правил подаються з позицій християнської церкви. В останньому з надрукованих тут віршів «Жизнь Русина» автор подає ідеалізовану картину життя закарпатського селянина. Хоча там наявні також слабкі елементи критицизму:

Духнович пише про селянина:

Не завидить он никому
В високих палатах,
Он маетности не має
Ні сребра, ні злата . . .
. . . Не п'єт он каву, вино
Он сія не знаєт,
Но водичка із поточка
Жажду му вгасает . . .
. . . Не потрібно му перину
Когда утрудиться,
Ляже на зелену траву
Покойно проспиться . . .

Але автора більше цікавлять позитивні риси народу і він зосереджує на них свою увагу: його русин не торгує, не обманює, він не злодій; це добра людина щирого серця, здорового розуму, і хоч не освічений, проте розуміє правду. Він

. . . землю щиро ділає
І бідно трудиться,
По горах бистро бігає,
Тяжко мозолиться.

Тому тут замовчується незадоволення селянина своїм життям, перебільшується його богобойність, вірнопідданість царю та своїм феодальним обов'язкам. Навпаки, підкреслюються хороші риси селянина: його розум, здібність, чесність, тільки мимохідь згадується про його важке життя.

Слід згадати і про релігійні вірші Духновича. Вже

в першому рукописному збірнику поезій Духновича («Забавки» О. В. Духновича... 1848) знаходимо кілька виразно релігійних його віршів, написаних старослов'янською мовою або мовою близькою до неї. Однак в наступні роки підвищується увага Духновича до народних мас, народної творчості. Тепер Духнович сам зрозумів недоречність друкування таких творів у світських книгах і він не друкує їх. В «Поздравленіі Русинов на год 1851» надруковано лише один релігійно-моралізаторський вірш Духновича — «Мисль о Бозі»⁵⁹. Деякі інші вміщені у молитовнику «Хліб души».

В літературних альманахах Закарпаття середини ХІХ ст. зустрічаємо також кілька віршів — перекладів з інших мов.

Перш за все варто звернути увагу на три уривки з поеми «Марина» видатного представника прогресивного словацького романтизму Андрія Сладковича⁶⁰, перекладені О. Павловичем. Він сам повідомляє про те, як в 1843—1847 рр. навчався в Трнаві, де здружився тут з «чесними словацькими молодцями, ревносними слов'янами»⁶¹. Познайомившись з «словаками, я дістав словацькі твори, найбільш сподобались мені поезії «Марина» А. Сладковича, — я купив цей твір і намагався перекласти (його) на руську мову»⁶².

Переклади зберігають ритмічну будову оригіналу. У мові перекладу багато словакізмів. Особливо уривки «Наdejда» та «Об'явленіє любви» до того зберігають текст оригіналу, що досить знати словацьку мову, щоб, не знаючи оригіналу, відтворити його з перекладу.

В літературному альманасі за 1851 р. надруковано зроблений О. Духновичем переклад вірша угорського поета Павла Аньоша «Сетованіє Павла Аньоша»⁶³. Не маючи оригіналу цього угорського вірша, ми не можемо багато сказати про якість перекладу, його ритмічна будова близька до ритмики українських пісень і до вірша Духновича «Тоска на гробі милой». З останнім вірш П. Аньоша має і спільну тему.

О. Духнович переклав також з чеського «Неповерни-мое добро» та епіграму «Ненаситимое»⁶⁴. Два переклади з німецької мови зробив Микола Нодь⁶⁵, і це все, що ми знаходимо з перекладів в тогочасних виданнях.

Як ми бачили, головний представник української поезії Закарпаття середини ХІХ ст. О. В. Духнович починає свою поетичну творчість ще в 20-х рр. ХІХ ст. одами — жанром епохи класицизму. Оди Духновича написані в основі церковнослов'янською (тобто «літературною») мовою. Духнович став продовжувачем місцевої традиції (щодо мови і жанрів) і рівночасно наслідувачем російської літератури ХVІІІ ст. Проте Духнович своїми одами про Василя Поповича у 1837 році завершує традицію одописання на Закарпатті. Одночасно з цим завершується також традиція вживання старослов'янської мови як єдиної літературної мови на Закарпатті. В наступних творах Духновича і в творах інших поетів зустрічаємось вже лише з тією чи іншою мірою впливу старослов'янської мовної традиції.

Поступово, з зростанням демократичного руху народів австрійської монархії і під впливом цього руху в сусідніх народів, на Закарпатті починають проявлятися нові демократичні елементи. Особливо впливала на розвиток культурного та літературного життя Закарпаття, боротьба за народну мову і народну літературу, що з усією гострою розгорнулася серед словаків та галицьких українців. Під впливом і внаслідок цієї боротьби на Закарпатті починає зароджуватися література на народній (або близькій до неї) мові. Розвитку цієї літератури сприяють суспільно-політичні події. Бурхливе життя в революційні 1848—49 рр. позитивно відбилося на рості сил і продукції української літератури Закарпаття. В цей час виступає більше десятка авторів, які приносять з собою і народну мову, народні пісні та подібні до народних пісень вірші.

Після революції 1848—49 рр. О. Духнович пропонує виробити з народної мови Закарпаття та Галичини «єдину, всім зрозумілу» і для всіх обов'язкову літературну мову. Такою мовою він видає кілька своїх книг («Книжиця . . .», «Добродітель превышает) багатство . . .» (1850 р.) тощо, пише свої статті, вірші. Такою мовою пише О. Павлович та інші закарпатські автори.

Однак, після поразки революції, внаслідок нової політичної орієнтації закарпатської та галицької інтелігенції на Росію, прагнення Духновича залишилися не здійсненими. І. Раковський, В. Доб-

рянський як і галичани Я. Головацький, Б. Дідицький С. Шахович починають писати російською мовою. О. В. Духнович продовжує ділити літературу на літературу «для народу» і для «висших кругов» і згідно з тим, відстоювати потребу писати твори «для народу» народною мовою, тільки вимагає не вживати слів іншомовних (польських, мадьярських) вузько провінціальних тощо.

Але і ця половинчата програма Духновича не знайшла підтримки з боку «москвофілів» редакторів і не була ними прийнята на практиці. Та все-таки О. Духнович, О. Павлович продовжували писати твори «для народу» народною мовою. Переслідування учасників революційних виступів та культурно-освітнього руху (переслідувались навіть дописувачі до газет, читачі газет та «руських» книг, вживання «руських» букв на письмі тощо), впровадження старої реакційної проти-слов'янської австрійської та угорської політики відбилося на стані та шляхах розвитку закарпатської літератури. Скоротилась кількість авторів. Розчаровані закарпатці разом з галицькою інтелігенцією починають вести дискусії про літературну мову, про шляхи розвитку літератури. Закарпатські літературні діячі підпали під вплив розповсюдженої серед консервативних літературних представників слов'янських народів думки, що літературу не пишуть для простого народу, а тільки для вищих кіл суспільства, що літературу пишуть не народною, а «літературною» мовою. Такою мовою, на їх думку, повинна бути російська мова, яка вже з початку 50-х років ХІХ ст. поступово входить у літературу, міцнішає. У 70-х рр. всі письменники Закарпаття вже без будь-якого сумніву вважають, що вони пишуть «руським літературним язиком». Таким чином, період, коли в літературі Закарпаття вживалась (а може й переважала) народна мова під впливом народно-поетичної творчості, був дуже коротким. На початку (з 1837 р.) він не позбавлений впливу старослов'янської мови, бо, крім інших причин, діячі літературного руху на Закарпатті (кожен, правда, по-своєму) вважали потрібним (деякі лише «можливим») вживати «очищену» народну мову і не рвати зв'язків з церковнослов'янською традицією. Приблизно з 1852 року почала поши-

рюватись думка про літературне єднання закарпатських та галицьких українців з усіма «руськими» і про потребу писати російською мовою.

Шлях розвитку художньої літератури Закарпаття середини ХІХ ст. характеризується також еволюцією в тематиці і в літературних жанрах. Класистичні оди та панегірики, присвячені високопоставленим особам (Миколі І, Францу Йосифу, єпископу В. Поповичу), були продовженням і завершенням традицій місцевої літератури кінця ХVІІІ — початку ХІХ ст. та російського класицизму ХVІІІ ст. Під впливом романтизму та сентименталізму сучасного літературного руху сусіднього словацького, чеського народів, романтизму російської літератури був викликаний інтерес до народної творчості, запису народної пісні; за їх зразком виникають ліричні поетичні твори з романтичними та сентиментальними ознаками. Разом з тим починає розвиватись реалістична течія. Такою є поема О. Павловича про життя селян з виразними реалістичними моментами опису життя народу, зображення панщини тощо.

Однак ця течія в цілому не знайшла глибокого розвитку у творчості інших поетів того часу. Торкаючись в окремих творах проявів розбезченого життя багатіїв, письменники залишались і надалі в полоні романтично-сентиментальних уявлень про життя народу.

Отже, закарпатська література так і не дійшла до реалістичного зображення життя простого народу. В питаннях літературної мови вона також відійшла від прогресивних позицій, відмовившись від народної мови. Однак, оскільки окремі автори (О. Павлович, О. Духнович) все-таки турбувались про розвиток освіти і покращання соціального становища простого народу, то намагались і свої для нього твори писати народною мовою.

І чим більше поширювались ідеї реакційного «москвофільства» (орієнтація на реакційну інтелігенцію царської Росії) серед закарпатської інтелігенції другої половини ХІХ ст., тим більше закарпатська література відділялась від свого народу, його мови.

* * *

*

Починаючи розмову про тогочасну прозу, насамперед слід сказати, що в ній знаходимо ще менше критичних сторінок, ніж у поезії.

Повість О. Духновича «Милен і Любиця»⁶⁶ — це сентиментально-романтична повість про закоханих та про «труднощі» на шляху до їх спільного життя. Дія відбувається в закарпатських лісах по обидві сторони гірської ріки Лаборця в дуже далекі часи, коли «еще под високим Карпатом, под... Бескидом широко пространний Руский народ не бил іноплеменникам подвержен, і еще властними управлялся чиновниками». На одному боці ріки жила «16 літня Любиця», на другому — «Милен 20 літній юноша». Вони зустрілись в день великого свята в храмі і з першого погляду покохали одне одного. Потім вони довго не бачили одне одного — за весь цей час їх любов постійно зміцнювала — аж, нарешті, вони зустрілись і вирішили одружитись. Їх любові пробував перешкодити лукавий і багатий Лукан. Здається, щире кохання розбите, однак скоро любов перемогла, і Милен одружився з Любицею.

Духнович визначає місце заселення українців на південних схилах Карпат («обиталища їх от сніжного Карпата по самій жерела славної Тиси, а із южної сторони тихотекущим великоліпним Дунаєм граничилися») і говорить про їх славних ватажків та вільне життя в глибоку давнину. Таке обрамлення сентиментально-романтичного сюжету нам здається не випадковим і багатозначним. Питання про те, що населення Закарпаття живе в своєму краї дуже давно, що колись воно жило вільно, без національного гніту, без чужих панів, поставлене в час жорстокого національного гніту, свідчить про протест Духновича проти цього гніту. Духнович нагадує читачам про те, що не завжди українці Закарпаття були пригноблені і мріє про те, що настане кінець гнобленню.

Всупереч офіційним угорським думкам про те, що українці не є автохтонними на Закарпатті, Духнович твердить, що «руський народ» під Бескидами жив завжди і що угорці прийшли сюди пізніше, а до того часу українці жили вільно.

Це був той самий спосіб протесту проти гноблення, яким користався М. Шашкевич та інші галицькі автори,

що звертались до тем про славетне минуле українського народу. Картиною вільного життя — в повісті не згадуються жодні повинності, податки чи інші тягари населення, жодні гнобителі, автор вказував читачеві на різницю між сучасним його життям і життям його предків, коли народ «своїми управлявся крайниками».

Всі події в повісті Духнович описує дуже детально, приділяючи багато уваги зображенню приїзду людей на свято, їх одягу, поведінці, переживанням Любиці і Милена під час їх першої зустрічі. У всіх цих картинах багато таких прийомів, які ведуть свій початок від сентиментальної школи. Це помітно у підборі епітетів. Наприклад, зображуючи Любицю, він пише: «одна отличається біленькою шиєю, тої біленька грудь як сніг світиться, і не єдного пастушка серденько ранить», вона, «як цариця цвітів роза перевишаєт в траві процвітающії косички: її чорненькі оченьки, біло-рум'яное личко, узонький красноватий, як дозріла ягода ротик, біленькая холмистая грудь і снігу подобнія плечи, по котрих вороно-чорних волосів зв'язочки розсиповалися, уязвили молодих пастушков...» і т. д.

В такому ж сентиментальному дусі змальовано зародження кохання Милена і Любиці. Як і в інших сентиментальних творах, їх кохання зародилось з першого погляду: Милена «увидів же невинностоящую под молодю липкою Любицю, сей час з груді його незносний виразился вздох, лице його от незвичайного нікогого стида покрасніло, а взор аки би окований зостал на чорнобривой дівушенці; — тепер Любиця наремно вергла оченько на стонящаго Милена і напрасно оченька їх занурилися, не зная что такое восторгнуло серденько ей, і потрясалася во всіх удах, но і Милена потрясся, сердце било грудь, і не посміливался больше поглянути на чаровную дівушку, а еднакож взори його непрестанно на ній вісили, он весь тронен і безчувстенен стоял, боязнь обяла його, чтоб дивний дівушки образ случайно не отдалился йому; — і прекрасная дівушка не удалася, стала на своїм місці як би закопана...»

В такому сентиментально-романтичному дусі автор зображає своїх героїв на протязі всієї повісті. Подекуди тут з'являються і властиві народним пісням епітети «чорнобрива», «як хитрі серни скакали».

Його герої — люди дуже гарні, здорові, веселі, високоморальні, поважають своїх батьків; в них сильно розвинене почуття вільного життя.

Всі ці картини повинні нагадувати про те, що в часи, коли ще українське населення Закарпаття не було гноблене чужоземними загарбниками, життя було вільне, щасливе.

В сентиментально-романтичну тканину повісті вплітаються також критичні елементи: невідомий дідусь, якого Милен разом з риболовом врятував від смерті, розповідає про себе: «Я браття любезні житель і громадянин великого міста К... іменем Радан, бил сенатором, більше раз і начальником гражданським, но о жалю, начальники града того: ... нечестивим путем пустилися, — ... нрави сограждан своїх погубили, они ... про дари ... місто правосуддя неправду, окламство возвишали, ... про (свою) пользу гріх похвалою, безчесть честію, злодійство добродітелю сталося, благочестивії гоненіями пренаслідувалися, а нечестивії лестники, ласкателії, найпачеже сродники нечестивих начальників, вори і злодії в степені превозношались, народ засліплений ... не виділ свою пагубу. Я видів неправедность противорек, неправедному суду противился, а закон защищал і они мене прото ненавиділи, напустили против мене народ, мою невинность потоптавшие, наконец изгнали во заточеніе».

Милен привів дідуся до свого батька, той люб'язно прийняв «чесного чужестранця». Задоволений Радан відчув тут «праведність» і «благочестіє», чого «в пишних градах не найти», і залишився у них.

Наведений вище монолог Радана нагадує картини розбещеного життя багатів з віршів «О придворной жизни», «Храм любви» та з трактату «Естественно-духовныя разсужденія» тощо.

Щоб наочно переконатись в тому, ми наведемо монолог того ж Радана, захопленого природою і простим сільським життям, що повністю протиставляється життю «во градах».

«О прекрасна природа — воскликнул — як ти прекрасна в твоей невинной святині, поздравляю вас зелені холми і долини, вас шумящі поточки, і вас невинно щебетающі птичатка, ваше пініє перевишает звуки

всякого музикального рода; — о я чувствую тайное вліяніє природи безвістний огонь возгорається в сердці моєм . . . невинніе селяне: ви вкушаєте спокійно пріятности свободи ношъ приосіняет вас благотворними тінями своїми для сохраненія от человеческой жестокости, а в градах? — о скоро увидит человек день и в місті с оним узрит мучителя свого; — о тут люде живутъ, а в градах безчувствительніи звиріє! благотворний сон царствует в хижині токмо земледільца и пастуха, ні пронзительний глас злодійства, ні ужасна чудовища ненависті, віроломства, ілі мщенія, ні суетніі проїски жадности і самолюбія, окламства і скупості тут не преривають онаго; с ним неотмінно обитают невинность, и спокійствіє. Когда тут сладкая тишина покоїтся, тогда в пишних градах злодійство владичествующее ізощряет стріли свої, приготовляет пагубный яд, і назначает собі жертви, словом в градах тісний есть человеку світ, человек человеку змій, враг и волк, а тут розспроштертая каждому земля, тут друзья, тут братія, — о я презираю вас пустіі гради . . .!»

Ми навели цю досить довгу цитату з повісті «Милен і Любиця» для того, щоб (оскільки повість майже невідома) довести романтично-сентиментальну манеру зображення героїв автором. Письменник не розкриває характери своїх героїв поступово, а одразу, в одному-двох монологіях. Відсутність діалогів перетворює повість у суму окремих монологів. Однак, монологи Рада-на виразно свідчать про те, що сам автор повісті, погоджується з поглядами героя і протиставляє життя «во градах» сільському життю.

Критику міського життя, протиставлення йому сільського життя часто знаходимо у творх просвітителів XVIII ст. Зародження капіталістичних відносин в країнах Європи і зв'язані з ним потворності міського життя викликали протест у діячів-просвітителів. Слабий прояв цього протесту знаходимо і в цій повісті Духновича, а також в його нарисі «Пам'ять Щавника»⁶⁷.

Автор задоволений, що звільнився нарешті «от вражїх стре(м)ліній і від должностних мученій» і може насолоджуватись самотністю, серед шовкових долин, під звуки поточків, у сільському одязі.

Далі письменник повторює ті самі міркування про

природу, що й в повісті «Милен і Любиця»: «О славная природа! Тебе я величаю в твоєм велеліпії, — как ти прекрасна! Твоя чистая одежда, твой невинный убор ізящніший, пріятнійший есть, ніжели всіх художников искусствійшія рукоділія, ти превішаеш острійший ум, і чоловік тільки подражатель есть твоего великоліпія».

Проте було б наївним і невірним пояснювати незадоволення негативними сторонами міського життя лише релігійністю автора. Духнович бачив несправедливість і тому обурювався проти неї, як громадянин, чесний культурно-освітній працівник, що докладав багато зусиль для того, щоб покращати життя народу. Зрозуміле захоплення Духновича чудовими образами карпатської природи, зрозуміле протиставлення їй гнусного життя «во градах». Але одночасно вони свідчать про односторонність поглядів Духновича, його ідеалізацію сільського життя. Щоправда, він з великим сумом і болем роздумує над долею людини, що в землі спочиває «от тяжесті работ утружденній», що «після стільких робіт, тяжких язви, після стільких мозолів... так безславно гние». Духнович закликає людей до любові. «Человік, світа сего обиватель... готовий друга із вселеної ізгнати, он невинного чоловіка гонитель, .. празною парою надутый, по малом времені, а можно еще і днесь земній утробі предасться, і з врагом своїм ляжет, і тогда между ними мир, і они покойно споятся і будут друз'я».

Ці заклики Духновича забарвлені релігійними ідеями. Однак, все це лише роздуми, а відвертої розмови про важке становище селян у нього ніде не знаходимо. Цікаво відмітити, що саме ця частина нарису не передруковувалась в різних «вибраних» творах Духновича.

До тогочасної української прози Закарпаття відноситься і невеличке гумористичне оповідання «Женская свирепость»⁶⁸. В ньому говориться про коноплю та льон, яких жінки виривають з землі, зв'язують у снопи, б'ють по головках щіпками, кидають надовго у воду, прикладають їх тяжким камінням, потім труть їх, чешуть на залізній щітці, прядуть, тчуть з них полотно, шиють з нього одяг, носять його, а потім вживають як ганчірку — і все це подається як знущання жінок над льоном та коноплями.

Нема сумніву, що це гумористичне оповідання виникло повністю на фольклорному ґрунті. В народі існує багато подібних загадок, наприклад, загадка про дерево, що має 12 гілок, кожна з яких має по чотири менших гілок, а ті кожна по сім листків і т. д. Це, звичайно, рік, місяці, тижні та дні. Оповідання «Женская свирепость» — це і є обробка народної загадки про коноплю чи льон. Відомо, що Духнович занадто цікавився загадками, сам їх перероблював і створював. Крім того він створював так звані «логогрифи», яких в нього набереться понад сто. Все це поширює наші уявлення про зв'язок творчості Духновича з фольклором і про його зацікавленість духовною творчістю народу.

Прозових творів у О. Духновича не багато, в них не знайшло свого відображення важке життя народу. Якщо не брати до уваги те місце з нарису «Пам'яті Щавника», де він згадує про змороженого важкою працею хлібороба, що відпочиває тільки в могилі, то в них ніде не говориться про злиденне життя селянина.

Однак, зображуючи давнє, вільне від феодалських повинностей, від національного гніту життя населення Закарпаття, Духнович тим самим засуджував сучасний гніт.

Але і ці твори майже не передруковувались і були мало відомі.

Трохи інша доля спіткала п'єсу О. Духновича «Добродітель превишає багатство»⁶⁹, що в 1850 р. вийшла у світ окремою книгою. Вже в 50-х роках ХІХ ст. вона ставилась на сцені і з того часу вона довго не сходила із сцен різних самодіяльних сільських і шкільних театральних колективів.

Велике значення цієї п'єси О. Духновича потрібно вбачати в тому, що вона відкриває собою світську драматургію, кладе початок театрові на Закарпатті.

З розвідок про давню і середньовічну літературу Закарпаття⁷⁰ відомо, що особливого поширення набула тут релігійно-церковна література, що привозилась з Росії. Проте в цій літературі майже не знаходимо світських драматичних творів. Ставились театральні вистави на різні сюжети з життя Христа, святих та інших біблійських тем. Поруч з ними на правах інтермедій створювались і невеличкі сцени на сюжети з на-

Загадки

Логогрифы.

Составление

Александра Духновича,
визита, Крымскаго.

в
Трехмислѣ

1852

Титульный лист рукопису О. В. Духновича.

родного життя. Однак в кінці XVIII і на початку XIX ст. ця література відмирає.

І тому перша п'еса О. Духновича, написана повністю на світську тему, мовою закарпатського населення, побудована на протиставленні у п'есі бідних і багатих селян, автор якої стоїть на стороні бідних, пригноблених та чесних людей, була новим явищем, важливою подією літературного життя Закарпаття.

Як свідчать кореспонденції закарпатських дописувачів в пресі 50-х рр., ця п'еса зразу набула великої популярності, з великим піднесенням готувалась і ставилась на сільській сцені. Вона зіграла свою роль в пропаганді освіти серед народу.

При написанні п'еси Духнович зазнав впливу російських драматургів: Капніста, Княжніна і особливо Фонвізіна, твори яких знаходились в різних закарпатських бібліотеках. Однак сюжет п'еси взятий з життя закарпатського села. Цікаво зазначити, що Духнович вперше зображує село не монолітним, а розподіленим на бідних і багатих.

Серед дійових осіб п'еси, прізвища яких говорять нам про їх основну рису характеру (Многомав, Лестобрат, Незохаб, Мудроглав, Богумила, Храбрострой, Богобой) ми зустрічаємось також з образом ремісника-колесаря Честножива. В боротьбі між бідними та багатими, на якій побудована п'еса, Честножив знаходиться на боці бідних. За це багаті ненавидять його.

П'еса Духновича показує розпусне життя багатіїв, що пригноблюють чесних людсь, але слабо розкриває причини цього гніту і шляхи до покращання сільського життя.

Сільський багач Многомав зі своїм сусідом Лестобратом щодня п'ють у корчмаря Чмуля. Многомав хвалиться своїм багатством, Лестобрат підхваляє його і п'є за його гроші. Корчмар Чмуль з іншими загарбниками обкрадають Многомава і всю підозру кидають на Честножива і вдову Богумилу. А судді з присяжними, знаючи, що від Многомава-багача вони можуть одержати нагороду за свою роботу, засуджують невинних людей і лишають їх майже всього майна, віддаючи все Многомавові та Чмулеві. Духнович — педагог, що все своє життя переконував людей в потребі освіти,

склав у цій п'есі ще один гімн силі і потребі виховання. Від школи, навчання і виховання, на думку Духновича, залежить майбутнє людини. Дітей багатіїв, що живуть у достатках і розпусті, він протиставляє дітям бідних, що навчаються у школі, і на кожному кроці доводить їх моральну перевагу.

Духнович, безперечно, перебільшує значення освіти, бо однією освітою не можна ліквідувати соціальну нерівність. Освіта може лише допомагати у боротьбі за соціальне визволення. Проте п'еса Духновича переконувала глядача про потребу посилати дітей у школу, викривала багатіїв, протиставляла їм чесних селян.

У змалюванні образів, як і в розвитку сюжету п'еси, Духнович пішов за існуючою класичною традицією. В кінці п'еси добродієність одержала перевагу; тому і п'еса названа: «добродієць перевишає багатство». Многомав, багатий на початку п'еси, в останній сцені одягнений у лахміття, голодний, бо Чмуль обдурив його і встиг загарбати все його добро. Немає він ні корів, ні грошей, навіть куска хліба; розійшлися приятелі — обманщики Многомава, а люди, яких він зневажав і забирав їх майно, тепер допомагають йому. Така доля головного персонажа п'еси, який не слухав поради добрих людей (попа, учителя), висиджував у корчмі, пив «палінку», товаришував з поганими людьми, не турбувався про освіту свого сина, ображав чесних людей. Потрапивши у біду, він розуміє свої помилки, перероджується і стає позитивним. В цьому і проявила себе класична традиція.

Більш виразно виведений образ іншого негативного героя п'еси. Корчмар Чмуль — підлабузник і грабіжник, лицемір і хижак. На початку п'еси він вдає з себе найвірнішого приятеля Многомава, поступово втирається в його довір'я, поки повністю не прибирає до своїх рук його майно. Бідний Многомав вже йому не потрібний і він зразу змінює своє ставлення до нього. Тут розкриваються справжні риси його хижацького характеру. Це побачив і зрозумів Многомав, однак було вже пізно. На закиди Многомава Чмулеві, що він злодій, обдирав не тільки його, але також все село, Чмуль звисока відповідає Многомаву: «А як ти смієш так брехати...! Це ти не знаєш, же я панський орен-

дар? . . .». Так перед глядачем розкрив Духнович справжнє обличчя «ласкавого» та «співчутливого» корчмаря. Значна цінність цього образу полягає в сатиричному розкритті його рис, в протиставленні його слів його вчинкам.

До вдалих негативних образів належить також образ дружини Многомава — Олени. В цьому образі можна побачити багато спільного з образом Простакової з «Недоросля» Фонвізіна. Подібно їй, Олена нічого не бачить навколо себе, крім власного сина Федорця. Вона не дозволяє мучити сина освітою, дозволяє йому робити все, що забагнеться, виправдовує всі його вчинки. Внаслідок цього «любезний синочок дійшов» до кримінального злочинця. Заарештований Федорцьо зрозумів причину свого нещастя і звертається з гнівом до власної матері: «. . . Ви мене оттягли от школи . . ., ви мене за сваволю і безчесність не покарали, я . . . з вами по корчмах ходив, бився, вадився, скаредно лаяв, кривдив, шкоди чинив, а ви мене захищали, . . . хвалили, мені бодрості додавали . . . Прочто я тепер злодій. О мамо, мамо . . ., ти мою участь заложила . . . Ти, мамо, причина мого нещастя».

Цією тирадою син доводить своїй матері помилку і звинувачує її в своєму нещасті.

Показані у п'єсі також образи суддів та присяжних як виконувачів волі багатіїв. Вони судять на користь багатого, бо той дає їм на горілку. Дуже вдало характеризує автор образи тупих та обмежених присяжних, що вигукують лише «так є», не намагаючись вникнути в суть справи.

Коли негативні персонажі п'єси є досить вдалими, життєвими та широкими художніми узагальненнями, то на їх фоні позитивні образи є лише носіями певних позитивних рис характеру. Це не життєві характери, а схеми, народжені в уяві автора, люди, яких він хотів би бачити у житті.

Отже, тема п'єси — боротьба за школу і освіту — на той час була важливою і потрібною. Однак у п'єсі наслідки освіти переоцінюються. Бідні в п'єсі Духновича чесно працюють, багаті обманюють бідних і живуть нечесно. І Духнович показує, що діти бідних стають директорами, адвокатами, фабрикантами тощо.

Головний
Тарасовицький
Драматичний
отділ
Александра Духновича
Тришів 1852

Титульний лист рукопису п'єси О. В. Духновича.

Окремі подібні випадки письменник міг бачити в житті, але типовий шлях для селянина був іншим. Духнович не бачив розподілу суспільства на класи і боротьби між класами, однак, зображуючи сучасне село, він показав його соціальне розшарування, протиріччя і боротьбу.

В одноактній п'есі «Головний тарабанщик»⁷¹ (1852 р.) Духнович показує, що покірне служіння багатим нічого не дає, крім «чорної сладості» і «пустої надії». Тому люди, що прагнуть до багатства, легкого життя, відрікаються свого роду і племені, продають свою гідність і різними хитрощами, обманами домагаються чинів.

За таким принципом діє Артур Празноглавський, зарозумілий та честолюбивий тип, який не відзначається здібностями, проте він домагається титулу «придворного радника». На його думку, «грошам все повинується» і тому він навіть честь хоче купити за гроші.

Нема сумніву, що й гроші, за допомогою яких Празноглавський хоче піднятися ще вище, він не добув чесною працею. Сам він говорить про себе: «Во время кошутовой мятежи . . . я кровавим потом набил грошей і купил добра; ширяться мої іменія по чотирех столицях, бо . . . коли леви ловитвою займаються, тогда мудра лись найбільше добувает». В такої людини нема жодних патріотичних почуттів, вона охотно допомагає кожному, хто тільки заплатить за працю: «Я лифровал всячину і мадьярам, і німцям, і росіянам, і кожному; я на всіх сторонах находился і із всіх сторон грошеньки приходили . . .».

В такому плані поданий образ Празноглавського на протязі всієї п'еси. Розуміючи, що в сучасному йому капіталістичному світі все продається і купується, він не гребує ніякими засобами у досягненні своєї мети. Він бачить, що «Господин Дураковский чиновним стался советником — за гроші, а багатий Ослович не про свои ли гроши бароном стал, а господина Надутовского отец каким способом на барона достиг?». І тому немає нічого дивного, що і Празноглавський хоче стати графом.

Він запрошує до себе секретаря, від якого в значній мірі залежить, кого нагородять титулом «правитель-

ственного советника», підлещується до нього і пропонує йому коня, дуже дорого в брильях табакерку, а, нарешті, він готовий продати за чин і свою племінницю Любицю, відверто заявляючи: «Я советником желаю бити . . .».

Коли ж секретар — бідна, проте чесна людина, Володимир Нравович — відмовляється допомогти Празноглавському, останній зриває з себе маску підлесника і з презирством кидає у вічі Нравовичу, що Любиця «не для голотаря», а «для барона Надутовского воспитана», тобто завжди для того, хто готовий допомогти йому домогтись бажаного чину.

Щоб до кінця розкрити тупість і безмежну зарозумілість пихатого дворянина, Духнович показує, що Празноглавському все-таки вдалося потрапити до «его превосходительства» і випросити для себе високий чин. Хоча урядовим радником Празноглавський не став, проте спеціально для нього встановили чин «придворного тарабанщика и трубачей начальника». Празноглавського повністю заспокоїла і така честь, бо головному тарабанщику належить «прекрасный униформ з золотими еполетами, високий рогатий шепак с буськовими перьями и велика серебряна палиця с золотою бозулею».

Духнович зображує зарозумілість Празноглавського. Він хвалиться своїм родством з такими як він сам: «Я в родимом . . . союзі с великого рода славными Дураковскими, Ословичами і Надутовскими», які з презирством ставляться до народу.

Празноглавському протиставлені у п'єсі позитивні образи, Володимир Нравович, його батько Федір Нравович та Любиця.

Як і в першій п'єсі Духновича, і тут позитивні образи значно слабші. Володимир Нравович — людина чесна, відверта, горда своїм походженням: «Я світ узріл под Бескидом . . . Я скажу перед світом, что чесный ткач Федор Нравович, русин из Нравоселиці есть мой любезный родич, мой почтенный отец!».

За характеристикою Любиці, «його чистий характер превyšає всі благородія; он імені своє в чистоті серця носить . . . на нем ни одной каплі кровавого человеческого пота не находится . . .».

Проте образ Володимира Нравовича занадто сентиментальний та моралізаторський. В нього бракує сильної волі боротися за своє щастя.

Наскільки різняться між собою характери Празноглавського та Ф. Нравовича — показано в сцені, де Нравович приносить і віддає Празноглавському 30 тисяч доларів, які загубили урядник Подлизовський з жінкою Празноглавського, і коли за цей благородний вчинок останній пропонує чесному Нравовичеві «сороковець на палінку».

Епізодично змальований також волелюбний характер Любиці і самовіддана її любов до Володимира Нравовича: лише завдяки цій любові Любиця відмовляється від спадщини її багатого опікуна, бездітного Празноглавського і стає дружиною чесного Володимира Нравовича.

Отже, п'єса має гостро-сатиричний характер, вона засуджує властивий монархічній Австрії кар'єризм.

Хоч і тут помітні сліди класичної драматургії (наприклад, прізвиська героїв визначають головну рису їхнього характеру, кожний герой є носієм однієї властивості), цій п'єсі властивий зовсім інший сатиричний задум. Це виправдовує односторонність характерів героїв і робить її, з явища, що заважає передати повноту проблеми у першій п'єсі, засобом, прийомом художнього перебільшення окремих рис дійових осіб з метою більш виразного їх сатиричного виявлення та осміяння.

Не бачачи підстав для порівняння художніх якостей п'єси Духновича з геніальними творами М. В. Гоголя, ми все-таки помічаємо тут подібність окремих сатиричних прийомів.

Сучасне О. Духновичу життя монархічної Австрії, часте призначування на високі посади нових людей і їх заміни іншими, боротьба претендентів на посади, намагання зробити кар'єру навіть серед деяких закарпатських українців (не вільним від цієї слабості був, наприклад, А. І. Добрянський) давало Духновичеві чудовий матеріал для його п'єси.

І Духнович не жалкував фарб для того, щоб висміяти весь цей надутий кар'єризм, відмову від свого роду і мови, від батьків, шукання зв'язків із знатними людьми і прагнення будь-якою ціною досягти чинів. Драма-

тург вказує, що Празноглавський відмовився від батьків, хоче продати навіть сестру, кидає в нещасті дружину і прагне тільки чину і багатства. Так діє не тільки Празноглавський, а й пани Дураковський, Ослович, Надутовський — хіба не таким чином досягли вони своїх чинів? Ця репліка в устах Празноглавського говорить про те, що так діють кар'єристи.

Розв'язка цієї сатиричної комедії, як також характер героїв, являє собою великий крок вперед в порівнянні з п'єсою Духновича «Добродітель превишає багатство».

Хоча, з одного боку, вона закінчується традиційно щасливо для позитивних героїв — Володимир Нравович одружується з Любицею, однак у розвитку основної сюжетної лінії вона закінчується реалістично правдиво: Празноглавський кидає дружину і поспішає захищати свої маєтки від повстанців. Отже, викриття чиноманії та багатства і тут стоять на першому місці. Особисте нещастя не перевиховує героя, як Многомава чи Олену в першій п'єсі Духновича, не робить із злого хижака смиренного, переродженого добродія, а залишає його вірним своєму характерові до кінця.

Мабуть, тому ця п'єса і залишилась ненадрукованою, бо занадто гостро і сатирично викривала високопоставлених ословичів і празноглавських.

Ця комедія, завдяки чіткості сюжету, напруженості дії, гостроти конфлікту, гостро сатиричного і реалістичного зображення основних персонажів, свідчить про розвиток в творчості Духновича певних елементів критичного реалізму.

Слід зупинитись ще на характеристиці мови драматичних творів Духновича.

П'єса «Добродітель превишає багатство» (крім авторських ремарок) написана як твір призначений для народу, народною мовою. В п'єсі знаходимо чимало приказок, які свідчать, що автор погоджувався з народною фольклорною оцінкою тих або інших явищ: «Дай боже, аби із соколика сова, а із соловейка ворона не вродилася», — перестерігають люди дружину Многомана Олену, що по-своєму виховує сина Федорця. «Як есь робила, так і маєш, як есь собі постелила, так будеш і спати, як есь посіяла, так будеш і жати», —

оцінюють люди поведінку і долю тієї самої Олени в кінці п'єси. Подібну роль відіграють також інші прислів'я та приказки: «Хто не робив в молодості, ний ся учить у старості», «Не в богатстві щастя» тощо.

Все це свідчить про те, що Духнович, згідно з своїми теоретичними поглядами на питання літературної мови, пише цей твір «по простонародному ізреченію... для простого народу, а не для літератури».

Що ж до комедії «Головний тарабанщик», то вона присвячена життю інтелігенції, тому і написана не народною, а «літературною» мовою.

* * *

Художня література Закарпаття середини ХІХ ст. у порівнянні з літературою 20—30-х рр. була новим вищим етапом. Цілий ряд особливостей угорської революції 1848—49 рр. по відношенню до слов'ян привели до того, що українська література Закарпаття того часу не зрозуміла і не відбила важливих соціальних і культурних питань. Проте сам факт революційного піднесення народних мас закривав літературне життя Закарпаття і вплинув на те, що тогочасна література все-таки як і своїм змістом, так і своєю формою набагато наблизилась до народу.

Діяльність таких представників культури кінця ХVІІІ — початку ХІХ ст. як Арсеній Коцак (1734—1800), Василь Довгович (1783—1849), Іоан Базилович (1742—1821), Іоан Чургович (1791—1862), Михайло Лучкай (1789—1843), Іоан Фогорашій (псевд. Іван Бережанин, 1786—1834), Андрій Бачинський (1732—1809) та Мануїл Ольшавський⁷² тощо була скерована, в основному, на висвітлення і розробку церковної історії, на друкування книжок для студентів-богословів та священників, для «наукового» висвітлення деяких питань філологічних. Переважна більшість цих творів була написана латинською мовою. Лише окремі богослужебні книги писалися старослов'янською мовою. Ними залишено також і кілька записів народних пісень.

На відміну від цієї літератури, художня ж література Закарпаття середини ХІХ ст. стала в повному ро-

зумінні світською літературою. В ній знаходимо політичну, патріотичну, любовну лірику тощо. В творах тогочасної літератури знайшли відображення деякі моменти сучасного життя села; героями творів стали прості селяни.

В тогочасній літературі помітна демократизація жанрів. «Превиспренні» оди починають поступатись місцем жанру пісні в простонародному стилі, вірша, оповідання і доступної глядачу драми. В порівнянні з літературою 20—30-х рр., мова цієї літератури набагато зрозуміліша народові. Виходить з ужитку старослов'янська мова, і значна кількість творів пишеться народною мовою.

Отже, стає помітно демократичною і мова творів, хоч мовне питання залишалось і надалі не вирішеним, і хоч його демократичні елементи знову поступово помітно слабшають.

Якщо більшість творів художньої літератури Закарпаття 20—30-х рр. XIX ст. залишалась в рукописах і їх практичне значення для громадськості було саме тому дуже незначним, то становище в літературі середини XIX ст. докорінно змінилось. На протязі кількох років видано більше книжок, ніж за цілі десятиріччя раніше. Кращі книжки часто перевидавались і тиражі їх були (на той час) досить великі. О. Духнович багато книжок роздавав сільським школам, так що написані тоді твори знаходили також свого читача і відігравали помітну роль в культурному житті населення. Найчастіше вони служили як підручники, за якими населення навчалось грамоті.

Все це яскраво свідчить про те, що художня література Закарпаття середини XIX ст., хоча і обминала найголовніші питання часу, все ж таки зробила крок вперед у своєму розвитку в бік демократизму і реалізму.

Жаль лише, що в наступних роках ці надбання не одержали розвитку і література 50—70-х рр. знову віддалялась від життєвих потреб народу.

* * *

Ще Іван Франко вказував на те, що напередодні 1848—1849 рр. і під час революції Галичина (і Закарпаття. — Ю. Б.) «стоїть на програмі демократичній, хапається працювати для рідного народу його мовою на найрізніших полях», і що вже в перші післяреволюційні роки кидає цю програму і «напрям прихильний народній мові і програмі, зазначений в 1848 році, являється немов голос якоїсь малозначної опозиційної фракції і по якімось часі, нарешті, зовсім замовкає, а фактична перемога якомсь так немов і без боротьби... лишається за елементом, якому тяжко й ім'я придумати, за якоюсь різномастною купою людей, у яких спільною підставою акції являється хіба спільна ненависть до свого рідного, спільна невіра в органічний зріст народу, і його свідомості, погоня за особистою кар'єрою і спільна дволичність та безхарактерність»⁷³.

Щоб одержати відповідь на це принципове питання, ми розглянули у своїй роботі культурно-літературну діяльність всіх більш-менш помітних діячів закарпатської інтелігенції.

Внаслідок відірваності українського населення Закарпаття від основної маси українського народу, внаслідок жорстокого національного, релігійного і соціального гноблення, Закарпаття жило дуже бідним економічним і культурним життям.

Значно довше, ніж в інших місцевостях середньої Європи, тут панувало натуральне господарство. Обставини економічного життя робили рідкими і не масовими стосунки українського населення Закарпаття з іншомовним, оточуючим його світом.

Задовольнялись народною творчістю: піснями, казками, легендами, оповіданнями.

Інтелігенції було надзвичайно мало. Окремі особи, яким вдавалось здобути освіту, були найчастіше попами. Значна частина інтелігенції денаціоналізувалася і ставала на бік панівної нації. Попи не змогли бути виразниками інтересів народу як за своїм суспільно-політичним місцем в житті, так і за своїми поглядами. Кращі з них піднімались лише до розуміння окремих важливих питань національно-культурного життя населення до розуміння необхідності освіти тощо.

Коли напередодні революції 1848 року в багатьох

країнах Європи почав розвиватись національно-визвольний рух гноблених народів, то і окремі інтелігенти — духовні особи — Закарпаття поширюють та активізують культурно-освітню діяльність серед населення.

Характерним для цієї діяльності було нерозуміння головного або одного з двох найголовніших питань того часу — соціальних прагнень селянства. Боротьба за соціальне визволення трудового населення Закарпаття, як і інших народів Австрійської імперії, була основним засобом боротьби за краще і вільне життя. Тільки ліквідувавши феодальний гніт, можна було відкрити двері для успішної боротьби за національну рівноправність, за розвиток національно-культурного життя народу.

І саме той факт, що А. І. Добрянський, О. В. Духнович, І. Раковський, О. І. Павлович та інші не були виразниками потреб народу, був вирішальним для визначення шляху цього руху.

Не зрозумівши основного, соціального питання, представники закарпатської інтелігенції не могли стати повністю і послідовно на демократичний ґрунт.

Не зрозумівши прагнень народу, представники національно-визвольного руху Закарпаття і не могли спиратись на народ як на вирішальну, рушійну силу в боротьбі за національне визволення. Проте в окремих питаннях деякі представники закарпатської інтелігенції висували вимоги, які відбивали в тій чи іншій мірі погляди і інтереси народних мас.

Перш за все вони вірно зрозуміли, що для успішного розвитку національно-культурного життя Закарпаття потрібно об'єднатись з братами українцями в Галичині, бо «свої то за горами, не чужі». Правда, вони не говорять поки що про об'єднання Закарпаття і Галичини з усім українським народом, як цього домагався М. Шашкевич вже в 30-х роках ХІХ ст., а обстоюють необхідність лише воз'єднання українців Австрійської імперії.

Крім цього, представники Закарпатської інтелігенції домагались визнання і рівноправності українців Угорщини з іншими народами, боролись за утворення шкіл для них і за розвиток рідної літератури.

Розуміння цих питань було не однаковим у різних

діячів Закарпаття. В той час, коли О. Духнович, М. Мигалич боролись за розвиток початкових сільських шкіл для народу, І. Раковський і йому подібні більше турбувались про розвиток інших типів шкіл. Якщо О. Духнович робив все можливе для заснування і розвитку народних шкіл, І. Раковський своїми статтями в газетах лише відстоював право на розвиток шкільництва і сподівався, що уряд заснує школи.

Дуже важливим є й друга сторона тієї ж справи — питання про шляхи розвитку національно-культурного життя.

Оскільки діячі національно-культурного життя Закарпаття не розуміли соціальних домагань народу, а вважали себе вирішальною і рушійною силою в боротьбі за краще життя народу, то й всі питання цього руху вони намагаються вирішити не за допомогою народу, а за допомогою когось іншого, за їхніми уявленнями — когось сильнішого, вищого. Народ вони вважали бідним, відсталим, неспроможним вирішувати важливі питання; вони не розуміли значення народу як вирішальної сили розвитку суспільства.

Правда, питання розвитку шкільництва, рідної літератури О. Духнович, М. Мигалич, О. Павлович намагались розв'язати за допомогою самого населення Закарпаття. Заклик Духновича засновувати школи, його «Народная педагогія...», практична робота по заснуванню початкових шкіл і шкіл для дорослих — недільних та «святочних» на Спишу (в районі діяльності М. Мигалича) — свідчать про прагнення цих діячів спиратись на народ у цьому важливому питанні.

Вирішальний вплив на розвиток національно-культурного життя Закарпаття зробила угорська революція.

Угорська революція 1848—49 рр. виступила проти вимог селянства Закарпатської України і проти національного руху закарпатських українців, які домагались створення шкіл з рідною мовою викладання і видання української національної літератури⁷⁴.

Угорський революційний уряд не надавав пригніченим націям рівноправності і тим самим штовхнув їх в обійми габсбургської реакції⁷⁵.

Помилки угорської революції, що, власне, були причиною її поразки, кинули представників Закарпаття,

закарпатську інтелігенцію в обійми австрійського імператора, визначили одночасно і ту силу, на яку намагались спиратись діячі Закарпаття і ті шляхи, якими ці діячі прагнули здійснити свою національну програму. Цією силою (в чому і полягає трагедія цього руху) виявились вороги і гнобителі не тільки слов'янських народів, а й взагалі народів — австрійський імператор та австрійські реакційні панівні кола.

Угорська революція не ставила завдання скасувати національний гніт, навпаки, вела шовіністичну політику щодо слов'янських меншостей. Тому народи, гноблені Угорщиною, опинились на боці Австрії. Австрія, обіцяючи задовольнити національні вимоги цих народів, використала силу цих народів на боротьбу з угорською революцією. За це Австрія зробила деякі уступки цим народам, надала їм деяких прав і можливостей працювати й розвивати національно-культурне життя.

Після поразки народи, раніш гноблені угорськими феодалами, вже втратили політичну вагу як знаряддя боротьби проти угорської революції і знов опинились ще під більшим гнітом. Австрофільська політика діячів Закарпаття була повністю розбита. Угорські пани починають знов гнобити Закарпаття. Починається переслідування інтелігенції, передплатників газет, дописувачів до газет тощо. Крім угорських властей, таку ж політику проводить і австрійська поліція. Внаслідок всього цього зменшується число інтелігентів, що цікавились національним життям свого населення, зменшується число дописувачів, читачів газет, книг тощо.

Отже, представники Закарпаття опинились без будь-якої підтримки. Якщо вони не зрозуміли сили і ваги народу в часи зростання революційної хвилі, то тепер, після поразки революції, вони вже навіть не робили спроб з'єднатись з народом. Вони шукали іншу силу, яка б захистила їх від денаціоналізаційної політики Австрії та Угорщини.

Таку силу вони починають бачити в Росії. Віковичне прагнення народу Закарпаття возз'єднатись із своїми, присутність в 1849 році російських військ на Закарпатті, відродження всеслов'янської ідеї, сила і могутність Росії, саме як слов'янської країни, спорідненість мови

місцевого населення з мовою слов'янських народів, конкретні зв'язки окремих представників інтелігенції Закарпаття з окремими представниками політики царської Росії (М. П. Погодіним, І. Срезневським, М. Раєвським) — все це привело інтелігенцію Закарпаття до нової політичної орієнтації.

Шукання шляхів закарпатськими та галицькими діячами для розв'язання політичних і культурно-освітніх питань стало основою дискусій в тогочасній пресі. Порізнному політично орієнтовані діячі Закарпаття та Галичини висловлювали різні погляди на розвиток сучасного життя.

Найбільшої уваги приділяли в цих дискусіях питанням літературної мови та розвитку освіти.

Проте розв'язання цього питання ускладнювалось багатьма суперечливими причинами, як, наприклад, розвитком літератури в попередній період, її слабким зв'язком з новою українською літературою та однобічністю зв'язків з новою російською літературою та, не в останній мірі, обмеженістю світогляду політичних і культурних діячів Галичини і Закарпаття. Революція 1848 року, здоровий вплив національно-визвольного руху інших слов'янських країн знайшли закарпатських діячів невідготовленими для рішення важливих питань.

Політична обмеженість представників національно-культурного руху в Галичині і Закарпатті привела до того, що лише окремі голоси висловлювались за введення в літературу народної мови.

Всі складні питання навколо літературної мови виникли зразу після виходу з друку перших номерів друкованих органів галицьких українців. Питання алфавіту, правопису, питання мови (народна, церковнослов'янська чи якась ще інша) вимагали свого рішення.

Оскільки діячі Галичини, до яких приєдналися і закарпатські автори, пропонували найрізноманітніші способи вирішення цього питання, виникла тривала дискусія.

Серед галицьких діячів були і прихильники народної мови, і прихильники церковнослов'янської, і прихильники російської літературної мови. Серед Закарпатських діячів також не було єдності в поглядах на ці питання. О. Духнович спочатку обстоював потребу ви-

робити на базі народної мови єдину літературну мову, зрозумілу українцям в Галичині і Угорщині. І. Раковський і В. Добрянський говорять про якусь «ізобразовану» мову. М. Нодь закликає вживати «стареньку бабусю» — церковнослов'янську мову.

На початку 50-х рр. ХІХ ст. настає злам в політичній орієнтації інтелігенції Закарпаття і Галичини.

Отже, змінюються і позиції учасників дискусії про шляхи розвитку західноукраїнської літератури, зокрема в питанні про літературну мову.

А. Добрянський, що був найтісніше зв'язаний з австрійським урядом і російськими правлячими колами, перший серед закарпатських інтелігентів став обстоювати думку про необхідність впровадження російської літературної мови в західноукраїнській літературі взагалі і в закарпато-українській зокрема. Він виходив з факту невизнання українського народу і його літературної мови. Таку ж позицію займав Раковський, який спочатку був прихильником старослов'янської мови.

О. Духнович, який найближче підійшов до розуміння потреб національно-культурного життя народу і зазнав найбільшого впливу словацького літературного руху (він був зв'язаний з багатьма словацькими літературними діячами, напр.: Йонашом Заборським — словацьким письменником, що жив недалеко від Пряшева, Богушем Носаком—Незабудовим та іншими), вирішував це питання більш демократично.

Про серйозність його намірів виробити з народної мови Закарпаття й Галичини літературну мову для вжитку на західноукраїнських землях свідчить і той факт, що Духнович створив граматику народної мови, яку, однак, І. Раковський та М. Войтковський переробили на граматику російської мови.

Нова політична орієнтація інтелігенції Закарпаття на царську Росію привела до того, що культурно-літературний рух Закарпаття став наближатись до російського літературного життя. Однак це була орієнтація не на російський народ, не на Росію Пушкіна і Чернишевського, а на Росію Погодіна та царського уряду. Саме ця реакційна Росія звертала багато уваги на залучення на свій бік народів Австрії і прагнула використати їх для своєї великодержавної політики.

Прогресивним в цій орієнтації було лише те, що орієнтація на велику слов'янську країну пробуджувала хоч яку-небудь силу в боротьбі проти мадьяризації і підтримувала хоч «яке-таке» літературне життя. Крім того, і така орієнтація давала можливість хоч трохи працювати серед народу, допомагати йому в боротьбі за освіту і збереження його національної приналежності. Та поруч з реакційними політичними поглядами з Росії доходили в Галичину і на Закарпаття також твори прогресивних письменників, напр. Жуковського, Карамзіна, Фоввізіна, пізніше Пушкіна, Гоголя, Некрасова тощо.

Найбільш трагічним в усьому національно-визвольному русі Закарпаття було те, що там не було суспільної сили, яка б зрозуміла соціальні прагнення селянства і яка б, спираючись на народ, вела боротьбу за соціальне і національне визволення.

Представники закарпатської інтелігенції, самі не об'єднані, кидались від одного «захисника» до іншого. Поруч була велетенська сила народу, а вони не бачили її і не вміли з'єднатись з нею. Це і була «катастрофа, що перейшла по тім краю та по серцях і умах його духовних світочів».

Напередодні і в роки революції зародилась і досягла певного розвитку нова література.

Коли на початку ХІХ ст. на Закарпатті все ще переважала церковна література з притаманною їй релігійно-моралізаторською тенденцією, містичними та релігійними сюжетами тощо, то в середині ХІХ ст. художня література стала остаточно світською. Замість високих класичних жанрів вона починає створювати вірші, ліричні пісні, повісті, нариси, п'єси. Замість моралізаторських тенденцій зустрічаються окремі випадки гострого сатиричного викриття дійсності. Хоча мовне питання не було вирішене, все-таки і в мовному відношенні література цього періоду являє собою крок вперед порівняно до літератури початку ХІХ ст. Старослов'янська мова поступилась місцем народній мові.

Значного розвитку зазнала тогочасна поезія. В поетичних творах закарпатських авторів початку ХІХ ст., написаних під впливом російського класицизму і місцевої книжної поезії, не знаходимо зображення

життя. В поезії середини ХІХ ст. вже знаходимо відгук на різні тогочасні проблеми. В окремих поетичних творах знайшла своє відображення панщина, угорська революція. У поезії пропагувались ідеї возз'єднання Закарпаття з Галичиною, ідеї возз'єднання західноукраїнського населення з Росією та з усіма слов'янськими народами.

Поезія Закарпаття наблизилась до широких кіл читачів і своєю мовою. Зустрічаємо чимало творів, повністю написаних на народній мові та під впливом фольклору.

В кращих творах, як у поемі О. Павловича «Став бідного селянина...», зображено важке життя селян за часів панщини. Автор бачить у панщині причину всього нещастя селянина і нелюдського гноблення селян. Поема є гострим засудженням панщини в художній літературі Закарпаття ХІХ ст.

Про важке життя селян говорить і п'єса О. Духновича «Добродітель перевишає багатство». Тут показано знущання багатих селян над бідними, моральну перевагу бідних селян над багатими. П'єса пропагує педагогічні погляди її автора і поширення освіти в масах. Написана на народній мові, п'єса поклала початок світському театрові на Закарпатті.

Бурхливе життя революційних 1848—49 рр., коли поруч з боротьбою народних мас за своє визволення за активізували свою діяльність також різні кар'єристи, послужило матеріалом для п'єси О. Духновича «Головний тарабанщик», яка є гострою сатирою на честолюбців, хижаків, що заради високої посади, своєї слави відреклись від свого роду і народу.

Цікаві проблеми порушував О. Духнович у своїй повісті «Милен і Любиця». Нагадуючи про славне минуле, коли українське населення Закарпаття «своїми управлялось крайниками» і не було залежне від «іноплемеників», автор переконував читача в несправедливості соціального та національного гніту і висловлював надію на краще майбутнє.

Все це — демократизація жанрів, тематики, мови творів, доступність їх широкому читачеві, друкування книжок, поширення їх серед народу — все це разом робило цю літературу помітним явищем культурно-

політичного життя і привело до певної активізації культурного і літературного життя на Закарпатті в середині ХІХ ст.

Хоча літературний рух другої половини ХІХ ст. розвивався не на народнім ґрунті і в цілому був далекий від зображення життя народу, все-таки література середини ХІХ ст. вплинула на кращих представників літератури другої половини ХІХ ст. І вони в своїх окремих творах відобразили певні сторони народного життя. Це зокрема стосується таких творів, як «Путевые впечатления на Верховине» О. Митрака, «Князь Лаборець» А. Кралицького, «Крайцаровая комедія», «Люди в железных шляпах» І. Сільвая, «На родине без отечества», «Покореніє Ужгорода», «Учитель Неборак» Е. Фенцика. В цих творах знаходимо продовження кращих літературних ідей середини ХІХ ст.

Несприятливі економічні і політичні умови життя Закарпаття, політична орієнтація діячів Закарпаття на царську Росію, а не на власне населення і слабка в цілому літературна спадщина Закарпаття не дозволили розвинутись народній літературі на Закарпатті в другій половині ХІХ ст. Проте кращі твори з попередньої доби, єднання із слов'янською Росією і знайомство з окремими творами російської (пізніше і української) літератури допомогли появі окремих цінних творів літератури Закарпаття другої половини ХІХ ст.

Січень, 1960 р.

ПРИМІТКИ

I. СТАНОВИЩЕ У ДОСЛІДЖЕННІ ЛІТЕРАТУРНОГО РУХУ ЗАКАРПАТТЯ ХІХ СТОРІЧЧЯ

1. Так, наприклад, архів А. І. Добрянського вивіз в Росію до Ленінграду його зять А. С. Будилович. Див.: С. В. Добош: А. И. Добрянський — очерк жизни и деятельности, Пряшів, 1956 р., стор. 162. Про 50 пакунків матеріалів «Карпатського музею», що їх Ф. Ф. Арістов здав ще у 1916 році в ломбард у Москві, про яких з тих пір немає найменших відомостей, писала у «Дуклі» № 1 за 1959 р. донька Арістова Тамара Федорівна. О. І. Павлович згадує про надіслання своїх творів на руки Б. Дідицького, про які досі теж немає найменших відомостей.
2. Тут знаходиться п'ять рукописних збірників творів Духновича — див. їх опис у книзі І. С. Свенцицького: «Описание иноязычных и новейших карпато-русских рукописей б-ки Народного Дома во Львове» (Львів, 1905 р.), — та майже всі книги видані Духновичем (крім «Поздравление Русинов на 1850 г.»). Крім того, тут знаходяться комплекти газет «Зоря Галицька», «Вісник Русинів Австрійської Держави», «Сімейная бібліотека», «Лада» та інших, де друкувались представники українського населення Закарпаття; кілька листів А. І. Добрянського, О. І. Павловича та інших; вірші О. Павловича «Думки» (в рукописі — 25 стор.), маловідома книга О. Павловича «Песник для Макошицкой детв(ор)ы» (Перемишль, 1861 р.) — див. про неї статтю Ф. Ковача в «Дуклі», № 1 за 1958 р., рукопис Я. Головацького «Гонимые за веру» (про А. І. Добрянського) та багато інших рукописних та друківаних матеріалів.
3. Див примітку № 1.
4. Див. «Поздравление Русинов на год 1852» (видано в Будині), стор. 34—39.

5. Див. «Избранные сочинения А. В. Духновича — стихи и проза» (Ужгород, 1941 р.), стор. 21.
6. Див. «Поздравление Русинов на год 1851» (видано у Відні), стор. 19—23 і порівняй «Изб. соч...» стор. 22—23.
7. Див. «Поздравление... на год 1851», стор. 37—39 і порівняй «Изб. соч...», стор. 20.
8. Див. «Поздравление... на год 1851», стор. 69—70 і порівняй «Избр. соч...», стор. 13.
9. Див. «Поздравление... на год 1851», стор. 71—78 і порівняй «Избр. соч...», стор. 37—38.
10. Див. хоча б «Бібліографію творів О. В. Духновича» у книзі М. Ричалки «О. В. Духнович педагог і освітній діяч» (Пряшів, 1959 р.) взяту з книги Ф. Ф. Арістова. Проте тут пропущено суттєві примітки про книгу «Поздравление Русинов на 1850 г.».
11. Див. «Вістник, повременне письмо посвящено политичному и нравственному образованию Русинов Австрийской державы». Підзаголовок цієї газети часто мінявся. Скорочено вона називається: «Вісник... Русинов Австрийскія держави», далі лише: «Вісник Русинів...», 1850 р., № 278.
12. «Церковная Газета», 1857 р.
13. І. Франко: Стара Русь, ЛНВ, Львів, 1906 р., тт. XXXIV—XXXV.
14. Там же.
15. Там же.
16. Дивує однак, що ні в першому томі, ні в запланованих другому і третьому, ми ніде не бачимо навіть згадки про життя і творчість О. І. Павловича. Це, мабуть, тому, що переважну більшість своїх творів О. Павлович писав місцевим українським діалектом, а не наближеною до російської мовою, чому й Арістов, мабуть, не вважає його, як інших, «російським» поетом.
17. Див. примітку № 10. Хоч той самий М. Ричалка навів у своїй книзі детальний зміст «Записок» Духновича та його рукописної книги «Дело от безделья».
18. Крім згадуваної праці, Арістов написав більше менших за обсягом робіт. Їхню бібліографію див. «Дукля», 1959 р., № 1.
19. В. Бирчак: «Літературні стремління Підкарпатської Русі», Ужгород, 1937 р., стор. 119.
20. Іван Созанський: «Поетична творчість О. Духновича», записки НТШ 1908 р., кн. VI, т. 86, стор. 130.
21. Там же, стор. 140.
22. Там же, стор. 139.
23. В 1922 р. чеський дослідник літератури Закарпаття XIX ст. Франтішек Тіхий видає «Поезії Олександра Духновича» (Ужгород, видано т-во Просвіта). Це перше видання певної кількості

віршів Духновича окремою книжкою. Подібну працю видав «професор» Н. А. Бескид в 1930 р. «А. Духнович и его поэзия» (Ужгород, вид-во «Школьная помощь»). В 1941 р. видано в тому ж Ужгороді «Избранные сочинения А. В. Духновича — стихи и проза». Однак, всі ці видання становлять невелику наукову вартість, саме задля їхньої тенденційності та неповноти подання творів поета. Найбільш цінним є видання Франтішка Тіхого — і тому, що воно найповніше з усіх дотеперішніх видань. Оцінка літературної спадщини Духновича тут теж найоб'єктивніша. Видання Н. Бескида, хоч вийшло вісім років пізніше, не приносить ні нових творів В. Духновича, ні глибшої оцінки його творів. Найслабшим з наведених трьох видань є останнє видання з року 1941. Як ми вже згадували, тут надруковані тільки уламки віршів Духновича, а вступна стаття не каже й того, що вже сказали Ф. Тіхий та Н. Бескид. В згаданих виданнях, крім всього цього, є ще й незвольні правки упорядників авторських текстів. Багато віршів О. Павловича зібрав його друг. І. Поливка і видав 1920 р. під назвою «Венец стихотворений А. Павловича». В 1941 р. видавництво православних монахів в с. Ладомірова видало збірку вибраних віршів з даного видання п. н. «Барвинок». В 1942 році в Ужгороді було видано «Избранные сочинения А. И. Павловича — стихи и проза», де було надруковано лише кілька творів поета. От і все, що до 1945 року видавалось з творів письменників Закарпаття середини ХІХ ст.

24. Іван Франко: «Стара Русь», ЛНВ, т. ХХХІV. стор. 384.
25. «Житте і слово», 1896 р., кн. І. стор. 2—3.
26. Див. хоча б «Карпаторуська література ХVІІ—ХVІІІ вв.» та 2 томи «Пам'яток українсько-руської мови і літератури», виданих у 1900 році.
27. І. Франко: «Карпаторуська література ХVІІ—ХVІІІ вв.».
28. Там же.
29. Там же.
30. Див. напр.: В. Микитась: «О. В. Духнович», «Советское Закарпатье», Ужгород, 1958 р., № 171 (4040).
31. И. К. Борисов: «Писатель просветитель Закарпаття середини ХІХ ст. — А. В. Духнович», Б-ка АН УРСР, Київ, № 551, стор. 12.
32. Див. напр.: М. Ричалка: «О. В. Духнович педагог і освітній діяч», Пряшів, 1959 р., стор. 21.
33. І. Франко: «Стара Русь», ЛНВ, т. ХХХV.
34. Ярослав Галан: «Свет с востока», Москва 1954 р., стор. 381. Цит. за кн.: М. Ричалка: «О. В. Духнович...», стор. 25.
35. Драгоманов М.: «Австро-руські спомини», Львів, 1892 р.
36. Його праці на цю тему див. у Списку використаної літератури.
37. Його праці на цю тему див. у Списку використаної літератури.

38. И. М. Мельникова: «Закарпатская Украина в революции 1848 года», «Ученые записки института славяноведения АН СССР», т. I, Москва — Ленинград, 1949 р.
39. Там же.
40. Подібні впливи традиційного висвітлювання та оцінки діяльності А. Добрянського та О. Духновича наявні і в працях радянського дослідника П. В. Лінтура та чехословацького молодого дослідника А. С. Шлепецького. Крім того, що П. В. Лінтур однобоко оцінює факти друкування творів російської літератури в закарпато-українських газетах другої половини ХІХ ст. (див. про це й наше зауваження до роботи І. К. Борисова), що перебільшує вплив російської літератури на творчість закарпато-українських письменників, що некритично оцінює діяльність закарпатських діячів середини ХІХ ст. він теж, згідно з буржуазною традицією, ставить на один рівень культурно-освітню діяльність О. Духновича і політичну діяльність А. Добрянського. Те саме робить і А. С. Шлепецький, вважаючи ще крім того Добрянського письменником, хоч до сьогодні не відомий жоден його художньо-літературний твір. (Статті П. В. Лінтура та А. С. Шлепецького див. у списку використаної літератури).
41. Див. її у рукописному відділі Б-ки АН УРСР, Київ, № 551.
42. Др. Кирило Студинський: «Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850—62», Львів, 1905 р., стор. ХХІІ. Далі лише: «Кореспонденція Я. Г...».
43. Там же.
44. Там же.
45. Див. хоча б 225 стор. роботи Борисова і порівняй її з ХХІІ стор. роботи Студинського.
46. Таке пояснення цьому питанню надає також радянський дослідник Ф. Малкін в своїй книзі: «Русская литература в Галиции», Львів, 1958 р.
47. И. К. Борисов: «Писатель-просветитель...», автореферат диссертации..., стор. 15.
48. «Зоря Галицька», після того як Народний Дом одержував такі подарунки від О. Духновича, а він одержував їх часто, сповіщала про це на своїх сторінках. Про подарунки Духновича НД писали також: «Вісник Русинів...», 1859 р., № 69; «Вісник Русинів», 1861 р., № 87; ЛНВ, 1905 р., кн. 2, стор. 143., «Церковная Газета», 1857 р., № 47 тощо.
49. № 173, 174, 175, 176, 177 рукописного відділу.
50. Ф. Ф. Аристов: «Карпаторусские писатели», том. I, Москва, 1916 р. Окремою брошурою вийшов цей перелік в 1928 році в Ужгороді.
51. І. К. Борисов висловлює сумнів лише з приводу вірша «Циган», якого Аристов приписує Духновичеві, але свій сумнів він нічим не мотивує.

52. «Карпати — літературний альманах», Ужгород, 1958 р., № 2.
53. «Дукля», Пряшів, 1958 р., № 4.
54. М. Ричалка: «О. В. Духнович педагог і освітній діяч», Пряшів, «Словацьке видавництво художньої літератури, українська редакція», 1959 р., 486 стор. У книзі зазначено, що вона перекладена із словацької мови. Проте книга словацькою мовою не вийшла, вона перекладена із словацького рукопису.
55. Там же, стор. 21.
56. Там же, стор. 21—22.
57. Й. Перени: «Из истории Закарпатских украинцев», Будапешт, 1957 р., видано Угорською Академією наук російською мовою; 160 стор.
58. Там же, стор. 2.
59. Там же, стор. 3.
60. Там же, стор. 5.
61. Мається на увазі особливо література про економічне життя українського населення Угорщини. Тут він згадує лише книгу О. Мицюка «Нариси з соціально-господарської історії Підкарпатської Русі», т. I, Ужгород, 1936 р., т. II, Прага, 1938 р. «Єдиний синтез, що намагається написати економічну та суспільну історію...», однак і він стає «не здібним до вжитку», бо це «нецелесообразное собрание данных, полных ошибок» (стор. 5). Позитивно згадана праця І. М. Мельникової «Закарпатская Украина в революции 1848 г.» та праця І. Т. Коломийця: «Очерки по истории Закарпатья», Томск, 1953 р.
62. Див. хоча б І. К. Борисов: «А. В. Духнович (к 90-летию со дня смерти писателя)», Пряшів, 1955 р., А. Д. Боднар: «Из истории школы в Закарпатской Украине», Москва, 1954 р., Водовозов Н. В.: «Закарпатская литература на русском языке», Москва, 1952 р., П'явко М. Ф. — Гончаренко А.: «Народная педагогика» Александра Духновича», Москва, 1957 р. — та інші. Дивись про них у Списку використаної літератури.
63. В. Микитась: «О. В. Духнович, літературно-критичний нарис», Закарпатське обласне видавництво, Ужгород, 1959 р., 101 стор.
64. Кілька тижнів перед виходом праці В. Микитася в Чехословаччині вийшла велика праця про Духновича М. Ричалки «О. В. Духнович педагог і освітній діяч», висновки якої В. Микитась вже не міг врахувати при написанні своєї праці.
65. Див. хоча б працю В. Жачека: «Зв'язки чехів та західних українців в революційних роках 1848 — 1849» у книзі: «З історії чехословацько-українських зв'язків», видавництво Словацької АН, Братіслава, 1957, стор. 351—374, або працю: І. Брик: «Слов'янський з'їзд у Празі 1848 і українська справа», ЗНТШ, т. 129, 1920 р.
66. Про вимоги закарпатських українців на Слов'янському з'їзді у Празі — див. «Зорю Галицьку» 1849 р., № 86.

67. Взагалі у праці Микитася дуже слабкий науковий апарат. Він не наводить джерела, звідкіля він бере окремі вимоги петиції, звідки бере факти про погляди Духновича на мову; з цілого ряду вимог петиції наводить лише деякі (а вони в якійсь мірі повторюються в іншій — тому й плутає він різні петиції).
68. Першу половину своєї тези автор взяв із шостого тому «Всемирной истории» (сто. 360). Тільки там не говориться про національну гвардію і про угорську революційну армію, а тільки про національну гвардію. Тому там написано вірно, а в Микитася — невірно.
69. Про це автор міг переконатись з того ж самого шостого тому «Всемирной истории» (стор. 688), де мова йде про наведених Микитасем чеських будителів і де подається визначення терміну «будитель».
70. Див. про ці книги у Списку використаної літератури.
71. «Всемирная история», М. 1959 р., т. VI, стор. 360.
72. І. М. Мельникова: «Закарпатська Україна в революції 1848—49 рр.», Москва-Ленінград, 1949 р.
73. «Революции 1848—49 гг.», Москва 1952 р. стор. 436. Підкр. нами.
74. Е. Kovács-L. Novotný: «Maďari a my», Прага, 1959 р., Держ. вид. політичної літератури, стор. 178.
75. Золтан Й. Тот: «Кошут и национальный вопрос в 1848—49 гг.», Будапешт, 1954 р. стор. 109.
76. «Новая история, том второй 1789—1870 гг.» Москва, АН СССР. институт истории, 1958 г., стор. 507.
77. «Революции 1848—49 гг.» М. 1952 р., т. 2, стор. 189.
78. Й. Перени: «Из истории закарпатских украинцев», Будапешт, 1957, стор. 13.
79. Див., наприклад, питання про термін «будитель», що його «Советское Закарпатье» від 8 січня 1959 року та В. Микитася в згадуваній книзі пропонують відкинути як «ненауковий». Див. прим. 69.
80. Лист Ів. Франка до М. Драгоманова від 23 листопада 1889 року; «Листування І. Франко і М. Драгоманова», Київ, 1928 р., стор. 302.
81. Там же.
82. І. Франко, «Стара Русь», ЛНВ, т. XXXIV
83. Там же.
84. Там же.
85. Там же.

II. БОРОТЬБА ЗА РОЗВИТОК КУЛЬТУРИ ТА ЛІТЕРАТУРИ НА ЗАКАРПАТТІ СЕРЕДИНИ ХІХ СТ.

А.

1. Із Закарпаття в Росію виїхали: Іван Семенович Орлай (член Російської Академії наук, другий директор Ніжинського лицю, пізніше директор Рішельєвського лицю в Одесі), Михайло Балудянський (доктор юридичних наук, професор, в Росії працював спочатку професором політичної економії в Петербургській учительській гімназії, потім професором Педагогічного інституту Петербургського університету, а згодом першим ректором Петербургського університету. Велику роботу виконав як співавтор «Свода законів Російської імперії»), Василь Кукольник (перший декан юридичного факультету в Петербурзі), Юрій Венелін-Гуца (філолог, історик, славіст. Особливо цікавився вивченням історії та літератури болгарів). Літературу про згаданих людей дивись: «Большая Советская Энциклопедия», т. IV, (Балудянский М.), Москва 1950 р., т. VII, (Венелин Ю.), Москва 1951 р. та Андрій Шлепецький: «Закарпатські будителі та наша сучасність», КСУТ, Пряшів, 1957 р., де є посилання і на інші праці.
2. Дивись про це: С. В. Добош: «Адольф Иванович Добрянский — очерк жизни и деятельности», Словацьке видавництво художньої літератури — українська редакція, Пряшів, 1956 рік, стор. 18 та наступні;
3. Володимир Гнатюк: «Національне відродження Австро-Угорських українців 1772—1880 рр.», Відень, 1916 р., стор. 4.
4. «Дневник Руський» видає: Політичне товариство «Руський Собор» — вийшло дев'ять номерів. Перший номер — 18 (30) серпня, останній 13 (25) жовтня 1848 р. Перших п'ять номерів і 9-ий номер вийшли латиницею, 6—8 номери кирилицею. Дивись М. Ігнатієнко: «Бібліографія української преси 1816—1916», Харків, 1930.
5. «Революции 1848—49 гг.», АН СРСР, Москва, 1952 р. т. I, стор. 408.
6. О. І. Білецький: «Русалка Дністрова», Київ, 1950 р., стор. 28.
7. «Паноніянин» (Іван Раковський), «Вісник Русинів...», Відень, 1850 р., стор. 190. Підкр. наше.
8. Дивись В. Ігнатієнко: «Бібліографія Української преси 1816—1916 р.».
9. Василь Зборовський (псевдоним Юрія Вислобоцького — редактора «Вісника Русинів...») в 99 № «Вісника Русинів...» згадує, що в 1847 році «господин Л-ць» (Іоан Ляхович — дивись: «Вісник Русинів...» за 1851 р., стор. 399) «подав гадку взглядом учреждения русской часописи». Однак, пише Зборов-

ський, «бог вість коли би воспламенило было слово русское повременных письмах, если бы небавом последовавшие бурж в 1848 не были его з пепелу вивіяли і не роз'ярили». Отже, спроба видавати газету на Закарпатті була, проте безуспішна.

10. О. В. Духнович: «Состояніе Русинов в Угорщині», Зоря Галицька, 1849 р., № 31.
11. Там же.
12. Там же. Цитати наведені без будь-яких змін правописних, щоб читач мав змогу познайомитись з мовою Духновича. Проте далі цитати подаються за сучасним правописом.
13. Там же.
14. «З Санча», «Зоря Галицька», 1849 р., № 47.
15. Там же.
16. Радянський дослідник І. К. Борисов приписує обидві ці статті Духновичеві. Дивись: І. К. Борисов: «Писатель просветитель Закарпаття середины XIX ст. А. В. Духнович» — дисертація на здобуття вченого ступеня кандидата філологічних наук, Ужгород, 1952 р., Бібліотека АН УРСР, Київ, відділ рукописів, № 551.
17. «Зоря Галицька», 1849 р., № 58.
18. «Зоря Галицька», 1849 р., № 59.
19. Там же.
20. «Зоря Галицька», 1849 р., № 86.
21. «Зоря Галицька», 1849 р., № 90, 91.
22. Там же.
23. «Зоря Галицька», 1850 р., № 9.
24. «Зоря Галицька», 1850 р., стор. 658—660.
25. Там же, стор. 660.
26. «Зоря Галицька», 1851 р., № 17, 18, 19, 20.
27. «Зоря Галицька», 1851 р., стор. 138: Підкр. в тексті.
28. «Зоря Галицька», 1851 р., стор. 392—393.
29. Іван Франко: «Стара Русь», ЛНВ, Львів, 1906 р. т. XXXV, стор. 32.
30. Там же, стор. 33.
31. Наприклад: «Вісник Русинів...», 1850 р., статті від 1 та 2 березня, стор. 54.
32. Др. Кирило Студинський: «Кореспонденція Я. Г.», стор. XLVIII. Сторінка у книзі позначена помилково як XLXVIII.
33. Там же, стор. XXV; О. Огоновский: «История литературы русской», ч. II, відділ I, стор. 126, Львів 1889 р.

34. «Вісник Русинів...», 1850 р., № 12.
35. Дивись у «Віснику Русинів...», стаття «Паноніянина» у № 35, стор. 150—152, стаття Миколи Нодя — стор. 453—454 за той же 1851 р.
36. І. К. Борисов, цитована праця, стор. 4, посилання І.
37. «Вісник Русинів...», 1850 р., № 41.
38. «Вісник Русинів...», 1850 р., стор. 496—497.
39. Орябина, або Ярабина, на Вишньому Спиші, в районі Стара Любовня, на Пряшівщині.
40. «Вісник Русинів...», 1851 р., стор. 164.
41. Там же.
42. «Вісник Русинів...» 1851, стор. 195.
43. Список надрукований О. Духновичем, «Вісник Русинів»... за 1851 р., стор. 577—578.
44. «Вісник Русинів...», 1850 р., № 12.
45. «Зоря Галицька», 1850 р., стор. 658—660.
46. «Вісник Русинів...», 1851 р., стор. 351 і далі.
47. «Вісник Русинів...», 1851 р., стор. 219—220.
48. «Вісник Русинів...», 1850 р., № 12.
49. «Вісник Русинів...», 1851 р., стор. 393.
50. П. К. Волинський: «Теоретична боротьба в українській літературі (перша половина ХІХ ст.)», Київ, Держлітвидав, 1959 р., стор. 384.
51. Кандидат філософських наук Олексій Кардаш у своїй статті «За правильне висвітлення минулого Закарпаття» («Дукля» — орган українських письменників Співки словацьких письменників, Пряшів, 1958 р., № 3, стор. 87) твердить, що «політичним кредо О. Духновича був так званий «меморіал», що його пред'явив Духнович 16 жовтня 1849 року австро-угорському імператору...». Потім «повністю» наводить «вимоги» меморіалу, «щоб показати, що Духнович, як і всі інші будителі були обмежені в своїй політичній програмі, не розуміли, що тільки шляхом революційно-демократичної боротьби можна добитись знищення ненависної трудящим монархії, досягти мети національно-визвольного руху в Закарпатті. Як видно з цих вимог і аналізу їх творчості, — пише далі О. Кардаш, — будителі вважали, що справжнє відродження народу настане в результаті розвитку освіти і культури. Школи, театри, книги на рідній мові О. Духнович, як і всі інші будителі, розглядали як засоби спроможні підняти національну самосвідомість народу і поліпшити його добробут».

Хоч О. Кардаш «повністю» навів вимоги «меморіалу», він цим ніяк не доказав обмеженість політичної програми О. Духновича, бо доказати обмеженість політичної програми одного

наведенням політичної програми других до сих пір нікому не вдавалось. Духнович не був ні співавтором меморіалу, ні членом делегації, що вручала його імператорові. Метою національно-визвольного руху «в Закарпатті» аж ніяк не було «знищення ненависної трудящим монархії», як приводить О. Кардаш. А що «будителі вважали», що справжнє відродження народу настане в результаті розвитку «освіти і культури, що школи, театри, книги на рідній мові О. Духнович, як і всі інші будителі, розглядали як засоби, спроможні підняти національну самосвідомість народу і поліпшити його добробут» — це вірно, вони так вважали і розглядали ці справи, і правильно робили; тільки вони не говорили про «справжнє відродження», про «театри», а тільки про покращання життя «гнобленого» народу, якого школами, книгами на рідній мові, розвитком освіти і культури можна досягти.

52. «Зоря Галицька», 1849 р., № 86.

53. О. В. Духнович: «О народах Крайнянських...», рукопис, Бібліотека АН УРСР, Львів, відділ рукописів, № 173, стор. 50-51.

54. Там же.

55. Там же, стор. 49.

56. «Вісник Русинів...», 1850, стор. 59.

57. «Вісник Русинів...», 1851, стор. 31 та інші.

58. «Вісник Русинів...», 1863 р., стор. 170.

59. «Вісник Русинів...», 1850 р., № 64.

60. «Вісник Русинів...», 1850 р., № 83.

61. «Вісник Русинів...», 1850 р., № 64.

62. Там же.

63. «Вісник Русинів...», 1850 р., № 87.

64. «Magyar Hírlap», Будапешт, 1850 р., № 113.

65. «Вісник Русинів...», 1850 р., стор. 219—220.

66. «Вісник Русинів...», 1850 р., № 33.

67. Там же.

68. Там же.

69. Раковський має на увазі І. Зейкана, Балудянського, П. Лодія, І. Орлая, В. Кукольника тощо, що виїхали працювати в Росію і займали тут визначні посади.

70. «Вісник Русинів...», 1850 р., № 33.

71. «Вісник Русинів...», 1850 р., № 86.

72. «Вісник Русинів...», 1850 р., № 88.

73. «Вісник Русинів...», 1850 р., № 69.

1. Др. Кирило Студинський: «Александр Духнович і Галичина», Ужгород, 1924 р., стор. 48.
2. Перша робота А. І. Добрянського друкується тільки в 1861 році (Дивись: Ф. Ф. Арістов: «Карпато-русские писатели...», том перший, Москва, 1916 р., стор. 225.
3. За основу дотеперішнього розуміння поглядів закарпатських українців щодо літературної мови ми будемо вважати передмову д-ра Кирила Студинського до його книги: «Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850-62». Це ми робимо тому, що таке розуміння, яке наводить К. Студинський, найбільш поширене серед науковців, подано воно найбільш обгрунтовано і, як ми в роботі покажемо, багато пізніших дослідників не приносять нічого нового у своїх дослідженнях, а просто списують із Студинського, навіть з його помилками, цілі сторінки.
4. «Кореспонденція Я. Г.», стор. X.
5. Там же.
6. Подрібно про згадану боротьбу пише Кирило Студинський в згадуваній книзі «Кореспонденція Я. Г.», стор. X-СУ.
7. «Галичо-Руський Вісник», 1849 р., № 58.
8. «Галичо-Руський Вісник», 1849 р., № 65. Цитовано за кн.: «Кореспонденція Я. Г.», стор. XII.
9. «Вісник Русинів...», 1850 р., № 29. Тут і далі цитовано за правописом оригіналу.
10. «Вісник Русинів...», 1850 р., № 35.
11. Там же, № 29.
12. Там же.
13. Там же, № 35.
14. Там же.
15. Там же, № 29.
16. Там же, № 35.
17. Там же, № 62.
18. Там же.
19. «Кореспонденція Я. Г.», стор. XVII. Підкр. Студинським.
20. «Вісник Русинів...», 1850 р., № 62, стор. 247.
21. Кирило Студинський: «Александр Духнович і Галичина», Ужгород, 1924 р., стор. 38.
22. «Вісник Русинів...», 1850 р., № 62, Підкр. нами.
23. «Вісник Русинів...», 1850 р., № 62.

24. Маються на увазі робота І. К. Борисова та стаття В. Микитася. Дивись про них у вступі до нашої роботи.
25. «Кореспонденція Я. Г.», стор. XXXVII.
26. Там же, стор. XIV.
27. Там же, стор. XXXVIII.
28. Там же, стор. XIII. Цитується «Вісник Русинів...», 1852 р., № 25.
29. Теодор Лисяк. «Кореспонденція Я. Г.», стор. XXIII.
30. Й. Левицький. «Кореспонденція Я. Г.», стор. XXXI.
31. «Вісник Русинів...», 1850 р., № 29.
32. «Кореспонденція Я. Г.», стор. XIII.
33. Там же, стор. XV.
34. Й. Лозинський, «Галичо-Руський Вісник», 1850 р., № 4—5.
35. І. Панькевич: «До питання генези українських лемківських говорів». «Славянская филология», II, збірник статей, АН СРСР, Москва, 1958 р., стор. 164—165.
36. Там же.
37. «Вісник Русинів...», 1850 р., № 62.
38. Кирило Студинський: «Александр Духнович і Галичина», стор. 34.
39. «Кореспонденція Я. Г.», стор. XXII.
40. «Вісник Русинів...», 1850 р., стор. 138.
41. «Зоря Галицька», 1851 р., стор. 293.
42. «Кореспонденція Я. Г.», стор. XLVIII.
43. «Вісник Русинів...», 1850 р., № 36.
44. Там же.
45. Ці погляди йдуть від М. Лучкая, який у своїй книзі «Grammatica Slavo-Ruthena» твердить, що закарпатські діалекти найближчі до старослов'янської мови.
46. «Вісник Русинів...», 1850 р., стор. 375—376, 379—380.
47. Там же, 1851 р., стор. 228.
48. Там же, 1850 р., стор. 453—454.
49. Там же, стор. 457. К. Студинський помилково твердить, що ця стаття міститься у «Віснику» за 1851 р. Дивись: «Кореспонденція Я. Г.», стор. XXV.
50. «Кореспонденція Я. Г.», стор. XXXVIII.
51. Там же.
52. М. П. Погодин: «Письмо к министру народного просвещения по возвращении из путешествия по Европе в 1839 году», «Историко-политические письма и записки», Москва, 1874 р. стор. 37.

53. «Hronka podtatranská», 1838 р., т. III, ч. I. Цитовано за працею: І. К. Борисов: «Писатель просветитель Закарпатья середины XIX ст. Александр Духнович», Ужгород, 1952 р., стор. 34.
54. Щоправда, є одна принципова різниця між намаганнями чехів та словаків вивчати і сприймати російську мову як мову всеслов'янську і між подібними намаганнями австрійських українців. В той час, коли перші бажали вивчати та вживати російську літературну мову як мову міжслов'янську поруч із своєю рідною літературною мовою, а розвиванням власної літератури на рідній мові, останні намагались вживати російську літературну мову замість своєї рідної мови, саме як свою рідну літературну мову і саме на цій мові розвивати свою літературу.
55. М. П. Погодин: «Письмо к мин. нар. просв. . . .», «Историко-политические письма и записки», Москва, 1874 р., стор. 37.
56. М. П. Погодин: «Второе донесение министру народного просвещения о путешествии 1842 года преимущественно в отношении к Славянам». «Историко-политические письма и записки», Москва, 1874 р., стор. 68.
57. М. П. Погодин: «Письмо к мин. нар. просв. . . .», Цит. книга, стор. 27.
58. Там же, стор. 28.
59. И. С. Свенцицкий: «Материалы по истории возрождения Закарпатской Руси», Львів, 1905 р., стор. 5.
60. Ответ Михаила Погодина Ивану Вагилевичу. Цит. за кн.: И. С. Свенцицкий: «Материалы . . .», стор. 16.
61. Karel Wladislav Zap, 5-ий лист Запа до Срезн'євського від 21 вересня 1844 р. Цит. за кн.: И. С. Свенцицкий: «Материалы . . .», стор. 26.
62. Лист Я. Ф. Головацького від 8 серпня 1844 р. до І. І. Срезн'євського. Цит. за кн.: И. С. Свенцицкий: «Материалы . . .», стор. 36.
63. Я. Головацький до І. І. Срезн'євського від 4 (16) травня 1846 р., Цит. за кн.: И. С. Свенцицкий: «Материалы . . .», стор. 36.
64. «Кореспонденція Я. Г.», стор. XLVI.
Йдеться про Івана Зейкана, Івана Семеновича Орлая, Василя Кукольника, Михайла Балудянського, Петра Лодія, Юрія Венеліна (Гуци), згадуваних у прим: № 1 попереднього підрозділу.
65. «Зоря Галицька», 1849 р., № 47.
66. Корнило Н. Устинович: «М. О. Раєвський і російський панславизм . . .», Львів, 1884 р., стор. 6. Цит. за кн.: «Кореспонденція Я. Г.» — стор. XL.
67. «Кореспонденція Я. Г.», стор. XL.
68. К. Н. Устинович, цит. книга, стор. 5—6 Цит. за кн.: «Кореспонденція Я. Г.» стор. XLI.

69. Там же, стор. 18.
70. «Кореспонденція Я. Г.», стор. ХІ.
71. А. Шлепецький: «Шануймо патріотів-будителів Закарпаття», «Сільськогосподарський календар на 1958 рік», Пряшів. Словацьке видавництво художньої літератури, українська редакція, 1958 р.
72. О. Кардаш: «За правильне висвітлення літератури минулого Закарпаття», «Дукля», 1958 р., № 3.
73. С. В. Добош: «А. И. Добрянський, очерк жизни и деятельности», Пряшів, 1956 р., стор. 89.
74. В. Чокерлий: «За правильное освещение деятельности Добрянского», «Советское Закарпатье», № 184 від 6 серпня 1957 р.
75. А. Шлепецький у згаданій статті (див. прим. 71) пише: «Такими письменниками будителями, що виступали у ХІХ і на початку ХХ ст., як серце і душа свого народу, були А. Добрянський, О. Духнович...». Проте А. Добрянський ніколи письменником, рівно як і «серцем і душею свого народу» не був.
76. Зразком і тут може послужити нам ставлення І. Франка до діяльності А. Добрянського. Дивись у Вступі нашої роботи.
77. В. Чокерлий: «За правильное освещение деятельности Добрянского», «Советское Закарпатье», 1957 р., № 184.
78. О. Кардаш наводить ніби слова І. Франка і його авторитетом хоче довести, що А. Добрянський був-таки «організатором кривавого придушення збунтованих мадьяр». Дивись «Дукля», 1958 р., № 3, стор. 86. Проте таких слів у Франка немає. В статті «Слов'янська ідея в розумінні Яна Колара і тепер» Франко писав таке: «Особливо скріпилося москвофільство серед угорської інтелігенції по 1849, коли то «Москалі» побили збунтованих мадьяр, — між іншим, також з поміччю угорських русинів, котрих організував звісний гофрат А. Добрянський». Дивись: «Зв'язки Івана Франка з чехами та словаками», Братіслава, 1957 р., стор. 282.
79. Цит. за статтею А. Шлепецького. Дивись прим. № 71.
80. Слав'янський збірник, т. І, СПб, 1875 р., стор. 64.
81. «Зоря Галицька», 1853 р.
82. «Зоря Галицька», 1853 р., стор. 178
83. «Зоря Галицька», 1853 р., стор. 313—314.
84. «Зоря Галицька», 1853 р., стор. 325—328.
85. «Зоря Галицька», 1854 р., стор. 36.
86. Там же.
87. «Зоря Галицька», 1854 р., стор. 102—103.
88. «Зоря Галицька», 1854 р., стор. 134.
89. «Зоря Галицька», 1854 р., стор. 177.

90. «Зоря Галицька», 1854 р., стор. 220—221.
91. Дивись про це в наступному розділі.
92. «Зоря Галицька», 1854 р., стор. 241—244.
93. «Зоря Галицька», 1854 р., стор. 332—333.
94. «Зоря Галицька», 1854 р., стор. 354—357, 365—367, 377—379, 404—406.
95. «Зоря Галицька», 1854 р., стор. 433—435.
96. «Зоря Галицька», 1854 р., стор. 481,
97. «Зоря Галицька», 1854 р., стор. 593—595.
 Взагалі «и в галицких и в російских изданиях где издавались его (Духновича) вещи, редакторы вносили поправки, руководствуясь своими местными привычками и стремлениями...» (Избранные сочинения А. Духновича..., Ужгород, 1941, стор. 12). На це вказують також інші дослідники: Ф. Ф. Арістов, І. С. Свенцицький, Н. Бескид, І. Созанський. Отже, і тут потрібно шукати причину, чого статті Духновича або й інших представників, друковані не однаковим правописом. Лише тим можна пояснити, що одна кореспонденція Духновича надрукована і звучить як українська, а друга як російська.
98. «Зоря Галицька», 1854 р., стор. 626—628.
99. Хоч сам І. Раковський у «Сімейній бібліотеці» (1856 р., стор. 5) пише, що Шехович встиг надрукувати лише «первее из них... Последнее (з двох. — Ю. Б.) за последовавшим внезапным отказаніем Вашим от редакции, уже не успели вполне издати в ней», Отже, другий лист Раковського, мабуть, був надрукований неповністю.
100. «Семейная библиотека», Львів, 1856 р., стор. 5—6.
101. Там же, стор. 6.
102. «Семейная библиотека», 1856 р., стор. 118—120.
103. Там же, стор. 136—138.
104. «Зоря Галицька», 1849 р., № 31.
105. «Кореспонденція Я. Г.», стор. LXIII.
106. «Зоря Галицька», 1852 р., № 50.
107. «Кореспонденція Я. Г.», стор. 90, Лист 60. Підкр. нами.
108. «Кореспонденція Я. Г.», стор. 99, Лист 64.
109. «Кореспонденція Я. Г.», стор. LXXIII.
110. «Семейная библиотека», 1856 р., стор. 31.
111. Там же.
112. Там же.
113. «Кореспонденція Я. Г.», стор. XV.

114. «Вісник Русинів...», 1863 р., № 44.
115. Там же.
116. «Вісник Русинів...», 1863, стор. 170.
117. К. Студинський: «Александр Духнович і Галичина», стор. 6—7.
118. М. Ричалка: «О. Духнович — педагог і освітній діяч».
119. «Кореспонденція Я. Г.», стор. LXII.
120. Там же, стор. LXXXIII.
121. Лист Д. Зубрицького до Н. П. Погодіна. Цит. за кн.: «Кореспонденція Я. Г.», стор. CXVI—CXVII.
122. «Курс історії української літературної мови», т. I, Київ, АН УРСР, 1958 р., стор. 190.
123. І. Франко: «Стара Русь», ЛНВ, т. XXXV, стор. 384.
124. П.К. Волинський: «Проблема встановлення реалізму в українській літературі», «Радянське літературознавство», Київ, 1958 р., № 6, стор. 122.
125. Дивись, напр., його статтю: «Вісник Русинів...», 1863 р., стор. 43.
126. І. Франко: «Формальний і реальний націоналізм», І. Франко. Публіцистика, Київ, Держлітвидав, 1953 р., стор. 89.
127. Ф. Малкин: «Русская литература в Галиции», Львів, Держуніверситет ім. Ів. Франка, 1957 р.
128. Див. вище про Созанського, Бирчака тощо.
129. Н: Г. Чернышевский: Полное собрание сочинений в 15 т., т. VII, Москва, 1950 р., Гос. Изд. худ. лит., стор. 934.

В

1. О. В. Духнович народився 24 квітня 1803 року в селі Тополя Снинського району на Пряшівщині. Батько його — священник, мати — донька священника. Вчився О. Духнович дома в батька, потім у дда, потім, у 1813 році, його відвезли до Ужгорода. Тут протягом трьох років О. Духнович закінчив початкову освіту і вступив до гімназії. В 1816 році вмер батько Духновича. Мати, на яку впали тепер всі турботи по вихованню шістьох дітей, спонукала Олександра, як найстаршого, піти на богословські студії. І так, Духнович, «хоч і мав намір присвятити себе студіям землемірства», підкорився волі матері. В 1823 р. він перейшов на богословські студії до Ужгородської семінарії. Після закінчення студій Духновича було призначено як службовця до єпархіальної канцелярії в Пряшеві. Однак, тяжкою була тут його доля. Бо, зазначає він, «хоч я при тодішньому секретареві В. Поповичеві і дуже старанно працював, хоч ні вдень, ні вночі не відпочивав, хоч мене мій начальник багато разів і хвалив, не дістав я ні одного динара нагороди і змушений був зазнати тяжких злиднів. Вже і одяг подерся, а не раз (кажу по сумлінню, правду), сидячи дома босий, я все ж таки писав дуже ста-

ранно. А за це не зазнав я не лише жодної ласки і милосердя, а, навпаки, дивної вдачі єпископа з чистої скупості ще й харчі і кимнату відмовив мені».

Отже, Духнович доходить до переконання, що він «в нещасну годину» народився. Однак, будучи впевненим, що в іншій єпархії його б з радістю прийняли, Духнович, наприкінці жовтня 1830 р., «добре обдумавши, залишив місце муки і, ні з ким не попрощавшись, з гіркими сльозами, з позиченим в парохіального адміністратора одним флоріном обдертий і нашвбосий, як втікав прийшов до Ужгорода». Тамошній єпископ, який знав Духновича з семінарії, прийняв його ласкаво і навіть зарахував його священиком мукачівської єпархії. Але оскільки пряшівський єпископ Таркович не погодився відступити Духновича із своєї єпархії, Духнович залишився без призначення. Допоміг йому віцежупан Ужгородської жупи Степан Петровай, який взяв його до себе вихователем свого семирічного сина. Духнович радувався цій нагоді, бажаючи віддячитись, «виховав його сина, можливо, краще, ніж би свого, за найкращими основами педагогіки і вивів його як вченого і солідного мужа».

Між тим, у 1833 р., Таркович покликав Духновича до Пряшева і знов призначив його до єпархіальної канцелярії. Тут, як зазначає Духнович, «знов поновилась мстива вдача єпископа». В той час умер в с. Комлоша священик і «покірного» Духновича було призначено туди адміністратором. Після одного року цю парохію одержав інший, а Духновича перевели в с. Білозежа, яка «вже три роки була пустою», бо ніхто не бажав прийняти її. Тут прожив Духнович чотири роки.

Новопризначений мукачівський єпископ В. Попович відкликав Духновича до себе. На цей раз Духнович одержав дозвіл на перехід до іншої єпархії і, перебравшись до Ужгорода, працював там нотаріусом консисторії аж до 1 січня 1844 р., коли він знов, тепер вже назавжди, став працівником пряшівської єпархії та мешканцем м. Пряшева.

З подій у своєму житті Духнович відмічає те, що пряшівська капітула вислала його як свого представника (депутата) до крайового сейму, засідання якого безперервно відбувались протягом 1847 і 1848 рр. в Братіславі. Там пробув Духнович 6 місяців. «Таким чином, — пише Духнович, — я був першим і останнім представником пряшівської капітули в крайовому сеймі».

Крім того, Духнович згадує про революцію 1848—49 рр. в Угорщині, яку він не підтримує. До такого ставлення Духновича до угорської революції спричинилося, крім всього іншого й те, що угорці, як пише Духнович, «поставили собі за принцип заснувати велику угорську державу і вирішили, що лише єдина мадьярська мова має запанувати і що кожний громадянин повинен, і негайно, почати вивчати цю мову і на ній розмовляти», а Духнович був за національну рівноправність всіх народів імперії, та й те, що 27 квітня 1848 р. «розлючені мадьяри вхопили...» Духновича «як якогось розбійника» і заарештували його. Хоч цей арешт тривав лише 8 днів (до 5 травня), все-таки він спричинився до того, що Духнович

був ще більше проти угорської революції 1848—49 рр.
Помер Духнович 30 березня 1865 року.

2. О. В. Духнович: «Автобіографія».
3. За роки 1847—1857 О. Духнович написав: «Книжиця читальна для начинающих» (Будин, 1847 р.) — рідною мовою написаний буквар та книга для читання для шкільної молоді Закарпаття; «Поздравление Русинов на год 1850» (Перемишль, 1850 р.), «Поздравление Русинов на год 1851 от Литературного заведения Пряшевского» (Відень, 1850 р.), «Поздравление Русинов на год 1852 от Литературного заведения Пряшевского» (Будин, 1852 р.), літературні альманахи, де, крім віршів і прози упорядника О. Духновича, надруковані також твори інших місцевих авторів; «Добродѣтель превышает богатство, игра в трех действиях по простонарольному изречению в пользу народа Карпато-Русского» (Перемишль, 1850 р.), «Головний тарабанщик» (Пряшів, 1852 р., рукопис, Б-ка АН УРСР, Львів) — п'єси; «Краткий землепис для молодых Русинов» (Перемишль, 1851 р.) — підручник з географії для початкових шкіл, в якому як друга частина книги знаходиться також «Общая история. Начала и истребления больших Царств и Народов, для молодых Русинов» — підручник з історії; «Истинная история Карпато-Россов» (1853 р.) — «наукова» історія Закарпаття; «Литургический катехизис» (Будин, 1854 р.) і «Хліб души или набожныя молитвы и пісни для восточных церкви православных христіян» (Будин, 1851 р.) — релігійні книги; «Сокращенная граматика письменного русского языка» (Буда, 1852 р.); «Місяцеслови для угорських Русинов» (на 1850, 1851, 1853, 1854, 1857 рр. — календарі з великою кількістю статей Духновича. «Народная педагогія в пользу училищ и учителей сельских, часть первая, педагогія общая» (Львів, 1857 р.) і «Народная педагогія, часть вторая, педагогія специальная» (рукопис) — підручник з педагогіки; «Забавки» (Пряшів, 1848 р.) — рукопис, який містить у собі 1) вірші, 2) етнографічну працю: «О народах Крайнянских или карпатороссах угорских под Бескидом в Земплинской, Унгской и Шаришской столицах живущих — описание жизни, обычаев», 3) повісті О. Духновича, «Загадки и логогрифы» — рукопис; «Естественно-духовныя рассужденія» — «філософська» праця; багато статей різного характеру тощо.
4. Ф. Ф. Аристов: «Карпаторусские писатели», т. I, Москва, 1916 р.
5. М. Ричалка: «О. В. Духнович педагог і освітній діяч», Пряшів, 1959 р., стор. 459.
6. П. М. Федченко: «Матеріали з історії української журналістики», Київ, видавництво Держуніверситету, 1959 р., стор. 153.
7. «Дукля», Пряшів, 1957 р., № I, стор. 61.
8. «Иллюстрированный календар товариства Просвіта на рік 1886», Львів, 1865 р., стор. 71—72.
9. М. Ричалка, згадувала праця, стор. 411. На сторінці навіть цитує з нього.

10. Дивись листи О. В. Духновича до Я. Головацького в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, Київ.
11. Ів. Франко: Літературно критичні статті, Київ, 1953 р., стор. 29.
12. «Слово», Львів, 1872 р., № 112.
13. Ф. Ф. Аристов: «Карапаторусские писатели», т. I, Москва 1916 р.
14. «Рідна мова», 1937 р., № I (49), рік V, стор. 10.
15. «Поезія О. Духновича», Ужгород, 1922 р.
16. Ужгород, 1941 р., стор. 7.
17. Дивись про це в попередньому розділі.
18. Автор цієї книжки ще в часи буржуазної Чехословаччини вивчав рідну мову в початковій школі на подібних віршах з подібних книжок.
19. П. Н. Фелченко: Матеріали з історії української журналістики Київ, 1959 р.
20. Дивись про це: J. Novotný: «O bratské družbě Čechů a Slováků», Прага, 1959 р.
21. Дивись про це хоча б: Е. Лазар: «До питання про словацько-українські літературні взаємини в 19 столітті» у кн.: «З історії чехословацько-українських зв'язків», Братіслава, видавництво Словацької Академії наук, 1958 р.
22. Дивись: «Словацьке народне новіни», від 6 березня 1846 р., № 63. Детально про це пише М. Мольнар у статті: «Штурівці та Закарпатська Україна» у кн.: «Людовит Штур — життя і творчість 1815—1856», збірник матеріалів з конференції Інституту Історії Словацької АН: Братіслава, 1956, стор. 483—494.
23. Вона знаходиться у Б-ці АН УРСР у Львові.
24. 210 стор. рукопису.
25. «Естественно-духовные разсуждения», стор. 53 — 54. Підкр. нами.
26. «Вісник Русинів...», 1851 р., № 145.
27. На той час товариство вже володіло 10 срібляними і 139 мідяними «старовіцькими» монетами, певною кількістю «ботанічних, навіть морських, трав як і різних слимаків та художніх речей». Дивись: «Вісник Русинів...», 1851 р. № 145.
28. М. Ричалка твердить, що уряд не дозволив існування товариства і тому воно перестало існувати. Цит. книга автора, стор. 38.
29. Колись цим займався чеський дослідник Франтішек Тіхий і опублікував про це статтю у «Календарі Союзу руських жінок», Пряшів, 1929 р.
30. «Вісник Русинів...», 1851 р., № 145.
31. Про те, що О. Духнович передавав зібрані колекції музейних цінностей Народному Дому у Львові, часто повідомлялось в то-

гочасній пресі. Напр. «Вісник Русинів...», 1859 р., № 69; «Вісник Русинів...», 1861 р., № 87; ЛНВ, 1905 р., кн. 2, стор. 134; «Церковна газета», 1857 р., № 47 тощо.

32. Дивись: М. Ричалка, цит. книга.
33. «Вісник Русинів...», 1863 р., № 44.
34. І. Созанський: «Учитель», Львів, 1908 р., № 9 і 10, стор. 139.
35. М. Ричалка, цит. книга, стор. 22.
36. «Записки О. В. Духновича», 1863 р., стор. 152.
37. Там же.
38. «Записки О. В. Духновича», 1861 р., стор. 121.
39. «Записки О. В. Духновича», 1858 р., стор. 112.
40. В. І. Ленин: Соч. т. XX., стор. 18.
41. В. І. Ленин: Твори, т. XX, стор. 15.
42. М. Ричалка, цит. книга, стор. 24.
43. В. І. Ленин: Соч. т. XX, Москва, 1948 р., стор. 384.

III. ШЛЯХИ РОЗВИТКУ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ ЗАКАРПАТТЯ кінця 40-х — початку 50-х рр. XIX ст.

1. Ця поема має таку назву: «Став бідного селянина цили бивніше описаніє долі земледільця Русина в неуродних долинах Карпат, на угорської стороні, за часів урбарського подданства. Ци не іде ті до плачу, як видиш нужлу седлячу». Вона надрукована лише в 1955 році в кн. «Избранные произведения А. С. Павловича» под общей редакцией И. С. Шлепецкого, Пряшев, Издательство культурного общества украинских трудящихся, 1955 р.
2. Зберігається в Б-ці АН УРСР у Львові.
3. Зберігається там же.
4. Див. Ján Novotný: «O bratské družbě Čechů a Slováků za národních obrození», SNPL, Прага, 1959 р.
5. Ів. Франко: «Кошут і кошутська війна», «Житє і слово», 1874 р. стор. 462. Підкр. нами.
6. «Народные песни Галицкой и Угорской Руси», собрал Я. Ф. Головацкий, Москва, 1878 р., т. III, стор. 132, № пісні 67.
7. А. Дешко: «Народные песни, пословицы, поговорки Угорской Руси», «Известия императорского географического общества по отделению этнографии», т. I, С-Петербург, 1867, стор. 671—706.
8. «Народные песни Галицкой и Угорской Руси», т. III, стор. 241—242.
9. Ів. Франко: «Кошут і кошутська війна», «Житте і слово», 1874 р., стор. 464.

10. «Поздравленіє Русинов на 1851 год» (Далі лише: «Поздравленіє . . . 1851 р.»), стор. 28—29.
11. «Поздравленіє . . . 1851 р.», стор. 34—35.
12. П. К. Волинський: «Теоретична боротьба в українській літературі . . .», Київ, 1959 р., стор. 382.
13. «Поздравленіє . . . 1851 р.», стор. 30—31.
14. Там же, стор. 68.
15. Там же, стор. 3—8.
16. Там же, стор. 9—14.
17. Там же, стор. 26—27.
18. Там же, стор. 24—25.
19. Там же, стор. 31.
20. «Привестовательные стихи Его Величеству Всемилоостивейшому Царю Франц Иосифу Первому . . .», там же, стор. 52—56.
21. «Ответ Орлу Татранскому», там же, стор. 57—59.
22. Там же, стор. 61.
23. Ів. Франко: «Кошут і кошутська війна», «Жите і слово», 1874, стор. 466.
24. «Pisně roku 1848» (Далі лише «Pisně . . .»), Прага, 1959, стор. 23.
25. Там же, стор. 27.
26. Там же, стор. 30.
27. Там же, стор. 14.
28. «Поздравленіє . . . 1851 р.», стор. 19—25.
29. Там же, стор. 69.
30. «Писання М. Шашкевича», стор. 20. Цит. за кн. П. К. Волинський: «Теоретична боротьба в українській літературі . . .», стор. 375.
31. «Pisně . . .», стор. 47.
32. «Зоря Галицька», 1849 р., № 38.
33. Там же, № 11.
34. «Пчола», 1849 р., № 11.
35. «Поздравленіє . . . 1850 р.», № 11.
36. «Кореспонденція . . . Я. Г.», стор. VII.
37. «Поздравленіє . . . 1852 р.», стор. 47—54.
38. «Народные песни Галицькой и Угорський Руси», т. III, стор. 387.
39. Там же, стор. 124.
40. «Поздравленіє . . . 1851 р.», стор. 43—47.
41. «Поздравленіє . . . 1852 р.», стор. 15—30.
42. На цьому закінчується вірш у передруках.

43. Див. «Естественно духовныя разсужденія...» стор. 53.
44. Див. прим. № I.
45. Олександр Іванович Павлович народився 1819 р. в селі Чарне на Пряшівщині. З 1824 р. він залишився сиротою. З 1829 року по 1835 р. жив в Галичині. Вчився у Львові, в Бардієві, в Ягрі, Мішкольці і в Трнаві. Був священником в селі Біловежа (13 років) і Свидник (36 літ).
46. «Народные песни Галицкой и Угорской Руси», т. III, стор. 700.
47. Цікаво відмітити, що гайдуки розмовляють не народною мовою, а словацьким діалектом.
48. Збірник народних пісень О. В. Духновича, стор. незазн., надруковано у кн. «Народные песни Галицкой и Угорской Руси...», т. III.
49. Збірник народних пісень О. В. Духновича, стор. 34.
50. «Поздравленіе... 1851 р.», стор. 129.
51. Там же, стор. 9—14.
52. «Поздравленіе... 1852 р.», стор. 31—39.
53. Там же, стор. 119—121.
54. «Народные песни Галицкой и Угорской Руси...», т. III, стор. 391.
55. «Поздравленіе... 1851 р.», стор. 153—154.
56. «Милого жлающа дівушка», «Поздравленіе... 1851 р.», стор. 150—152.
57. «Поздравленіе... 1852 р.», стор. 127—129.
58. Там же, стор. 31—32.
59. «Поздравленіе... 1851 р.», стор. 15—18.
60. «Поздравленіе... 1852 р.», «Мотыль», стор. 59, «Надежда», стор. 60, «Объявленіе любви», стор. 61.
61. «Автобіографія», «Листок», Ужгород, від 1 лютого 1901 р., Циг. за книгою: А. Шлепецький: «Будителі та наша сучасність», Пряшів, 1957 р., стор. 37.
62. Там же, стор. 40.
63. Цей переклад здійснено ще до революції 1848 р. Він записаний в зб. «Забавки Александра Духновича», під такою назвою: «Перевод из угорского творенія Павла Апуос, еже зачинається: «Szo-тогу Csilagrat. itc.».
64. «Отечественный сборник», 1853 р., № 42, стор. 168, та № 48, стор. 192.
65. «Поздравленіе... 1852 р.», стор. 74—76.
66. «Поздравленіе... 1851 р.», стор. 79—149.
67. Там же, стор. 71—78.
68. «Поздравленіе... 1852 р.», стор. 133—143.

69. «Добролетель превышает богатство — игра в трех действиях по протонародному изречению в пользу народу карпаторусского от Александра Духновича», Перемишль, 1850 р.
70. Див. напр.: Е. Недзельський «Очерки карпаторусской литературы», 1932 р.
71. П'еса до сьогодні не надрукована. Рукопис зберігається в Б-ці АН УРСР, у Львові.
72. Див. прим. 70.
73. І. Франко, «Стара Русь», ЛНВ, т. XXXV, стор. 33.
74. «Всемирная история», Москва, 1959 р., т. VI, стор. 360.
75. «Революции 1848—49 гг.», Москва 1952 р., стор. 436.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Маркс К. — Энгельс: Ф. «Германия и панславизм», «Сочинения», т. X.
2. Ленин В. И.: «Критические заметки по национальному вопросу», Сочинения, вид. I, т. 20, Москва, 1948 р.
3. Ленин В. И.: «Национальный вопрос в нашей программе», Соч., т. 6, Москва, 1946 р.
4. Ленин В. И.: «О праве наций на самоопределение», Соч., т. 20, Москва, 1948 р.
5. Ленин В. И.: «К вопросу о национальностях или об автономизации», Москва, 1956 р.
6. Сталин И. В.: «Доповідь про чергові завдання партії в національному питанні», Твори, т. 5, Київ, 1948 р.
7. Сталин И. В.: «Марксизм і національне питання», Київ, 1951 р.
- * * *
8. «Александр Васильевич Духнович», Львів, 1865 р. «Слово», № 25.
9. Анучин В. А. — А. И. Спиридонов: «Закарпатская область», Москва, 1947 р. Географгиз.
10. Анучин В. А.: «География Советского Закарпатья», Москва, 1956 р.
11. Аристов Ф. Ф.: «Значение А. В. Духновича как историка», Москва, 1914 р., «Русский Архив», № 4—5.
12. Аристов Ф. Ф. «Карпаторусские писатели», Москва, 1916 р. т. I.
13. Аристов Ф. Ф.: «Хронологический перечень напечатанных сочинений А. В. Духновича», Ужгород, 1928 р. «Карпатский свет», № 7.

14. Бирчак Володимир. Др. «Літературні стремління Підкарпатської Русі. Друге доповнення видання», Ужгород, 1937 р.
15. Боднар А. Д.: «Из истории школы в Закарпатской Украине», Москва, 1954 р. «Советская педагогика», № 3.
16. «Большая Советская Энциклопедия», Москва, 1955 р. т. 7., стаття «Венгрия».
17. «Большая Советская Энциклопедия», Москва, 1955 р. т. 4., стаття «Балудянський М.».
18. «Большая Советская Энциклопедия», Москва, 1955 р., т. 7., стаття «Венелин (Гуца) Ю.».
19. «Большая Советская Энциклопедия», Москва, 1955 р., т. 15., стаття «Духнович А. В.», стор. 310.
20. Борисов И. К.: «Писатель — просветитель Закарпатья середины XIX ст. Александр Духнович — диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук», Ужгород, 1952 р., Б-ка АН УРСР, рукописний відділ, № 551.
21. Борисов И. К.: «Патриотические мотивы в творчестве О. В. Духновича», Наук. зап. Київ, держ. ун-ту, 1954 р., т. XIII, вип. 2.
22. Борисов И. К.: «А. В. Духнович (к 90-летию со дня смерти писателя)», Пряшів, 1955 р., «Дукля» — літературно-художній та громадсько-політичний альманах. Орган українських письменників Спілки словацьких письменників, № 1.
23. Бращайко Іван: «Дескілько слів за угорсько-руське простонародне жите і поезію», Львів, 1908 р.
24. Ващенко В. С.: «Полтавські говори». Вид-до Харківського університету, Харків, 1957 р.
25. Вергун Д. Н.: «Очерк Карпаторусской литературы», Прага, 1925 р.
26. Вергун Д. Н.: «Восемь лекций о Подкарпатской Руси». Прага, 1925 р.
27. Водовозов Н. В. проф.: «Закарпатская литература на русском языке. Краткий обзор». «Уч. зап. Московского Городского педагогического института им. Потемкина», т. XX, вип. 2, Москва, 1952 р.
28. Волинський П. К.: «Літературно-теоретичні виступи в Західних землях України в 1830-х роках», «Радянське літературознавство», Київ, 1957 р., № 1.
29. Волинський П. К.: «Проблема встановлення реалізму в українській літературі», «Радянське літературознавство», Київ, 1957 р., № 6.
30. Волинський П. К.: «Теоретична боротьба в українській літературі (перша пол. XIX ст.)», ДВХЛ, Київ, 1959 р.
31. Волошин Авг.: «О письменом языке Підкарпатських Русинів», Ужгород, 1921 р.

32. Волощук И. В.: «Современная украинская литература в Чехословакии», Пряшів, 1957 р. Вид-во української редакції Словацького видавництва художньої літератури.
33. «Воспоминания о блаженном нам А. В. Духновиче», Львів, 1865 р., «Слово», № 25.
34. «В пам'ять А. Духновича 1803-1823», Ужгород, 1923 р.
35. Воскресенский Н. С.: «Начало журналистики в Закарпатье», Ужгород, 1952 р., «Научные записки Ужгородского государственного университета», т. VI.
36. Воскресенский Н. С.: «Художественная литература на страницах закарпатской газеты «Свет», «Наукові записки Ужгородського університету», т. XXXIII, Ужгород, 1959 р.
37. «Всемирная история», т. VI. АН СССР, Москва, 1959 р.
38. Гаджега Юлій.: «История «Общества св. Василия Великого», Ужгород, 1925 р.
39. Гаджега Василий, др.: «О первых початках народного шкільництва на Подкарпатской Руси», «Подкарпатская Русь», Ужгород, 1927 р.
40. Галан Ярослав: «Свет с востока», Москва, 1954 р.
41. «Галичанин», 1901 р., статті про А. І. Добрянського.
42. «Галичина, Буковина, Угорская Русь», Составлено сотрудниками журнала Украинская жизнь, Москва, 1915 р.
43. Геровский Г.: «Историческое прошлое Пряшевщины», зб. «Пряшевщина», Прага, 1948 р.
44. Герцен А. И.: «Россия и Польша», Полное собрание сочинений, т. IX, Москва, 1955 р.
45. Гнатюк Володимир: «Русини Пряшівської епархії з їх гово-ри», Львів, ЗНТ ім. Шевченка, т. XXXV.
46. Гнатюк Володимир: «Причинок до історії зносин Галицьких Русинів і Угорських», «Літ. науковий вісник», Львів, т. IX.
47. Гнатюк Володимир: «Национальное відродження Австро-угорських українців 1772—1880 рр.», Відень, 1916 р.
48. Головацкий Я. Ф.: «Первое литературно-научное движение у Русинів в Галиции со времени Австрійського господства в этой стране», 1866, № 37—49, Переклад на рос. мову: «Славянский Вестник», филологические записки» (без зазн. року, числа і місяця видання).
49. Греков Б. Д.: «Киевская Русь», АН СССР, Москва, 1953 р.
50. Грицак Е.: «Мова Олександра Духновича», «Слово» — журнал слов'янської філології», Львів, 1937 р., р. 2, кн. 3.
51. Гуснай Игорь Ив.: «Языковой вопрос в Подкарпатской Руси», Пряшів, 1921 р.

52. Деволан Г. А.: «Угорская Русь», Москва, 1878 р.
53. Дешко А.: «Народные песни, пословицы и поговорки Угорской Руси», «Записки императорского русского географического общества по отделению этнографии», том первый, С-Петербург, 1867 р.
54. «Деятельность общества им. А. Духновича 1922—26», Ужгород, 1926 р.
55. Добош Ст. В.: «А. И. Добрянський — очерк жизни и деятельности», Словацке видавництво художньої літератури, українська редакція, Пряшів, 1956 р.
56. «Документы по истории славяноведения», Москва, 1949 р.
57. Драгоманов М.: «Нові українські пісні про громадські справи (1764—1880)», Женева, 1881 р.
58. Драгоманов М.: «Австро-руські спомини», Львів, 1892 р.
59. «Думки песни та шче де шчо Амвросія Могили», Харків, 1839 р.
60. Евсеев Н. Ф.: «Народные комитеты Закарпатской Украины — органы государственной власти (1944—1945)», Гос. изд. юрид. литературы, Москва, 1954 р.
61. Зубрицкий Д.: «Наш А. В. Духнович», Пряшів, 1923 р.
62. Ігнатієнко В.: «Бібліографія української преси 1816—1916». Харків, 1930 р.
63. Ілько В. І.: «З історії обезземелення селян Закарпаття в другій половині ХІХ ст.», НЗ Ужгор. ун-ту, т. ХХІХ, Ужгород, 1957 р.
64. «Императорская академия Наук»: «Об отмене стеснения малорусского печатного слова», Москва, 1910 р.
65. «Історія української літератури», т. І, Вид-во АН УРСР, Київ, 1954 р.
66. Жилко Ф. Т.: «Говори української мови», «Радянська школа», Київ, 1958 р.
67. Кинах Г.: «Переписка А. Духновича с Василиянами», Львів, 1937 р.
68. Колесса Філарет: «Академік Кирило Студинський про вплив усної словесности на поетів українського літературного відродження». Відбиток, без зазначення часу й місця видання.
69. Коломиец И. Т.: «Очерки по истории Закарпаття», Томск, 1953 р.
70. Коломиец И. Т.: «Очерки по истории Закарпаття», т. II, Томск, 1959 р.
71. «Конгресс католиков Венгрии и Угорские Русские, отчет о втором заседании», Москва, 1872 р.
72. Кондратович Н. М.: «История Подкарпатской Руси для народа», Ужгород, 1925 р.

73. Кралицкий Анатолий: «А. В. Духнович, крылошанин Пряшевский», «Месяцеслов на год 1866, для русских угорской крайны», Ужгород, 1865 р.
74. Кралицкий Анатолий: «А. В. Духнович, крылошанин Пряшевський», «Временник Ставропигиевского Института», Львів, 1871 р.
75. Кр - кий (Кралицький Ан.): «Ол. Духнович». «Календарь товариства Просвіта», Львів, 1866 р.
76. Крутикова Н. Е.: «Литературные связи русского и украинского народов», Москва, 1954 р.
77. Лелекач Николай: «Подкарпатское писменство на початку XX века» (у відбитку непомічено час і місце видання).
78. Линтур П. В.: «Идея братського единства українського и русского народов в творчестве писателей Закарпаття», зб., «В сім'ї єдиній», Ужгород, 1954 р.
80. Линтур П. В.: «Влияние русской литературы на творчество закарпатских писателей XIX вела», НЗ Уж. університету т. XX, Ужгород, 1956 р.
81. Линтур П. В.: «Неизданный дневник А. Митрака», НЗ Уж. університету, т. XXXIII, Ужгород, 1959 р.
82. «Листування Івана Франка і М. Драгоманова», Київ, 1928 р.
83. Лукич Василь: «Угорська Рус, її розвой і теперішній стан», Львів, 1887 р.
84. Марков О. О.: «Из переписки А. И. Добрянского», Карпаторусский сборник, Ужгород, 1931 р.
85. Матысов: «Движение народной жизни в Угорской Руси», «Беседа», кн. VI—VII, Москва, 1871 р.
86. Мельникова И. Н.: «Закарпатская Украина в революции 1848 года», «Ученые записки института славяноведения АН СССР», т. I, Москва-Ленінград, 1949 р.
87. Микитась В.: «О. В. Духнович — літературно-критичний нарис», Ужгород, 1959 р.
88. Мольнар М. І.: «Українська література в Чехії і Словаччині», «Міжслов'янські літературні взаємини», АН УРСР, Київ, 1959 р.
89. «Народныя песни Галицькой и Угорської Руси, собранные Я. Ф. Головацким», Москва, 1878 р.
90. Недзельский Е.: «Очерк карпаторусской литературы», Ужгород, 1932 р.
91. Недзельский Е.: «Угро-русский театр», Ужгород, 1941 р.
92. «Новая история» том. второй, АН СССР, институт истории, Москва, 1958 р.

93. Огієнко І.: «Мова закарпатських поетів», «Рідна мова» 1937 р. т. V.
94. Панькевич Іван: «До питання генези українських лемківських говорів», «Славянская филология» — сборник статей, т. II, АН СССР, Москва, 1958 р.
95. Пивоваров М. П.: «Літературний рух в Галичині в 30—40 роках XIX ст.», Київ, 1950 р.
96. Погдин М. Н.: «Историко-политические письма и записки в продолжении Крымской войны 1853—1855», Москва, 1872 р.
97. Погдин М. Н.: «Письма из славянских земель», Москва, 1874 р.
98. Попов А. В.: «Ал. Вас. Духнович», «Свободное слово», № 17, 19-21, 25, Мукачево, 1928 р.
99. Попов А. В.: «А. В. Духнович, Критическо-биографический очерк», Мукачево, 1929 р.
100. Попов Н. А.: «Русский писатель в Венгрии, Александр Васильевич Духнович». Беседы в Обществе любителей российской словесности, № 3, Москва, 1871 р.
101. Полянський Петр: «Приход и церковь св. Варвары в Видне», Львів, 1891 р.
102. «Поэзия Александра Духновича», перше видання з перводруків, житєпис написав і пояснення подав Др. Франтішек Тіхий», Ужгород, 1922 р.
103. «Про Закарпатську Україну», Зб. матеріалів, Київ, 1945 р.
104. Пыпин А. Н.: «История славянских литератур». Издание второе, т. I, СПб, 1879 р.
105. П'явко М. Ф. — Гончаренко А.: «Народная педагогика Александра Духновича», «Народное образование» — ежемесячный журнал Мин. просв. РСФСР, Москва, 1957 р., № 6.
106. П'явко М. Ф. — Ю. Бача: «Педагогічна діяльність Івана Семеновича Орлая в Нижинській гімназії вищих наук князя Безбородька», «Дукля», 1958 р. № 2.
107. «Революции 1848—49 гг.» т. I, АН СССР, Москва, 1956 р.
108. Ричалка Михайло: «О. В. Духнович педагог і освітній діяч», Пряшів, 1959 р.
109. Русак Юлий: «Очерки культурной истории Подкарпатской Руси», Ужгород, 1927 р.
110. Сабов Евгений: «Хрестоматия церковно-славянских и угро-русских литературных памятников», Унгвар (Ужгород), 1893 р.
111. Сабов Е.: «Очерк литературной деятельности и образования карпато-россов», Ужгород, 1925 р.
112. Свенцицкий И. С.: «Борьба пангерманизма с мнимым панславизмом» — рукопис, Б-ка АН УРСР у Львові, № XXVI.

113. Свенцицкий И. С.: «Материалы по истории возрождения Карпатской Руси», т. I і II, Львів, 1906 р.
114. Свенцицкий И. С.: «Церковнослов'янские рукописи публичной библиотеки НД во Львове» — рукопис. Б-ка АН УРСР у Львові, № С XXVI.
115. Свенцицкий И. С.: «Описание иноязычных и новейших карпаторусских рукописей библиотеки «Народного Дома» во Львове», Львів, 1904 р.
116. Ф. И. С (Свистун): «Прикарпатская Русь под властью Австрії», т. I і II, Львів, 1895 р.
117. «Слово», 1864—1866 рр., статті про А. В. Духновича.
118. Созанський Іван: «Олександр Духнович (утро-руський автор народних учебників і публіцист)» «Учитель», стор. 137—147, 162—167, 178—184, Львів, 1908 р.
119. Созанський Іван: «Поетична творчість Олександра Духновича», ЗНТ ім. Ш, т. 86, Львів, 1908 р.
120. Срезневский И. И.: «Донесение адъютанта Срезневського», ЖМНП, 1843, № 37.
121. Студинський К.: «Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850—62», Львів, 1905 р.
122. Студинський К.: «Александр Духнович і Галичина», Наук. збірник тов-ва «Просвіта», Ужгород, 1924 р.
123. «Слово», 1864—1866 рр., статті про А. В. Духновича.
124. «Советская педагогика», № 5, Москва, 1956 р.
125. Терлецкий Владимир: «Угорская Русь и возрождение сознания народности между русскими в Венгрии», Київ, 1874 р.
126. Тот Золтан И.: «Кошут и национальный вопрос в 1848—49 гг.», Угорська АН, Будапешт, 1954 р.
127. Федор Павел: «Очерки карпаторусской литературы со второй половины XIX столетия», Ужгород, 1929 р.
128. Феерчак П.: «Очерк литературного движения угорских русских», Одеса, 1888 р.
129. Франко Іван: «Задушні дні у Львові 1848 р.», твори в XX томах, т. XIX, АН УРСР, Київ, 1955 р.
130. Франко Іван: «Панщина та її скасування 1848 р. в Галичині». Там же, т. XIX.
131. Франко Іван: «Формальний і реальний націоналізм», Там же, т. XVI.
132. Франко Іван: «Кошут і кошутські пісні», «Життє і слово», Львів, 1894 р., р. I, кн. III.
133. Франко Іван: «Южно-русская литература», ст. в «Энциклопедическом словаре Брокгауза и Ефрона», т. 81, стор. 310.

135. Франко Іван: «Нариси історії українсько-руської літератури», Львів, 1910 р.
136. Франко Іван: «Стара Русь», Літературно-науковий вісник, том. XXXIV і XXXV, Львів, 1906 р.
137. Франко Іван: «Статті про народну творчість», Київ, 1956 р.
138. Франко Іван: «М. Шашкевич і галицько-руська література», Твори в XX т., т. XVII, Київ, 1959 р.
139. Франко Ів.: «Критичні письма до галицької інтелігенції», Твори в XX т., т. XVI.
140. Франко Ів.: «Карпаторуська література XVII—XVIII вв.», твори в XX т., т. XVI.
141. Франко Ів.: «Іван Гушалевич», Твори в XX т., т. XVII.
142. Франко Ів.: «Щирість тону і щирість переконань», ЛНВ, 1905 р. № 5.
143. Францев В. А.: «К вопросу о литературном языке Подкарпатской Руси», Ужгород, 1924 р.
144. Францев В. А.: «Из истории борьбы за русский литературный язык в Подкарпатской Руси в половине XIX столетия», Прага, 1931 р.
145. Хичий О. Х.: «З історії шкільництва на Закарпатті з XV II ст. до воз'єднання його з Радянською Україною», НЗ Ужгор. університету, т. XXIX, 1957 р.
146. Чернышевский Н. Г.: «Национальная бестактность» и «Национальная бестолковость», Полное собрание сочинений т. VII, Москва, ГИХЛ, 1950 р.
147. Чернышевский Н. Г.: «Предисловие к нынешним австрийским делам», Полное собрание сочинений, т. VIII, Москва, 1950 р.
148. Чума А.: «Из истории украинских школ Закарпаття и восточной Словакии», «Дукля», № 1—2, Пряшів, 1959 р.
149. Чумак Т. М.: «Социальные мотивы в творчестве А. Павловича», НЗ Ужгор. університету, т. XXXIII, Ужгород, 1959 р.
150. Шлепецький А.: «Закарпатські будителі та наша сучасність», Пряшів, 1957 р.
151. Явдык Л.: «История Угорской Руси», Варшава, 1904 р.
152. Яворский Ю. А.: «К библиографии литературы об О. В. Духновиче», Ужгород, 1928 р.
153. Яворский Ю. А.: «Значение и место Закарпаття в общей схеме русской письменности», Прага, 1930 р.

154. „Dejiny Slovenska“. Tézy. Príloha Historického časopisu, SAV. roč. III. Bratislava, 1955.
155. B i l a k Vasiľ: „O ukrajinskom buržoáznom nacionalizme v Československej republike“. „Pod zástavou socializmu“, č. 23—24, Bratislava, 1954.
156. J a n š a k Štefan: „Hospodárske a sociálne príčiny revolúcie r. 1848“. Bratislava, 1948.
157. K o v a c z E., Novotný J.: „Maďari a my“. Praha, SNPL, 1959.
158. L a z a r Ervín: „K slovensko-ukrajinským literárnym vzťahom v XIX. st.“, „Slovenské pohľady“, č. 11. Bratislava, 1956.
159. M o l n á r M.: „Štúrovci a Zakarpatská Ukrajina“, „Ludovít Štúr — život a dielo 1815—1856“, SAV, Bratislava, 1956.
160. M o l n á r M.: „Spolupráca dvoch bratských literatúr“, „Slovenské pohľady“, Bratislava, č. 11. 1956.
161. N o v o t n ý Ján. „O bratské družbě Čechů a Slováků“, Praha, SNPL, 1959.
162. U d a l c o v J. J.: „Rok 1948 v Čechách“, „Socialistická věda“, č. 4. Rovnost, Praha-Brno, 1950.
163. Z a p l e t a l Fl.: „Rusíni a naši buditelé“, Praha, 1921.
164. Z a p l e t a l Fl.: „A. I. Dobrjanskij a naši Rusíni r. 1848-50“, Praha, 1927.
165. Z a t l o u k a l J. (red.) „Podkarpatská Rus“, Sborník statí, Bratislava, 1936.
166. Sb. „Z dejín československo-ukrajinských vzťahov“. Slovanské štúdie I. Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava 1957, str. 622 (Tu najmä štúdie I. Paňkevyča, A. Rotta, V. Žáčka, V. Židlického a i.).

МАТЕРІАЛИ ВИКОРИСТАНІ В РОБОТІ

а) Друковані

- Д у х н о в и ч А. В.: «Народная педагогия в пользу училищ и учителей сельских». Львів, 1857 р.
- Д у х н о в и ч А. В.: «Книжиця читальная для начинающих», Будин, 1852 р.
- Д у х н о в и ч А. В.: «Автобиография» (перекладено з латинської і видано в Ужгороді, 1928 р.).
- Д у х н о в и ч А. В.: «Истинная история Карпато-Россов», «Русский Архив», Москва, 1914 р.
- «Весна» — альманах, Львів, 1852 р.

- «Зоря Галицька»: Статті О. Духновича, М. Бескида, М. Лихварчика, Лаборського, Івана Раковського, (Паноніянина) та ін. матеріали цієї газети за роки 1849—1855.
- «Вісник . . . для Русинів Австрійської держави». Статті О. Духновича, М. Бескида, М. Ноля, О. Татранського, І. Раковського, В. Добрянського та багатьох інших авторів за роки 1850—1853, 1863 р.
- «Зоря Галицька як Альбум», Львів, 1860 р.
- «Семейная библиотека» за 1855 та 1856 роки — статті О. В. Духновича та І. Раковського.
- «Поздравление Русинів на 1850 год», Перемишль, 1850 р.
- «Поздравление Русинів на год 1851 от Литературного заведения Пряшовского», Відень, 1850 р.
- «Поздравление Русинів на год 1852 от Литературного Заведения Пряшовского», Буди́н, 1852 р.
- «Вънец» А. И. Павловича», видав А. І. Поливка, Ужгород, 1920 р.
- «Барвинок» А. И. Павловича», Владимирова, 1914 р.
- «Избранные сочинения А. И. Павловича — стихи и проза», Ужгород, 1942 р.
- «Избранные произведения А. И. Павловича под общей редакцией И. С. Шлепецького», Пряшів, 1955 р.
- «Иоанн Раковский — народный деятель Угорской Руси», «Древняя и Новая Россия», 1880 р. жовтень, т. XVIII.
- «Поезії О. В. Духновича . . .», видав Фр. Тіхий, Ужгород, 1922 р.
- «Духнович и его поэзии», Бескид Н. А., Ужгород, 1930 р.

б) Рукописні*

- Бескид М.: Біографія.
- Добрянский А. И.: Письма.
- Духнович А. В.: «Дѣло от бездѣлія Александра Духновича 1859 р».
- Духнович А. В.: «Естественно-духовныя разсужденія».
- Духнович А. В.: «Народные песни».
- Духнович А. В.: «Забавки» Александра Духновича каноника Пряшовского, 1848».
- Духнович А. В.: «О народах Крайнянских или карпатороссах угорских под Бескидом в Земплинской, Унгской и Шаришской столицах живущих — описание природной жизни, обычаев». Б-ка УРСР, Львів, № 173.

* Всі рукописні матеріали взяті з Б-ки АН УРСР у Львові.

- Духнович А. В.: «Головний тарабанщик» драма от Александра Духновича, Пряшів, 1852».
- Духнович А. В.: «Забавки и логогрифы. Действование Александра Духновича Крылошанина в Пряшеве, 1852».
- Павлович А. И.: «Думки» (вірші).
- Павлович А. И.: «Письма».
- Я. Г. (Головацький Я. Ф.): «Гонимые за вѣру» (про А. І. Добрянського).
- Левицький І. С.: «А. В. Духнович — матеріали словника укр. письменників».
- Левицький І. Е.: «Иван Раковський» — матеріали з рукописного словника».
- Раковський І.: «Пояснення держ. органам в справі вживання російської мови в «Церковній газеті». Написано німецькою мовою».
- Фогороссі (Іван Бережанин): «Маральни мови», — записи закарпатських приказок».

З М І С Т

I. СТАНОВИЩЕ У ДОСЛІДЖЕННІ ЛІТЕРАТУРНОГО РУХУ ЗАКАРПАТТЯ ХІХ СТОРІЧЧЯ.	5
II. БОРОТЬБА В ПИТАННЯХ РОЗВИТКУ КУЛЬТУРИ ТА ЛІТЕРАТУРИ ЗАКАРПАТТЯ кінця 40-х — початку 50-х років ХІХ ст.	
А. Боротьба в питаннях розвитку культури Закарпаття кінця 40-х — початку 50-х років ХІХ ст.	39
Б. Боротьба в питаннях розвитку літератури Закарпаття кінця 40-х — початку 50-х років ХІХ ст.	79
В. Значення культурно-освітньої діяльності О. В. Духновича кінця 40-х — початку 50-х років ХІХ ст. для розвитку культури і літератури Закарпаття	130
III. ШЛЯХИ РОЗВИТКУ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ ЗАКАРПАТТЯ кінця 40-х — початку 50-х років ХІХ ст.	155
ПРИМІТКИ	237
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	251

ЮРІЙ БАЧА

ЛІТЕРАТУРНИЙ РУХ НА ЗАКАРПАТТІ
СЕРЕДИНИ ХІХ СТ.

Видало Словацьке педагогічне видавництво
відділ української літератури в Пряшеві

Головний редактор Іван Мацинський

Редактор Федір Ковач

Коректор Василь Дацей

Технічний редактор Уляна Сушко

12 — СНР-ВШК № 24227/60-ВВ — Тираж 800 примірників —
№ публікації 472 — Видання перше — Здано в набір 22 бе-
резня 1961 р. — Видруковано в листопаді 1961 р. — Папір
5153-01, 61x86, 70 g — Видруковали Східнославацькі друкарні,
н. п. в Пряшеві — Шрифт гармонд Колектив.

Стор. 276 — АА 15,240 — ВА 15,663 — ПА 8,625

Ціна в оправі Кчс 16,40

63/1-8

JURAJ BAČA

LITERÁRNE HNU Tie NA ZAKARPATSKU
V POLOVICI XIX. STOROČIA

Vydalo Slovenské pedagogické nakladateľstvo
odbor ukrajinskej literatúry v Prešove

Šéfredaktor Ivan Macinský

Redaktor Fedor Kováč

Korektor Vasiľ Dacej

Technická redaktorka Juľiana Sušková

12 — Schválené výmerom SNR-OŠK č. 24227/60-VO — Náklad
800 výtlačkov — Číslo publikácie 472 — Prvé vydanie — Rukopis
zadaný 22. marca 1961 — Vytlačené v novembri 1961 — Papier
5153-01, 61x86, 70 g — Tlačili Východoslovenské tlačiarne, n. p.,
v Prešove zo sadzby strojovej — Typ písma garmond Kolektív

Strán 276 — AH 15,240 — VH 15.663 — PH 8,625

Cena viaz. Kčs 16,40

63/1-8

Z—16*01559

